

2020
01

**MÁLTAI
TANULMÁNYOK**

A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

KÖRNYEZET-
VÉDELEM ÉS
KLÍMAVÁLTOZÁS

2020 | **MÁLTAI**
01 | **TANULMÁNYOK**
A MAGYAR MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

II. évfolyam, 1. szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata. Megjelenik elektronikusan évente négy alkalommal, nyomtatott formában egybekötve minden év végén.

A folyóirat korábbi számai elérhetők az alábbi címen:

<https://maltaitanulmanyok.maltai.hu/>

Főszerkesztő: Solymári Dániel

Szerkesztőbizottság: Győri-Dani Lajos, Jeney Gábor, Kovács Gábor, dr. Németh Nándor,
Pataki Gergely, Romhányi Tamás

Tudományos tanácsadó testület: Prof. dr. Könczei György DSc, Prof. dr. Pálné Kovács Ilona,
Pallós Tamás, dr. Székely János, Prof. dr. Ürge-Vorsatz Diána, dr. Varga Imre Kapisztrán,
dr. Várszegi Asztrik

Szerkesztőségi titkár: Czirják Ráhel

Olvasószerkesztő: Szigeti László

Korrektúra: Pávay Andrea

Tördelés és nyomdai előkészítés: Bánlaki Szabolcs és Molnár Tamás

ISSN elektronikus: ISSN 2732-0332

NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület

1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58–60.

Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Lányi András – A szegénység ökológiája</i>	1
<i>Czirják Ráhel – Az emberiség ma egy történelmi lehetőség előtt áll</i> <i>Ürge-Vorsatz Diána a teremtett világról, járványról és klímaváltozásról</i>	13
<i>Farkas István Tamás – A túlfogyasztás csapdájában</i> <i>A jelenlegi környezetpolitika kilátástalansága és a remény csírái</i>	25
<i>Balogh Réka – Tudjuk-e, milyen út vezet a Fenntartható</i> <i>Fejlesztési Célok megvalósításához?</i>	49
<i>Tarrósy István – 2020, Afrika</i> <i>Az „Afrika felemelkedőben” narratíva valósága</i>	71
<i>Vörös Zoltán – Az ázsiai gazdasági növekedés és a fenntarthatóság</i> <i>A kínai példa</i>	81
<i>Soltész Béla – Környezet, fejlődés és politika</i> <i>Latin-amerikai dilemmák</i>	101
<i>Takács-Sánta András – Proféták és helyi ökoközösségek</i> <i>A Kisközösségi Program és az Új Koma Háló</i>	127
<i>Nobilis Márió – Átfogó ökológia</i> <i>Szemponatok egy javaslat recepciójához</i>	145

LECTORI SALUTEM!

„Isten mindig megbocsát, az emberek időnként megbocsátanak, ám a természet sohasem” – fogalmazott *Ferenc pápa* 2019 februárjában a FAO, az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezetének székházában tett látogatásakor, ahol Amerikából, Afrikából, Ázsiából és a csendes-óceáni régióból származó harmincegy őslakos nép harmincnyolc képviselőjével találkozott. E gondolat nem volt egészen új, 2015-ben már megismerhettük a pápa teremtett világért érzett aggodalmának árnyalatait a *Laudato si’* (Áldott légy) kezdetű enciklikájából is, amely írás a környezetvédelem kérdésében szólított meg minden embert. Környezetvédők, kutatók szerint a klímaváltozás ügyében a huszonnegyedik órában vagyunk – hangzik gyakran a felszólítás. Az éghajlatváltozással, Földünk visszafordíthatatlan károsodásának veszélyével kapcsolatos tudatosság azonban igen eltérő. Mindazonáltal az időjárási anomáliák, a mindennapokban is tapasztalható negatív környezeti szélsőségek világhosszá kell hogy tegyék, valami megváltozott, és nem jó úton halad. De ha nem állna bolygónk „katasztrófális, kataklizmaszerű változás előtt”, ahogyan fogalmazott *David Attenborough* a *Climate Change* című, a brit BBC tévécsatornán vetített sorozatában, akkor is elemi morális kötelességünk lenne teremtett világunk jövőjéért szorítani, és ha kell, mindennapi életünkben, szokásainkon, működésmódjainkban változtatni.

A Máltai Tanulmányok második évfolyamának első számát ez az aggodalom és felelősségérzet szülte. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat klasszikus segélyezési feladataira tekintve azonban témaválasztásunk elsöre talán idegennek tűnhet. Hiszen abban direkt módon nem jelenik meg a Máltai Játsszóter Program, a legszegényebb településeket felzárkóztató projektek, a romaintegrációs vagy éppen közfoglalkoztatási kezdeményezések, idősoththonaink vagy éppen a Szeretetszolgálat vendéglátó szakképzést nyújtó iskolája sem. Mégis e területek, megannyi mással, mind együtt alkotják életterünk egészét, amelyben nincs oda nem illő, felesleges rész. Ha így nézzük, mi lehet fontosabb, mint Földünkért, az „ősforrásért” való aggodalom?

Első tanulmányunkban *Lányi András* író, filozófus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar humánökológia mesterképzési szakának alapítója gondolatait olvashatjuk. A szegénység ökológiája című esszéjében felvezetését, bevezetését adja

témánknak. Munkájában a „szegénység összetevőit” veszi sorra és az elszegényedés okait, karakterét elemzi. Felteszi a kérdést, hogy ha: „bárki komolyan gondolja még, hogy a fogyasztói jólét áldásait kellene igazságosabban elosztani a Föld lakói közt, annak azt kell kívánnia, hogy az emberiség 85%-a, amely jelenleg a rendelkezésre álló erőforrások 20%-ához jut csak hozzá, fogyasztását arra a szintre emelje, amelyet ma az a 15% élvez, amely az erőforrások 80%-ával rendelkezik. Vajon hány glóbusz erőforrásaira lenne szükség ehhez?”

Lapunk második írása egy interjú, amelyben professzor *Ürge-Vorsatz Diánával*, fizikus-klimakutatóval beszélgetünk klímaváltozásról, a koronavírus-járvány okozta vészhelyzetet követő világunkról. Többek között rámutat, hogy „a járválynak nagyon fontos pozitív hatása van, de nem az, hogy ideiglenesen kitisztult a levegő és csökkentek a szennyezések. Ez csupán arra jó, hogy ízelítőt kapjanak az emberek, milyen az igazi természet, az igazi világ, amit Istentől kaptunk. És hogy ezt egy kicsit jobban megbecsüljük, s elgondolkozzunk azon, hogy biztosan azt az irányt szeretnénk-e követni, amerre most rohanunk: a fogyasztói társadalom bálványai után” – fogalmaz a kutató.

Farkas István Tamás közösségfejlesztő, zöldmozgalmak vezetője, kutató A túlfogyasztás csapdájában – a jelenlegi környezetpolitika kilátástalansága és a remény csírái című munkájában arról ír, hogy az ökológiai válság nem küzdhető le a világ erőforrás-használatának jelentős csökkentése nélkül. Az ökológiai lábnyom régióenkénti és időbeli alakulásának vizsgálata megmutatja, hogy a mai környezetpolitika nem képes teljesíteni azt a feladatot, hogy a fejlett gazdaságok erőforrás-használatát a szükséges mértékben harmadára-ötödére mérsékelje. Az egyéni és közösségi cselekvésnek is vannak korlátai, így a fenntarthatatlanságot okozó társadalmi-gazdasági hajtóerőket szükséges megváltoztatni.

Ezt követően *Balogh Réka* nemzetközi segélyezési szakember az úgynevezett Fenntartható Fejlődési Célok megvalósításának lehetőségeiről elmélkedik. Elemző-értékelő munkájában kifejti, hogy „a kihívás, hiába az eltelt öt év, valójában nagyon új még. Ilyen összetett és széles körű globális célrendszerrel nem volt még dolga az emberiségnek. Az azonban jól látható, hogy a célok elfogadása olyan elemzői munkát generált éppen a célrendszer nagygényű komplexitása miatt, hogy ezzel a fenntartható fejlődés ügye csak nyerhet”.

Tarrósy István magyar Afrika-kutató, nemzetközi kapcsolatok szakértő, a pécsi Afrika Kutatóközpont vezetője a 2020, Afrika – Az „Afrika felemelkedőben” narratíva valósága című munkájában mindezt a fekete kontinens szövegkörnyezetébe ágyazva mutatja be. Miközben írásán keresztül jobban megismerhetjük Afrika jelenét (és lehetséges jövőjét), rámutat, hogy: „Afrika középosztályi rétege ugyan még mindig viszonylag vékony és gyenge, de szerepe és befolyása egyre nő. Tagjai inkább több, mint kevesebb demokráciát akarnak. A jog uralmát, annak tiszteletben tartását, kiszámíthatóbb gazdasági környezetet várnak el. Nagyon valószínű, hogy e belső erők fokozatosan veszik át a saját demokráciáik »őre«

szerepkört, melyet addig a nyugati donorok tulajdonítottak maguknak. Ennek egyszerűen azért van jelentősége, mert a reményteljes afrikai fejlődés hosszú távon kizárólag velük képzelhető el úgy, ahogy az maguknak az afrikaiaknak lehet jó.”

Ezt a vonalat folytatja, húzza tovább *Vörös Zoltán*, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának adjunktusa Az ázsiai gazdasági növekedés és a fenntarthatóság – A kínai példa című munkájában. Elemző tanulmánya az ázsiai gazdasági növekedést, a fenntarthatóság kérdéskörét és a környezeti következményeket járja körül, a kínai folyamatokat bemutatva, miközben nem hagyja figyelmen kívül a globális folyamatokat, a profitmaximalizálás kérdéskörét és azt a ténytet sem, hogy évente 1,6 millió kínai veszti életét a szennyezett levegő által okozott betegségekben.

Soltész Béla, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékének adjunktusa, a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető kutatója a környezet, fejlődés és politika latin-amerikai aspektusait mutatja be. Munkájában, miközben áttekintését adja a térség kihívásainak, a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés között kialakuló diszkurzív ellentétet elsősorban *Jair Bolsonaro* brazil elnök tevékenysége szempontjából, a 2019-es amazóniai erdőtüzek vonatkozásából járja körül.

Takács-Sánta András humánökológus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar humánökológia mesterképzési szak igazgatója az ökológus helyi közösségekről és lehetséges cselekvési lehetőségeikről gondolkodik a Kisközösségi Programon keresztül. Bemutat egy olyan akcióprogramot, amelynek célja, hogy minél több, elsősorban komplex életmód-alternatívára törekvő ökológus helyi közösség elindulását és működését segítse a Kárpát-medencében. A Kisközösségi Program projektjei közül kiemelten tárgyalja az Új Koma Hálót, a hazai ökológus helyi közösségek egyre bővülő hálózatát.

Végezetül pedig *Nobilis Mária* egyházmegyes pap, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola oktatója elemzi Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikáját. Tanulmányának második része ennek megvalósulási lehetőségét veszi szemügyre két kiválasztott területen: a társadalmi igazságosság és az ökológia, illetve a tudomány és a teremtéstudatosság (hívó világlátás) viszonyában.

Miközben a szerkesztőbizottság minden tagja nevében kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időöltést, megköszönöm szerzőinknek azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak lapunk létrejöttéhez.

Solymári Dániel
főszerkesztő

A SZEGÉNYSÉG ÖKOLÓGIÁJA

LÁNYI ANDRÁS

Absztrakt

A szegénység véleményem szerint nem azonos a javak szűkösségével, és többé nem számolható fel sem azok növekvő mértékű előállítására, sem igazságosabb elosztására révén. Szegénységen nem kielégítetlen szükségleteket értek, hanem a jó emberi élet feltételeinek a hiányát. Amellett érvelek, hogy a termelés fokozása a természeti források túlterhelése és kimerítése árán többé nem enyhíti, hanem növeli a nyomort. Az esszé végén röviden érintem a növekedési hajszák megfékezésének politikai feltételeit is.

Kulcsszavak: szegénység, szűkösség, szükséglet, gazdasági növekedés, természeti források, ökológiai válság

Szegénységen általában az emberhez méltó élet alapvető anyagi feltételeinek a szűkösségét szokták érteni. A vélekedők többsége az utolsó évszázadokig egyetértett abban, hogy ezek a feltételek mindenkor korlátozott mértékben állnak rendelkezésre. Időleges vagy tartós hiányukat ezért az emberi állapot normális velejárójának tartották, az ellenkezőjét csak a mitikus előidőkben (a bűneset előtt) vagy utópiákban tartották lehetségesnek. Történelmi tapasztalatuk arról győzte meg őket, hogy a szűkösség elkerülhetetlen, sőt arról is, hogy a korlátozott mértékben hozzáférhető javak egyenlőtlen elosztása, ami egyeseket mentesít a nélkülözéstől, kívánatos és jogos (isteni eleve elrendelésből fakad, vagy a kiválóság jutalma, vagy a társadalmi haladás hajtómotorja). Az uralom mindenkori intézményes rendje ezt az aszimmetrikus elrendezést volt hivatott szentesíteni.

A felvilágosodás kora óta azonban Európában fokozatosan új, a fentiekkel ellenkező elképzelések is gyökeret vertek, és azóta egyre többen gondolják, hogy a szegénység kiküszöbölhető rendellenesség, melynek fennállásáért az egyén vagy a társadalom okkal kárhoztatható. A szegénységtől való megszabadulást – amit az emancipáció részeként szokás elképzelni – általában kétféle eljárástól remélik: az egyik a hiányzó javak fokozott mértékű előállítására, a másik az előállított dolgok méltányos elosztására. E kettő, úgymond, megteremti

a gazdasági feltételeket az alapvető szükségletek kielégítéséhez, azaz a szegénység felszámolásához, ezt ma már csak akarni kell. Az alábbiakban azonban emellett érvelek, hogy egyik út sem járható, és ebből igyekszem konstruktív következtetésekre jutni. Azt állítom,

(1) hogy a szegénységről eleve nem adható hiteles leírás a szükségletek-szükségletkielégítés fogalomkörében;

(2) hogy a termelés növelése akár fokozhatja is a szegénységet, és jelenleg pontosan ezt teszi;

(3) végül hogy a méltányos elosztással kapcsolatos várakozások azon a téves hiedelmen alapulnak, hogy egy adott rendszeren belül a javakat alapvetően többféleképpen is el lehet osztani anélkül, hogy a rendszer működésének logikájával kerülnénk feloldhatatlan ellentmondásba.

Álláspontomat az első esetben a szegénység absztrakt, a másodikban ökonomista, a harmadikban szocialista felfogásával szemben kell igazolnom.

A szegénység és a „szükségletek”

Absztraktnak nevezem azt a megközelítést, amely az életfolyamatok szerves egységétől elvonatkoztatva az embert természeti és társadalmi környezetétől függetlenül, sőt azzal szemben próbálja megragadni. Ebben az elrendezésben a kiindulópont az egyik oldalon az egyén lesz: az éhségtől vagy a mások megvetésétől szenvedő szubjektum, a másikon pedig a szenvedését csillapítani képes dolog: étel, elismerés stb. Az így felfogott „szükséglet” és az ő tárgya azonban korántsem egymástól függetlenül létező, dologi adottságok: táplálék és étvágy egyaránt a táplálkozás történelmileg változó módozataitól függenek. Még nyilvánvalóbb ez az összefüggés a szó szorosabb értelmében vett társadalmi szükségletek esetében. Hogy milyen bánásmódra vágyunk, milyenben részesülünk, egyáltalán hogy mit értünk mondjuk elismerésen és megvetésen, az szerves része annak a társadalmi rendnek és kulturális örökségnek, amelynek keretében képesek vagyunk önmagunkat mint valakit elgondolni: mint urat vagy szolgát, szülőt vagy gyermeket, az adott szerepet sikeresen vagy sikertelenül betöltő személyt. Nélkülözés és elégedettség, szegénység és gazdagság tehát csak egy adott rendszeren belül értelmezhető fogalmak, mert az, aki nélkülöz és az, amit nélkülöz, egyaránt teremtményei az őket formáló kapcsolatok hálózatának.

A rendszerelvű megközelítés azonban nem a szegénység kérdésének relativizálásához vezet, éppen ellenkezőleg, hozzásegít, hogy a kérdést az adott személy, még inkább a csoport társadalmi helyzetének valóságos kontextusában tárgyaljuk. Ez a helyzet pedig nem okvetlenül függ össze javak birtoklásával és a fogyasztás mutatóival. Az embernek alap-

vetően nem olyasmire van szüksége, amit ilyen mutatókkal egyáltalán mérni lehetne. Arra van szüksége, hogy (1) a társai megértsék, elismerjék, tekintettel legyenek rá, és segítsék, mert ebben az esetben (2) biztonságban érezheti magát, és szabadon bontakoztathatja ki képességeit, (3) következőképpen hozzájut a társadalmi környezetében megfelelőnek tartott élelemhez, hajlékhoz, munkához, családi kapcsolatokhoz, és ezért (4) valószínűleg tovább fog élni, és jobb egészségnek fog örüdni, mint az, akinek ezeket nélkülöznie kell. A jó emberi élet feltételeinek e négy csoportja között az oksági összefüggés empirikusan bizonyított. Hiányuk az életet nyomorulttá teszi. Azért a nyomor kifejezést használom, mert a szó köznap értelmében szegényes anyagi körülmények (amit tisztos szegénységnek szokás nevezni) önmagukban nem okvetlenül akadályozzák a boldogulást vagy a kielégítő életvitelt. Ezzel szemben a kiszolgáltatottság, a kirekesztettség, a megaláztatás vagy a társak megvetése nyomorulttá tehet bárkit, és rendszerint – bár nem minden esetben – együtt jár a fizikai létfeltételek nyomasztó hiányával is.

Növekvő termelés – növekvő szegénység?

A szegénység fenti felfogása – hogy nem egyéb, mint bizonyos javakra irányuló kielégítetlen szükséglet – messzemenően ideologikus: lehetővé teszi, hogy a szegénységet gazdasági kérdésként kezeljék. Olyan rendellenességként, amelyet több termeléssel és/vagy igazságosabb elosztással lehet orvosolni. (Ebben az ökonomista felfogásban lényegében a politika sem egyéb, mint a közhatalom birtokosainak az erőforrások elosztására, vagyis a gazdaságra gyakorolt befolyása.) A késő modernitásban egyre elfogadottabb feltevés, hogy az elosztással kapcsolatos társadalmi konfliktusok elkerülhetők vagy elkerülhetők lesznek, amint a termelőtechnikák fejlődése biztosítja a javak és szolgáltatások korlátlanul bőséges előállítását, és így végre mindenkinek mindenből jut majd elegendő. Hiszen a radikális elégedetlenség forrása sohasem a vagyoni különbségek léte volt úgy általában, hanem az alsóbb néposztályok nélkülözése. Ezt pedig felszámolhatja a műszaki haladás és a gazdaság teljesítőképességének növekedése, de fel is kell hogy számolja, amikor a tőke felhalmozásának útjában már nem a terméktömeg előállításának, hanem az értékesítésének nehézségei állnak.

A szegénység azonosítása a javak hiányával nem ártatlan elméleti tévedés: végzetes gyakorlati következményekkel jár. Különös, de hosszú ideig szinte senkinek sem szűrt szemet, hogy a súlyos szükséglet szenvedő emberek száma az egymást követő technológiai forradalmak és száguldó gazdasági teljesítmények korában nemhogy csökkent volna, de abszolút és relatív értelemben is nőtt. Talán éppen azért nem tűnt fel ez, mert a szegénységet eleve a mainstream közgazdaságtan mutatóival mérték: az egy főre eső nemzeti jövedelem alakulásával, vagy az árucikkek és szolgáltatások fogyasztásának adataival. Így történhetett,

hogy egyértelműen fejlődésnek, felzárkózásnak, modernizációnak tűnt fel az a folyamat, melynek eredményeként a népesség átlagosan világszerte többet vásárol, többet közlekedik, több energiát fogyaszt, több szórakoztatóelektronikával rendelkezik, több gyógyszert szed stb., mint azelőtt. Ami elmondható a szegény országokról is, az alsóbb néposztályokról is, a megalázottakról és megszorítottakról is. Éppen csak a szegénységgel nem függ össze mindez szükségszerűen.

És itt most nem csak arra gondolok, hogy az emberiségnek ilyen nagy hányada soha nem szenvedett a táplálék és az ivóvíz gyötrelmes hiányától, pedig valószínűleg ezzel a mondattal kellene kezdeni minden nyilvános felszólalást. Tudnunk kell azonban, hogy az ő túrheteretlen helyzetük, pokoli szenvedésük és korai haláluk nem (csak) a társadalmi igazságtalanság következménye a szó hagyományos értelmében, hanem az egész emberiséget sújtó, egyre növekvő szegénység látványos megnyilvánulása, hogy napjainkban sok száz milliós ember számára gondot jelent a pusztán élet fenntartása is. (Amire a korábbi századokban csak háború, járvány vagy aszály idején volt példa. Igaz, akkor is többnyire háború volt, járvány vagy aszály.)

Igen, mi, földlakók, együtt szegényedünk, és elszegényedésünk döntő oka éppen az, amit gazdasági növekedésnek neveznek. Ameddig ezt nem értjük, felfoghatatlan lesz az a borzalom, ami a végeken történik: a társadalom alatti népesség körében és az elsvatagosodó éhségövezetekben.

Vegyük hát sorra szegénységünk összetevőit. Nem értékvalasztás kérdése, hanem az események logikája diktálja, hogy a tudás elszegényedésével kezdjük. Az erőszakos modernizáció mintáinak globális térhódítása lerombolta vagy elavulttá tette azt a helyi tudást, amelynek birtokában különféle kultúrák a maguk módján képesek voltak fenntartani valamilyen dinamikus egyensúlyt a népesség reprodukciója, a természeti környezet adottságai, a megélhetést biztosító technikák és a társadalom rendjéről gondoskodó intézmények között, amire többé nem képesek. A felsorolt négy tényező közti kényes egyensúly végleges felborulása idézte elő a robbanásszerű népességnövekedést, ennek következményei vezettek a pótolhatatlan természeti források kimerüléséhez, ami állandó háborúskodást okoz, és végül kikényszeríti a népesség egy részének elvándorlását. Hogy ezek a folyamatok egymást erősítik, nem szorul magyarázatra. Az is könnyen belátható, hogy az új mintákhoz (ipari tömegtársadalom, tömegkultúra, tömegdemokrácia) azok a földrészek tudtak alkalmazkodni aránylag a legsikeresebben – Európa és Észak-Amerika –, amelyeknek erre a legtöbb idejük volt. A drasztikus változások itt, így vagy úgy, a saját kulturális örökségükben rejlő lehetőségeket realizáltak, és ami ennél is fontosabb, fokozatosan mentek végbe. (A biológiai és társadalmi rendszerek közös tulajdonsága, hogy lassú, fokozatos változásokhoz elképesztő rugalmassággal képesek alkalmazkodni, míg a hirtelen, erőszakos beavatkozás könnyen

vezet káoszhoz, a rendszer összeomlásához. Mindennek semmi köze az úgynevezett fenntarthatósághoz, még kevesebb a jövő nemzedékek szükségleteivel kapcsolatos politikai nyilatkozatokhoz.) A tudásvesztésért nem okvetlenül kárpótol a világhálón terjedő információáradat, sem a nemzetközi oktatási segélyprogramok, amelyek a helyi kultúrák identitásának helyreállítása helyett az alkalmazkodás eszközeit adják a kedvezményezettek kezébe. A papagájt, aki kalickájában elfelejtett repülni, nem kárpótolja, hogy közben megtanulja kimondani a „Pityuka” szót.

Ha az elszegényedés kérdését ezek után az intézményes és technikai változások felől közelítjük meg, azt látjuk, hogy a tudományos-technikai forradalom lehetővé tette a társadalmak anyag- és energiaforgalmának példátlan felpörgetését, és ez azzal kecsegtetett, hogy pusztán a gazdasági teljesítmény növelése megoldja a társadalom valamennyi gondját. Megélhetést nyújt mindenkinek, jóllakítja és össze is békíti az addig egymással ellenséges nemzeteket, társadalmi csoportokat. Ezentúl nem egymás ellen fognak hadakozni, hanem együtt, egymással versengve látnak a természet kizsákmányolásához. Ez utóbbi javában zajlik ugyan, de nem hozott társadalmi békét, hanem újfajta ellenségeskedés, egyenlőtlenségek és elégedetlenség forrása lett. A globális gazdasági verseny sikeres és sikertelen szereplői között olyan szélsőséges különbségek keletkeztek (centrum és periféria között, monetáris gazdaság és reálgazdaság között, a csúcstechnológia ára és a nyersanyagok ára között stb.), amihez foghatóval nem találkozunk az emberiség történetében. Néhány száz cégbirodalom és pénzügyi hálózat vezetői rendelkeznek az emberiség vagyonának döntő részével, ők ellenőrzik a közbeszédet, irányítják a vágyainkat, és döntenek boldogulásunkról. A tényleges rendelkezéshez kellő hatalom azonban már az ő kezükből is kicsúszott: nem urai, csupán haszonélvezői a folyamatoknak, melyeket jobbra személytelen automatizmusok mozgatnak, számítógépes programok irányítanak, és a tehetetlenség ereje tart egyben. Mindez pedig azt jelenti, hogy a másik oldalon nemcsak azok lettek sokkal szegényebbek, akik e verseny kárvallottjaiként elveszítették megélhetésüket, tulajdonukat, létbiztonságukat, hanem azok is, akiknek az életében az egyre kíméletlenebb gazdasági verseny, a növekvő tőkekoncentráció és a totális függés a technológiai rendszerektől „csak” annyi változást hozott, hogy le kellett mondaniuk az önálló vállalkozásról, a hivatástudattal végzett, önbecsülést adó, értelmes munkáról, a hosszabb távon tervezhető életstratégiáról, a munkahely biztonságáról vagy anyanyelvük és kulturális örökségük „versenyképességéről”. Szóval majdnem mindannyian.

A gazdasági növekedés egy másik, ma már sajnos közismert hatása az ökoszisztémák lassú összeomlása. Ennek közvetlen következményeként egyre nehezebben és egyre romló minőségben jutunk hozzá a természet legalapvetőbb szolgáltatásaihoz, ami szánalomra méltóan szegény emberekké tenne minket mondjuk az előttünk élt nemzedékek szemében. Az ő számukra még nem okozott megoldhatatlan gondot, miképpen juthatnának mérgek-

től megtisztított, nanorészecskéket és szermaradványokat nem tartalmazó tiszta ivóvízhez, jó levegőhöz, csendes, nyugalmas környezethez, madárdalhoz, tájélményhez. Életük jóval kevésbé függött olyan technikai szolgáltatásoktól és áruféleségektől, melyek nélkül mi mozdulni sem tudunk. Több időt töltöttek egymás társaságában, testi és lelki együttműködést igénylő aktivitással, ami az emberi természetnek sokkal inkább megfelel, mint a számítógépes játékok és az internetkapcsolat. A mienkhez fogható kiszolgáltatottságot, a természeti környezet minőségének ilyen mértékű romlását talán el se tudták volna képzelni. Azt a magyarázatot pedig, hogy mi ezt a rengeteg áldozatot úgymond jólétünk érdekében hozzuk, kétkedve fogadnák. Mi lehet az ilyen létben a jó?

És eközben elveszítettük kedves hozzátartozóink sokaságát: a szárazföldet, a levegőt, a vizeket és a talajt benépesítő kisebb-nagyobb élőlények többségét. A tömeges fajkihalságnak még csak az elején járunk, azonban az egyedyszám szinte valamennyi állat- és növénypopulációnál a korábbiak töredékére csökkent. S már kezdjük sejteni, nélkülük mennyivel szegényebb lett az életünk.

A modernitás Nagy Elbeszélésének vége

A baloldali vagy kritikai társadalomelmélet kudarca, hogy nem ismerte fel: civilizációnk válsága – amelyet a leglátványosabb tünetek alapján környezeti válságnak szokás nevezni, mintha bizony a válság a „környezetet” sújtaná, és nem bennünket magunkat – nem a javak igazságtalan elosztásának a következménye, és ezért nem is kezelhető az elosztási elvek megváltoztatásával. Sem a mostani világrend keretein belül, sem a rendszerkritikus baloldal radikálisabb programja szerint. Nem mintha a politikai elnyomás, a technológiai kiszolgáltatottság és az igazolhatatlan vagyoni különbségek léte ne volna túrhetetlen, alkalmasint igazságtalan is. Azonban azt állítom, hogy a világunkat megrontó, bennünket, ma élőket elszegényítő, utódainkat nyomorba taszító ökológiai katasztrófa nem abból fakad, amiben a politikai szereplők nem értenek egyet: nem a javak és a jogok méltánytalan elosztása okozza gazdagok és szegények, urak és szolgák között (merjük már használni ezt a régimódi kifejezést, ha egyszer szolgák vagyunk). Hanem abból, amiben egyetértenek.

Ez a valami a modern ipari társadalmak működését és uralmi viszonyait ténylegesen legitimáló Nagy Elbeszélés, amely az emberiség felemelkedését a természet legyőzésével kapcsolta össze, és a tudományos-technológiai haladás sikerét a megtermelt-elfogyasztott javak (azaz hulladékká alakított erőforrások) tömegének növekedésén mérte. Ez az, amiben a marxisták, szociáldemokraták, liberálisok és konzervatívok többsége mostanáig egyetértett. Akár a piacra, akár az államra bíznák az eszközök elosztását, azaz a társadalmi teljesítmények értékelését, akár lopásnak, akár az erkölcs alapjának tartják a magántulaj-

dont, gyakorlati céljuk közös: a „szükségletek” kielégítése az előállított anyagi javak és szolgáltatások szaporításával. Ezt nevezik jólétnek, és ezt tekintik a szabad társadalom létfeltételének, egyszersmind céljának azok, akik egyáltalán érdeklődnek az ilyesmi iránt. Nos, ez az elbeszélés vált érvénytelenné napjainkra. Mert ha bárki komolyan gondolja még, hogy a fogyasztói jólét áldásait kellene igazságosabban elosztani a Föld lakói közt, annak azt kell kívánnia, hogy az emberiség 85%-a, amely jelenleg a rendelkezésre álló erőforrások 20%-ához jut csak hozzá, fogyasztását arra a szintre emelje, amelyet ma az a 15% élvez, amely az erőforrások 80%-ával rendelkezik. Vajon hány glóbusz erőforrásaira lenne szükség ehhez? (Olyan erőforrásokról beszélünk, amelyek itt a Földön ráadásul egyre nehezebben hozzáférhetők. A csillagközi utazgatás lehetősége pedig továbbra is csak a fantasztikus filmek kedvelőinek képzeletében él.)

Elméletileg elképzelhető persze az a radikálisabb megoldás, hogy eközben a 15%-ot megfosztjuk a túlságos jólét eszközeitől. Azonban egy kis fejszámolással belátható, hogy ez sem változtatna sokat a helyzeten. Legfeljebb annyiban, hogy az emiatt kirobbanó háborús konfliktusok megoldanak túlnépesedési gondjainkat. A forradalom „néma” vagy B változata – amelyet a liberális baloldal ünnepel, a multinacionális cégek bátorítanak, és a szervezett alvilág bonyolít –, hogy sok száz millió ember elhagyja szülőföldjét, és a gazdag országokba vándorol. Valódi egalitárius megoldás: a jólét és a kultúra szigetei pár évtized alatt eltűnnek a világszegénység óceánjában.

A jelenlegi rendszeren belül viszont legfeljebb nyomorenyhíthó akciókra futja. Ezek hatása, sajnos, kétszeresen korlátozott. Egyrészt a szegények számaránya a gazdagokéhoz képest folyamatosan növekszik, mert a legtöbb gyerek az alsó néposztályokban és a legszegényebb országokban születik. E szegény országoknak kell ráadásul a globális klímaváltozás legsúlyosabb közvetlen következményeivel szembenézniük (sivatagosodás, ivóvízhiány); megélhetésük fő forrása pedig természeti adottságaik kiaknázása, magyarán a környezet tönkretétele, melyre a jövőben a nyomor növekedésével egyenes arányban lesznek ráutalva. Másrészt tudomásul kell vennünk, hogy a modern ipari társadalom rendjéhez szervesen hozzátartozik a katonai, politikai és gazdasági hatalom egyenlőtlen eloszlása, amely a birtokolt javak szélsőségesen aszimmetrikus eloszlásában ölt testet. Akár állami, akár magánszereplők versenyeznek egymással – a két szféra valójában sohasem különült el egymástól teljesen –, akár kereskednek, akár háborúznak éppen, erőfeszítéseik a hatalom és a tőke összpontosítására irányulnak, a nyertesek egyre szűkülő körében. Ez utóbbiak a hegemonia megszerzésének vagy megőrzésének érdekében egyre költségesebb beruházásokra kényszerülnek, mindezekelőtt a legszélesebb értelemben vett haditechnikai és más logisztikai fejlesztések terén. A globális válsággal járó konfliktusok, a növekvő fenyegetettség érzete csak tovább élezi versengésüket, egyszersmind az egyenlőtlenségek fenntartásához fűződő érdekeltységüket.

Mindez jelentősen behatárolja a gazdagok és hatalmasok hajlandóságát az osztozkodásra. Nem a kapitalizmus és nem a szocializmus, hanem a modern ipari társadalom működésének logikája általában, ami a tőke koncentrációját kikényszeríti, és a szereplőket hatékonyság címén az erőforrások maximális kiaknázásában és egyre egyenlőtlenebb elosztásában teszi érdekeltté. A modern ipari társadalmak azért nem képesek megszabadulni a túrhetetlen egyenlőtlenségektől, mert azok nem a termelési viszonyok, hanem a termelőerők természetéből fakadnak.

A verseny természetesen kiiktatható az emberek közötti érintkezésből, és elvileg az anyagforgalom növelése is korlátozható volna természet és társadalom viszonylatában, de erre békés megegyezés eredményeként csak kisebb közösségekben kerülhet sor. A gazdasági versenyt ellehetetlenítő erőteljesebb kormányzati beavatkozás ezzel szemben minden ismert esetben brutális erőszakkal járt, anélkül hogy közben kérdésessé tették volna magát az erőltetett, embertelen és romboló növekedést mint fő társadalmi célt. A kormányok inkább a növekedés demokratikus és piaci akadályait igyekeztek erőszakkal felszámolni, és ezt rendszerint ellenséges fenyegetéssel vagy alattvalóik jólétének szolgálatával igazolták. Mindeközben az igazságosabb elosztás ígérete sem teljesült, csak újfajta egyenlőtlenségek léptek a régiéik helyébe. Gondolhatjuk ugyan, hogy egy globális szuverenitással felruházott hatalomnak nem lenne többé szüksége növekedésre, de egy ilyen vetélytársaktól mentes, tehát korlátlan és ellenőrizhetetlen világkormány uralma az elképzelhető legsötétebb negatív utópia. Az egyetlen jó, amit elmondhatunk róla, hogy megvalósulása úgyszólván lehetetlen.

Azt állítjuk tehát, hogy ma a nyomor bővített újratermelése és átörökítése a jövő nemzedékekre egyenes következménye az erőforrásokat pazarló, ökológiai realitásokkal nem számoló társadalmi berendezkedésnek. Feléljük létforrásainkat, ezáltal folyvást szegényedünk. Amit gazdasági növekedésnek neveznek, valójában a hatalom koncentrációja az egyik oldalon és a nyomor felhalmozódása a másikon. Érveltünk amellett, hogy ez nem az elosztási viszonyok következménye, és nem is valamiféle kizsákmányolás (amennyiben kizsákmányoláson a munka „meg nem fizetett ellenértékét” értjük, mert az inkább következménye, mintsem oka a fennálló erőviszonyoknak), hanem a termelés és a forgalom megszervezésének módjából fakad. Veszteségeinket már egy jó ideje a nyereség rovatban könyveljük el, és ez a hazugság lett a társadalmi béke záloga. Most, hogy a hazugság kezd lelepleződni, feltehetjük a kérdést: hogyan szabaduljunk meg az emberiséget megnyomorító növekedéstől? (Növekedésen továbbra is az elhasznált anyag- és energiamennyiség növekedését értem, nem a tudását és nem az elégedettségét.)

Ez pedig politikai kérdés.

Politikai következtetések

Ezzel azt szeretném hangsúlyozni, hogy

– nem technikai kérdés, mert az ehhez szükséges környezetkímélő, anyag- és energiatakarékos technológiák már ma is a rendelkezésünkre állnak;

– nem is közgazdasági kérdés, mert a nemnövekedés gazdaságtanának irodalma sokoldalúan bizonyította, hogy a természeti források csökkenő igénybevétele nem akadály, sokak szerint pedig ma már megkerülhetetlen előfeltétele a társadalmi fejlődésnek, az életminőség javulásának, a megfelelő foglalkoztatásnak és nem mellesleg az ökoszisztéma túlélésének; ugyanakkor a szereplők (méltányos és arányos) gyarapodását sem teszi lehetetlenné, legfeljebb a gazdasági teljesítmény mutatóit kellene újakra felcserélni;

– végül nem etikai probléma: mert nem igaz, hogy az emberi szabadság korlátozásával járna. Éppen ellenkezőleg, a nemnövekedés stratégiai a felszabadulás lehetőségét ígéri a technológiai rendszereknek kiszolgáltatott, fogyasztásfüggő életforma és munkarend rab-ságából.

Ha a kérdés politikai, feltehetjük így is: mi kell ahhoz, hogy a jó döntések megszülessenek?

(Jónak az emberiség fizikai és szellemi erőforrásait megőrző és gyarapításukra hosszabb távon is alkalmas gazdálkodást tekintem, vagyis olyasmit, ami sokban ellenkezik a ma még uralkodó közgazdasági szemlélettel. Ezért nem beszélek fenntarthatóságról, mert a jelenlegi rendszert nem fenntartani kellene, hanem megújítani. Lerombolni és a helyére valami egészen mást építeni – erre viszont most egészen egyszerűen nincs idő. Ha ezt tudomásul vesszük, sok felesleges filozófiai vitát megspórolhatunk.)

A kíméletes, megőrző, szolidáris magatartás olyankor kerül túlsúlyba – akkor se mindig –, amikor egy közösség maga dönthet a saját javairól és életkörülményeiről. Hogy egyáltalán dönthessen, ezt kell tehát elérni. Hogy a közvetlenül érintetteknek legyen meghatározó befolyásuk a döntéshozatalra. A demokrácia azonban csak átlátható méretű, kisebb közösségekben működik, és a nemzet is csak az őt alkotó közösségek közössége lehet, mert ha nem az, akkor csak gyanús jelszó, mellyel az állam igazolja elnyomó vagy kirekesztő intézkedéseit.

Márpedig a globalizációt nem lehet legyőzni a saját fegyvereivel. Akik nyomoruk megszüntetésében érdekeltek, akiknek elemi érdekük volna saját létforrásaik védelme, mindig és szükségképpen azok jutnak a leggyengébb képviselőkhöz a nemzetek feletti szervezetekben. Ellentmondana a rendszer logikájának, ha ez másképp történe. Ezért az ökológiai politika mindenkor a következetes decentralizáció, a lokalizáció, az autonóm közösségek pártján áll. A feltett politikai kérdésre ez a válasz.

A globális igazságosságot – azaz a nemzetek vagy földrészek közötti méltányos osztozkodást – békés úton megvalósító intézményt nem ismerünk. A szabadkereskedelmi világrend az őt fenntartani és korlátozni hivatott nemzetközi szerződésekkel együtt sem alkalmas erre; nem is erre találták ki, akik kitalálták. Az erőszakos megoldások pedig csak fokozzák a nyomort és az emberek kiszolgáltatottságát. Ezért az egyenlőségi elv globális kiterjesztése helyett a szolidaritás elvét részesítenénk előnyben, az pedig csak lokálisan működik. Olyan politikai közösségekben, amelyek tagjait létező közös érdek (egymásraultalságuk), közös tudás (az összetartozás tudata) és a fizikai környezet közössége készítet arra, hogy saját köreikben őszintén törekedjenek a szegénység enyhítésére és a nyomor felszámolására.

THE ECOLOGY OF POVERTY

Abstract

Poverty in my opinion should not be identified with the scarcity of goods and can be abolished neither by increasing their production, nor by distributing them in a fair way. It is the absence of the conditions of good human life, rather than unsatisfied needs that I mean under poverty. I argue that the further enhancement of production would result in the exhaustion and overloading of natural resources, growing misery worse instead of mitigating it. At the end of this paper I also touch upon the criteria of political control over the chase of economical growth.

Keywords: poverty, scarcity, needs, economical growth, natural resources, ecological crisis

Lányi András

Író, filozófus. Az ELTE TÁTK humánökológia mesterszak alapítója, habilitált egyetemi docens. Újabban megjelent munkái: Oidipusz avagy a Természetes Ember (Liget, 2015), Elképzelt közösségeim (Scolar, 2016), Bevezetés az öko-filozófiába – kezdő halódóknak (L'Harmattan, 2020).

AZ EMBERISÉG MA EGY TÖRTÉNELMI LEHETŐSÉG ELŐTT ÁLL

ÜRGE-VORSATZ DIÁNA A TEREMTETT VILÁGRÓL, JÁRVÁNYRÓL ÉS KLÍMAVÁLTOZÁSRÓL

CZIRJÁK RÁHEL

Globális klímaváltozás, huszonnegyedik óra, zöld politikák – mára jól ismert, az elmúlt évtizedekben a Földünkért érzett aggodalom szülte hívószavak. Az évről évre, egyéni szinten is tapasztalható extrém időjárási anomáliák a hétköznapi emberek számára is világossá tették, hogy valami megváltozott, valami új tapasztalható időjárásunkban. Ferenc pápa (első önálló) Laudato si', Áldott légy kezdetű enciklikájában olyan helyről érkezett a környezetvédelemért aggódó hang, amelyhez hasonló fajsúlyú pápai megnyilatkozás még nem született e témában. A következőkben Ürge-Vorsatz Diána fizikussal, klímakutatóval beszélgetünk klímaváltozásról, globális felmelegedésről és arról, hogy mit tehetünk a mindennapokban a negatív jelenségek lassítása érdekében.

Sokan, sokszor figyelmeztetnek, hogy a „huszonnegyedik órában van a Föld a klímaváltozás szempontjából” – de valahogy mégsem érezzük át ennek a vészjósló üzenetnek a súlyát. Mi a jelentősége ennek, és mit jelent az „utolsó óra” képe? Hogyan lehetne a legjobban érzékeltetni?

– Mindenekelőtt helyesbítenék: nem a Föld, hanem az emberiség, az emberi civilizáció van a huszonnegyedik órában. A Föld köszöni szépen, jól van, és jól lenne akkor is, ha az emberiség eltűnne – sőt, akkor még sokkal jobban is. De reméljük, idáig nem jutunk el. Isten egy csodálatos bolygót, rá pedig egy csodálatos élővilágot teremtett és adott az emberiségnek. A probléma az, ahogyan ezzel az ajándékkal gazdálkodunk: kapzsi, mohó módon kizsákmányoljuk a saját önző céljaink kielégítésére. Ez oda vezetett, hogy a most ismert civilizációnknak meg vannak számlálva a napjai.

A probléma súlyosságát talán pont a jelenlegi járvánnyal lehetne jól szemléltetni. A kutatók már évtizedek óta – de különösen az utóbbi húsz év során – folyamatosan figyelmeztetnek arra, hogy a természet kizsákmányolásának egyik következményeként egyre gyakoribb lesz az úgynevezett zoonózis, vagyis az állatokról emberekre terjedő fertőzés. Ezt a globali-

zációval megtoldva egyre könnyebben alakulhatnak ki világjárványok – ahogyan ezt tapasztaljuk is jelenleg. De nem hallgattunk a figyelmeztetésre.

Ugyanez a helyzet az éghajlatváltozással is: ha nem állítjuk meg most a negatív folyamatokat, olyan viszonyok jönnek létre a Földön, amilyenekkel korábban nemhogy az emberi faj, de az emlősök sem találkoztak a földtörténetben. Ez biztos, hogy a civilizációnkat alapjaiban fogja megrázni, nagy részét el fogja pusztítani. De ebben az esetben sem hallgatunk a figyelmeztetésekre, az intő jelekre. Pedig akadnak bőven.

Az utóbbi harminc év során például az északi-sarki jégsapka tömegének háromnegyedét, az öt évnél idősebb jégtömegeknek pedig a 95 százalékát olvasztottuk el. Európában a gleccserek gyakorlatilag a mi gyerekeink élete alatt fognak megszűnni. A rovarvilágban is iszonyatos pusztítást okoztunk: Németországban huszonhét év alatt a rovarok háromnegyedét irtottuk ki. Róluk a legtöbbször azt gondoljuk, hogy kellemetlen a létezésük, ám mivel a földi rendszerekben minden mindennel összefügg, nekik is nagyon fontos szerepük van az élővilág láncolatában, létezésük nagyon sok mindennek az alapját képezi. Gondoljunk csak a beporzásra. Ha nincsenek rovarok, termények sincsenek.

De elképzelhető az is, hogy a klímaváltozás végzetes hatásainak bekövetkezte előtt jön még egy olyan pandémia, ami óriási pusztítást végez az emberiségben. A jelenlegi járvánnyal ugyanis az a szerencsénk, hogy bár nagy a fertőzőképessége ennek a patogénnek, a halálozási arányok nem olyan drasztikusak. Ám elképzelhető olyan járvány is, ami nemcsak rendkívül fertőző, de sokkal halálosabb is.

A jövőben is számíthatunk ilyen világjárványra?

– Amennyiben gyökeresen nem változtatunk a természethez való viszonyunkon – és úgy gondolom, hogy a nagyon gyorsan terjedő globalizáció is el kellene gondolkoznunk –, akkor egészen biztos. Ezt igazolja az a tény is, hogy mára körülbelül háromhavonta jelenik meg a Föld különböző pontjain egy újabb járvány, amivel korábban nem találkozott az emberiség. Ezeknek a háromnegyede zoonózis, a gerincesekről terjed át az emberre. Emlékezzünk csak a SARS-, a MERS-, a Zika- és a Dengue-láz-járványokra. Ezek mind nagyon jelentős kihívás elé állították az emberiséget, de eddig vagy megoldottuk, vagy egy bizonyos földrajzi helyre tudtuk visszaszorítani őket. A biodiverzitás csökkenése pedig számtalan mechanizmus révén gyorsítja az újabb és újabb járványok megjelenését. Előbb-utóbb sajnos biztos lesz egy olyan, ami az eddigieknél is nagyobb pusztítást végez az emberiségen.

Öröm az ürömben, hogy a járvány következtében világszerte sok helyen leállt a közlekedés és az ipari termelés, ami a természet „fellélegzését” eredményezi. Mindennek van-e

hatása a globális klímaváltozás szempontjából? A vírus megoldotta helyettünk a problémát?

– A járválynak nagyon fontos pozitív hatása van, de nem az, hogy ideiglenesen kitisztult a levegő és csökkentek a szennyezések. Ez csupán arra jó, hogy ízelítőt kapjanak az emberek, milyen az igazi természet, az igazi világ, amit Istentől kaptunk. És hogy ezt egy kicsit jobban megbecsüljük, s elgondolkozzunk azon, hogy biztosan azt az irányt szeretnénk-e követni, amerre most rohanunk: a fogyasztói társadalom bálványai után.

A járvány legnagyobb pozitívumát én abban látom, hogy történelmi lehetőséget ad arra, hogy felgyorsítsuk azokat a folyamatokat, amelyek egy fenntarthatóbb, igazságosabb és egészségesebb értékrendű világ felé visznek minket. Három ok miatt gondolom így:

Egyrészt viselkedéskutatók által alátámasztott tény, hogy az emberek általában nehezen változtatnak az életstílusukon, értékrendjükön, kivéve ha élethelyzetváltás következik be – mint amilyen például a házasságkötés, a gyerekszületés, a munkahelyváltás. Ez a pandémia mindenképpen ilyen, világméretben állította új élethelyzet elé az embereket, így tehát változtatni is könnyebb.

Másrészt egy olyan élethelyzetet is hozott, amikor az emberek a halál árnyékában – a félelem, a gazdasági lehetőségek beszűkülése vagy a közösségre utaltság fokozódása miatt – elgondolkoznak azon, hogy mi az igazi érték. A közösség erejéről, a szolidaritásról, a szeretetről, összességében a Jézus által tanított értékekről bebizonyosodott, hogy működnek, ezek mentettek meg sokakat, és a válság sok mindenből kihozta ezt a jobb oldalát.

A harmadik ok pedig, hogy a gazdaság legszennyezőbb ágai jutottak bajba – például az olajipar vagy a turizmusban a repülés és a luxushajózás –, miközben az új helyzet olyan technikai megoldásokat tett szükségessé, amelyek a fenntartható gazdasági rendszerre való átállásban alapvetők. Ilyen például a szolgáltatások digitalizációja vagy a megújuló energiaforrások.

Ezeknek a hatásoknak az összeadódásával pedig – úgy, hogy az emberek közben megízlelhették, milyen az, amikor a természet visszatér a környezetükbe –, úgy gondolom, sokkal többen akarnak új normát a régi rendszerbe való visszatérés helyett. A közvélemény-kutatások is ezt igazolják.

El is gondolkoztam, hogy ez nem intő jel volt-e Istentől – úgy, mint az Ószövetségben, amikor Izrael bálványokhoz fordult, ami után valamilyen csapás érte őket, egyfajta figyelmeztetésként.

A veszély(érzet) csökkenésével az új értékek, normák gyakorlatba ültetése tényleg megvalósul, vagy visszazökken a világ az eredeti kerékvágásba?

– A járvány még nincs lejátszva, de az igaz, hogy az emberek könnyen elfelejtik a tanulságokat, és hamar visszatérnek a régihez. Ám a gazdasági hatások még nem értek véget. Ott az új lehetőségek keresése, a társadalmi szolidaritás, az újjáépítés most kezdődik, egyéni, önkormányzati és országos szinten egyaránt. Én sok jó jelet látok, ami alapján bizakodom, hogy nem megyünk vissza a régihez. S amíg nincs védőoltás, addig a járvány sem zárult le, bármikor felerősödhet, visszatérhet.

Ha már szóba került az Őszövetség: a Bibliában is megfogalmazódik az a gondolat, hogy nem megvédjük, hanem eltékozzunk azt, amit Istentől kaptunk. Ezek szerint évezredek óta tartó folyamat, hogy felemészítjük a Földet?

– Igaz, hogy régen is jellemzően felelőtlenül bántunk a Földdel, az embereket a kapzsiságuk, a bálványaik hajtották rossz irányba, de az nem veszélyeztette feltétlenül az egész emberi civilizációt. Az igazán nagy léptékű pusztítás az utóbbi harminc-negyven évben tapasztalható. Ennek elsődleges okát abban látom, hogy a technológia miatt az ember teljesen elbízta magát, felfuvalkodott. Elhittük, hogy ügyesebbek vagyunk, mint Isten, mert tudjuk irányítani a természet folyamatait – például az időjárást vagy a géneket. Ha pedig a Földet végleg tönkretesszük, megyünk a Marsra. Pedig dehogyis. Ez a téves hozzáállás az elmúlt három-négy évtized generációira jellemző.

Ön hogy látja, mi a kapcsolat az etika és a környezetvédelem, klímavédelem között?

– Bár önző alapon is meg lehet közelíteni, a környezet- és klímavédelem alapvetően etikai alapú. Általában nagyon élesen elkülönül egymástól a problémát okozó szennyezők és a negatív hatásokat elszenvedők csoportja. Ez földrajzilag, időben és társadalmilag egyaránt igaz: a fejlett világban történik a túlfogyasztás, de leginkább a világ szegényei szenvednek ennek negatív hatásaitól. Mostani élvezeteinkért a gyerekeink és unokáink fognak nagyon drágán megfizetni. Ugyanúgy a gazdagok és a szegények között is fennáll ez a helyzet: a gazdagok életmódjuk következtében a leginkább felelősek a természetben okozott károkért, de ők tudják legjobban megvédeni magukat a következményekkel szemben. E problémakör kezelése tehát morális és etikai alapon történik.

A globális klímaváltozásban mekkora felelőssége, szerepe van a fejlett világnak, és mekkora a fejlődőnek?

– A fejlődő világnak – beleértve Kínát is – nagyon kicsi szerepe, felelőssége van a környezeti károkozásban. Hosszabb időtávban kell vizsgálnunk: azt kell nézni, hogy az egyes orszá-

gok a történelem során mennyi szennyezést bocsátottak ki. Ugyanis például a felhalmozódó szén-dioxid évtizedeken-évszázadokon át benne marad a légkörben, a körforgás részévé válik. Vagyis a jelenlegi szén-dioxid-szint nem ma keletkezett. Ez egyértelműen a fejlett országok tevékenységének hatása az ipari forradalom óta. És ugyan sokat szidjuk Kínát, azt is fontos látnunk, hogy az ő károsanyag-kibocsátásuk legnagyobb részben nem saját maguk miatt, hanem a fejlett világ fogyasztási szükségleteinek kielégítése közben történik. Ezért gyakorlatilag a mi kibocsátásunk, ami földrajzilag ott valósul meg.

Ez alapján a problémák megoldásában mekkora szerepet kell vállalnia a fejlett és a fejlődő világnak?

– A megoldásban is egyértelműen a fejlett világra a felelősség zöme. De itt is árnyalnám a dolgot, mert az országokon belül is hatalmas egyenlőtlenségek vannak. Azt kell látni, hogy az emberiség tizedétől származik a teljes károsanyag-kibocsátás fele. És ez fordítva is igaz: az emberiség fele a kibocsátásoknak csak a tizedét okozza. Tehát hiába kényszerítjük a világ szegényebb felét, hogy szorítsa vissza a fogyasztását, a hatás gyakorlatilag észrevehetetlen lesz. De ha csak annyit csinálnánk, hogy a világ leggazdagabb tíz százaléka a kibocsátásait az EU-s átlagra csökkenti – ami azért nem olyan drasztikus, mint ha gyertyával világítva egy barlangban kellene élni –, akkor az egész Föld kibocsátása az egyharmadával csökkenne.

Ez országon belüli szinten is igaz. Tehát nem a szegényeket kell korlátozni. Persze az ő képzésük is nagyon fontos, hogy meg tudják tenni, ami rajtuk múlik, de áldozatokat nem nekik kell hozniuk – korlátozva az életminőségük és egészségük javításával kapcsolatos fejlesztéseket. A leggazdagabb egytizednek van a legnagyobb felelőssége és lehetősége a változtatással kapcsolatban.

A másik, hogy a környezeti túlterheléssel kapcsolatosan sokszor felvetődik, hogy az alapvető probléma, minden gond okozója a túlnépesedés. Így a születésszabályozás eszközeivel ezt kell megoldani, és akkor megszűnik minden további probléma. Ez azonban téves elképzelés. Ugyanis ha összehasonlítjuk az elmúlt pár évtized statisztikáit, azt láthatjuk, hogy a fogyasztás növekedése többszöröse a népességyarapodásnak. És ez az előrejelzésekre is igaz. Kutatók a Föld lakosságszámának stabilizálódását prognosztizálják a közeljövőben, míg a fogyasztás az évszázad közepére meg fog háromszorozódni. Vagyis hiába állítjuk le teljesen a népességnövekedést, a probléma gyökere alapvetően a fogyasztás növekedése. Ráadásul a népességnövekedés ma ott történik, ahol történelmileg nagyon alacsony a fogyasztás, így a szennyezés mértéke is. Vagyis ezeken a területeken az emberek még évtizedekig nem fognak olyan mértékben fogyasztani, mint a nyugati világ, ahol pedig ugye csökken a lakosság szám.

Globális klímaváltozás, globális felmelegedés, közben pedig van, ahol hidegebb idő tapasztalható, mint korábban. A két fogalmat szinonimaként használjuk a köznyelvben, ugyanakkor nem feltétlenül világos, ki mit ért rajtuk. Az elnevezés ellenére tapasztalható jelenségek (helyenként sokkal nagyobb hidegek) pedig sok esetben szkepticizmust váltanak ki. Összefoglalná, hogy a két kifejezés mit takar, és az milyen tényezőkben érhető tetten leginkább?

– Eleinte azt vettük észre, hogy melegszik a Föld és az éghajlat. Aztán arra jöttünk rá, hogy a melegedés csak az egyik részprobléma. A nagyobb károk nem konkrétan a melegedésből, hanem az éghajlat megváltozásából származnak. Például a csapadék eloszlásának megváltozása sokkal nagyobb károkat okoz, mint önmagában a melegedés.

Az is érdekes kérdés, hogy most hűlés vagy melegedés történik-e. Azt kell megállapítanunk, hogy sehol nem beszélhetünk hűlésről, az éghajlat mindenhol melegszik. Ez alól a Földön egyetlen terület kivétel: az Atlanti-óceán egy kis része Grönland és Izland alatt, ami az északi-sarki jég olvadása miatt hűl.

Az, hogy az időjárásban időnként extrém hidegeket tapasztalunk, nagyrészt a klímaváltozás eredménye. Korábban már említettem, hogy az Északi-sark jégtakarójának nagy részét elolvastottuk. Ettől teljesen felbolydult az északi féltéke időjárása. Mi volt korábban? Az északi-sarki hideg a jégsapka fölött, egy körkörös áramlással volt bezárva, amit úgy kell elképzelni, mint egy sapkán a prémet. Ahogy viszont elolvastottuk a sarkvidéki jégtakarót, megváltoztak a légköri viszonyok. A fehér színű jég eltűnésével ugyanis megváltozott a terület albedója: a napsugarak nagyobb részét most már nem visszaveri a fehér felület, hanem az óceán sötétebb színe elnyeli, ami miatt hirtelen sokkal erősebben melegedik ez a terület, nagyon megváltoznak a helyi hőmérsékleti viszonyok. Ezért aztán meggyengül ez a körkörös áramlás, és hurkokat kezd vetni – úgy, mint amikor egy póló anyaga kinyúlik, vékonyodik, és hullámos lesz. Időnként ezek a hurkok délebbre mozogva rácsúsznak az északi féltéke kontinenseire, extrém hidegeket okozva. Ezért volt májusi hó, tavaly kétméteres hó az Alpokban vagy azok az iszonyatos hidegek Amerikában. Ez mind egyértelműen összefügg a globális éghajlatváltozással, amit nevezhetünk globális felmelegedésnek is, mert a globusz folyamatosan melegszik, a lokálisan tapasztalható hidegebb időszakok ellenére is. Ezt a statisztikák egyértelműen alátámasztják. A tavalyi év például Magyarországon a valaha mért legmelegebb volt. Az idei első három hónap Európában ismét az eddig mért legmelegebb negyedév volt. Megint sok rekordot döntünk.

Annyit még mindenképpen fontos megemlíteni a klímaváltozás kapcsán, hogy a szén-dioxid-koncentráció növekedése miatt az óceánjaink elsavasodnak. Emiatt a korallszirtek tönkremennek, a kalciumvázas tengeri élőlények lassan feloldódnak, nem tudnak

életben maradni, ami miatt egész tengeri táplálékláncok dőlhetnek be. Ez tehát nem a klímaváltozás eredménye, de ugyanaz okozza, mint a klímaváltozást: az üvegházhatású gázok légköri koncentrációjának növekedése.

Az éghajlat ingadozására korábbi földtörténeti korokban is volt példa. Mi bizonyítja, hogy ma az emberi tevékenység hatására tapasztalható a felmelegedés?

– Tegyük fel, hogy igazuk van azoknak, akik azt állítják, a mostani változásokat nem az ember okozza. Akkor is azt látjuk, hogy amióta emlősök élnek a Földön, az ipari forradalom előtti földi átlaghőmérséklet mínusz négy és plusz két Celsius-fok között változott. Ebből a tartományból még jégkorszakok idején sem lépett ki az elmúlt körülbelül hárommillió évben. Ez az a hőmérsékleti sáv, amiben az emberi faj képes létezni. Most viszont már nagyon közel vagyunk ahhoz, hogy ebből kilépjünk, az évszázad második felére pedig nagyon túllépünk ezen a sávon. Úgyhogy, ha mindezt nem is mi okozzuk, akkor is olyan légköri körülmények irányába haladunk, amelyeket az emberi faj korábban soha nem tapasztalt.

Igen, korábban is voltak nagy éghajlatváltozások. Ezeket nagy kihalások is kísérték. Szóval nem a Földnek lesz baja – meglesz utánunk is –, hanem az emberi civilizáció fennmaradásáról, túléléséről van szó. Tehát ha természetes folyamatról beszélünk, akkor is el kellene gondolkodnunk azon, hogy mit tegyünk a túlélésünk érdekében.

Onnan látjuk, hogy ez nem természetes folyamat, hogy minden eddigi éghajlatváltozáshoz képest most nagyságrendekkel gyorsabban zajlik. Számos tudományos módszerrel be lehet bizonyítani az antropogén aktivitást. Ha kivesszük az emberi hatást a rendszerből, akkor most egy kisebb jégkorszaknak kellene lennie. Ehelyett nem ezt látjuk. Az ipari forradalom előtti időhöz képest meglévő plusz egyfokos növekedést csak az emberi hatással, vagyis a szén-dioxid-koncentráció növekedésével tudjuk magyarázni.

Ha már szóba kerültek konkrét hőmérsékleti értékek, beszéljünk a 2015-ös párizsi klímacsúcsról és az ott elfogadott másfél Celsius-fokos hőmérsékleti határról. Mit jelent ez pontosan, s miért épp ennyi ez az érték?

– A kutatók sokat gondolkoztak, hogy hol lehet meghúzni azt a hőmérséklet-növekedési határt, aminek a következményeivel a társadalmi-gazdasági rendszereink még meg tudnak birkózni, még alkalmazkodni tudunk hozzá. Korábban ezt nagyjából két Celsius-fokban állapítottuk meg. De minél több adatunk lett, minél jobban megértettük a Föld rendszerszintű összefüggéseit, a klímaváltozás továbbgyűrűző hatásait, annál jobban láthatóvá vált, hogy ez a két fok túl magas érték, mert már egy kisebb éghajlatváltozásnak is sokkal nagyobb, a civilizációnkra károsabb hatásai vannak, mint korábban gondoltuk volna. Ezért ez a viszonylag biztonságos határ lecsökkent másfél fokra.

De azt látni kell, hogy korábban egyetlen tudós sem mert a másfél fokkal kapcsolatos kutatást végezni, mert faülelgető hippinek bélyegezték. A másfél fok hatalmas fordulat, nagyon fontos politikai döntés volt Párizsban, amiben Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája is lényeges szerepet játszott 2015-ben. Ez indította be ugyanis azt a folyamatot, amelynek során elfogadták a Fenntartható Fejlődési Célokat, a sendai katasztrófavédelmi egyezményt, majd a párizsi éghajlatvédelmi egyezményt.

Ez utóbbival a politika azt nyilvánította ki: elfogadhatatlan, hogy a Föld felszínéről bizonyos országok eltűnjenek, ezt nem engedhetjük meg. Mert a másfél és két Celsius-fokos változás között akkora a tengerszint-emelkedési különbség, hogy annak sok tengerparti és szigetország, illetve országrész az áldozatává válna. Emiatt a másfél fok lett meghatározva az ipari forradalom előtti időszak átlaghőmérsékletéhez viszonyítva.

Mire számíthatunk, ha nem sikerül tartani a másfél Celsius-fokos határt?

– Egyrészt arra, hogy bizonyos területek eltűnnek a Föld színéről. Banglades például nagy veszélyben van, vagy a szigetországokat is ez fenyegeti. Ezenkívül nagyon sok terület lesz szélsőséges időjárási jelenségeknek kitéve, aminek eredményeként élhetetlenné válnak. Nagy problémák lehetnek az élelmiszer-ellátás tekintetében is. Mindenképpen hatalmas migrációs nyomásra számíthatunk a világ bizonyos területein.

A mostani tendenciák folytatódni fognak, azaz a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoribbá válnak, ennek nyomán infrastruktúrabeli, vagyoni károk keletkeznek. Egyre több járvány, betegség fog megjelenni – ahogy például Magyarországon is megjelent a nyugat-nílusi láz, vagy egyre gyakoribbak a kullancsok által terjesztett betegségek. Ugyanígy a kórokozók és kártevők elszaporodására, hatalmas inváziójára is számíthatunk. Nálunk ilyen a parlagfű megjelenése vagy a harlekinkaticák és a poloskák inváziója az utóbbi években. Ezek igen kellemetlenek, de jöhetnek olyan inváziók is, amik az egész évi termést tönkreteszik. És mindezen tényezők hatásai jelentős társadalmi, szociális, gazdasági károkat okozhatnak.

Cselekedni, a kitűzött célokat megvalósítani kinek a felelőssége: az állami vezetésé, a gazdasági szereplőké vagy az egyes embereké? Mit tehet a hétköznapi ember a környezeti hatások mérsékléséért?

– A három szereplőcsoportot nem lehet szétválasztani, mert összefüggenek. Addig egyetlen kormány sem fog lépni, és egyetlen cég sem fog felelősebben termelni, amíg a szavazó, illetve a fogyasztó nem várja el tőle, hogy környezeti szempontból fenntartható módon működjön. Ha mi, szavazók, fogyasztók azt mondjuk, hogy nekünk ez tulajdonképpen kényelmes, és nem szeretnénk kényelmetlen intézkedéseket annak érdekében, hogy a gyerekeink ne fájjenek meg, akkor egyetlen kormány sem fog változtatni. És ugyanígy a cégek: ha nincsenek

elvárásaink feléjük, hanem megvesszük a környezetszennyező módon előállított termékeiket, akkor nem áll érdekükben, hogy máshogy termeljenek. Ez tőlünk indul.

Meglátásom szerint munkavállalóként a legnagyobb változást a munkánkon keresztül tudjuk elérni. Mert egyrészt a munkahelyünkön töltjük az időnk legnagyobb részét, így az ott bevezetett fenntartható környezeti megoldások jelentősen csökkenthetik az ökológiai lábnyomunkat. Másrészt a legtöbb ember a munkája révén óriási hatást tud gyakorolni a kibocsátásokra – akár tanár, önkormányzati dolgozó vagy bolti eladó.

A Covid kapcsán aktuális példa, hogy egy önkormányzat a személyautókkal való közlekedés helyett ösztönözheti a kerékpár használatát bicikliutak létesítésével, azok biztonságosabbá tételével. Ugyanígy, ha egy cégen belül információs napot tartanak környezeti kérdésekről, vagy egy vezető felelősen viselkedik, azzal nagyon fontos mintát ad a többieknek. Ha felújítunk egy közintézményt, és zéró energiás épület lesz, akkor az ott ügyeket intézők látják, hogy egy ilyen épület sokkal kényelmesebb, egészségesebb, sok szempontból jobb, így pedig arra is hatást lehet gyakorolni, hogy hasonló módon újítsák fel az otthonaikat. Vagy a foglalkoztatók támogathatják a távmunkát, így az embereknek nem kell közlekedniük – vagy csak sokkal kevesebbet. Vállalkozóként elgondolkozhatok egy környezetileg fenntarthatóbb üzleti modellen – hogy a termékeim kisebb környezeti hatásúak legyenek –, vagy bolti eladóként is sokat tehetünk, ha például a szintetikus anyagból készült ruhák helyett a biopamut előnyeit ismertetjük meg a vevőkkel. Tehát a munka világában gyakorlatilag mindenhol tudunk példát találni.

A munkánk mellett választópolgárként és vásárlóként is képesek vagyunk befolyásolni a változást: a döntéshozók és gazdasági szereplők felé is ki kell fejeznünk az elvárásainkat a környezeti szempontból felelős magatartásukkal kapcsolatban. Tehát a három szféra egyensúlyára és együttműködésére van szükség.

Miben ragadható meg Ferenc pápa Laudato si' kezdetű enciklikájának jelentősége a klímavédelem szempontjából?

– Az enciklika nagyon nagy fordulatot hozott, ugyanis dominóhatást indított el, és olyan globális folyamatokat katalizált, amelyek következtében érdemi, világszintű megállapodások születtek.

Bár a hetvenes évek óta folyamatosan vannak szakértői figyelmeztetések, hogy változtatnunk kell, a cselekvés sokszor elmaradt. Az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezménye kapcsán kezdődött globális összefogás, a következő nagy lépés pedig a kiotói jegyzőkönyv volt, amit sajnos nem sikerült teljes mértékben betartanunk. Ezek mellett széles körű nemzetközi megállapodások főleg olyan témákkal kapcsolatosan voltak, mint a békekötések

vagy a nukleáris leszerelések. Úgyhogy összességében három-négy évtizedet veszítettünk el úgy, hogy nem történt semmi. 2015-ben viszont a *Laudato si'*-t követően több fontos megállapodás is született, s ha ezeket tényleg megvalósítanánk, nagyon jelentősen javulna az életminőség a Földön. Ezek a Fenntartható Fejlődési Célok, a sendai egyezmény és a párizsi megállapodás.

Az enciklika példa nélkül álló globális szolidaritást katalizált, ugyanis kimondta, hogy miénk a morális felelősség, a Föld ránk van bízva, nekünk kell felelősen gazdálkodnunk vele. Ezzel megszüntette – vagy legalábbis jelentősen csökkentette – a téma korábbi átpolitizáltságát. Mert előtte ha valaki ilyen kérdéskörben foglalt állást, azt valamilyen politikai bélyeggel illették, így pedig nem lehetett érdemben beszélni a témáról, nemhogy cselekedni. De Ferenc pápa az egész keresztény világ számára nyilvánvalóvá tette, hogy a klímaváltozás politikai oldaltól függetlenül mindenki számára veszélyt jelent, és közös felelősségünk, hogy ezt megoldjuk. Tehát nagyon nagy volt a jelentősége, és azt gondolom, ez volt az alapfeltétele annak, hogy a többi egyezmény megszülethessen 2015 során.

Milyen lehet egy keresztény természet- és klímavédelem, és mik lehetnek a sajátosságosan keresztény elemei? Megkülönböztethetünk-e egyáltalán keresztény és szekuláris környezetvédelmi megközelítést?

– Azt gondolom, hogy alapvetően igen, van különbség. Ha a keresztény etika alapján oldjuk meg a klímaváltozást, akkor kizárunk számos olyan megoldást, tendenciát, amivel – a gazdasági érdekek mentén – jelenleg kezelni akarjuk a problémát. Ilyen például az, amikor mindent csak a technológiával akarunk megoldani, ahelyett, hogy az életmódunkon változtatnánk. A kényelmünk, a fogyasztási szokásaink fenntartása érdekében mindent ugyanúgy csinálunk, mint eddig, a negatív hatásokat pedig valamilyen csodaszerként tekintett technológiával akarjuk felszámolni. Vagy ha ez sem jön be, azt gondoljuk, átköltözünk a Marsra.

Ezzel szemben a keresztény etika alapján működő klímavédelem esetén értékrendbeli váltásról van szó, melynek a krisztusi értékek szerinti életvitel megvalósítása a kiindulópontja. Ez a klímaváltozás megoldásának a könnyebb útja. Hiszen ha a keresztény értékek szerint élnénk – nem a földi javak felhalmozására, hanem a szeretetre, a közösségre, a felebarátaink megsegítésére törekednénk –, akkor a problémák forrásának nagy része magától megszűnne. Persze az olajat és a szén mint erőforrást akkor is le kellene cserélnünk, de a fogyasztási szokások megváltozásával a problémát sokkal könnyebb lenne kezelni.

Így a keresztény értékrend és a klímavédelem között nagyon szoros a kapcsolat. De sajnos ez a szemlélet semennyire nem jellemző a szakpolitika szintjén. Ugyanis az nem meri felvállalni, hogy a környezeti problémák megoldása etikai kérdés. Vagy ha el is jut idáig,

mindent csak technológiával akar kezelni. Igaz ugyan, hogy ez is fontos része a megoldásnak, de nem kizárólagos eszköz. Önmagában a technológiával nem fogjuk tudni megoldani a klímaváltozást.

De ma, a járvány következtében történelmi fordulóra kaptunk lehetőséget, hogy megváltoztassuk az életmódunkat és a gazdasági rendszerünket. Hogy a fogyasztás bálványozása helyett egészségesebb, keresztényibb értékrendszer mozgassa a gazdaságunkat, társadalmunkat. Bízom benne, hogy élni tudunk ezzel a lehetőséggel, aminek eredményeként nemcsak az emberek lehetnek boldogabbak, hanem hosszú távon a környezeti problémákat is megoldhatjuk velük.

Ürge-Vorsatz Diána

Fizikus, klímakutató, hét gyermek édesanyja. Doktori fokozatát az Egyesült Államokban szerezte, ahol máig oktat, tanít. 2002-től az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testületének (IPCC) tagja, aminek keretében munkáját 2007-ben Nobel-békedíjjal ismerték el. A Közép-európai Egyetem Éghajlatváltozási és fenntartható energiapolitikai kutatóközpontjának vezetője, az Academia Europaea tagja. Tudományos munkásságáért 2008-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje kitüntetését kapta.

**TODAY HUMANITY STANDS BEFORE A HISTORIC
MOMENT – DIÁNA ÜRGE-VORSATZ, OF THE CREATED
UNIVERSE, EPIDEMIC AND CLIMATE CHANGE**

A TÚLFOGYASZTÁS CSAPDÁJÁBAN A JELENLEGI KÖRNYEZETPOLITIKA KILÁTÁSTALANSÁGA ÉS A REMÉNY CSÍRÁI

FARKAS ISTVÁN TAMÁS

Absztrakt

Az ökológiai válság nem küzdhető le a világ erőforrás-használatának jelentős csökkentése nélkül. Az ökológiai lábnyom régiónkénti és időbeli alakulásának vizsgálata megmutatja, hogy a mai környezetpolitika nem képes teljesíteni azt a feladatot, hogy a fejlett gazdaságok erőforrás-használatát a szükséges mértékben harmadára–ötödére mérsékelje. Az egyéni és közösségi cselekvésnek is vannak korlátai. A fenntarthatatlanságot okozó társadalmi-gazdasági hajtóerőket szükséges megváltoztatni.

Létre kell hozni a kamatozó pénzrendszer alternatíváit, és meg kell szüntetni a kereskedelmi bankok pénzteremtési jogát. A gazdasági szabályozóknak tükrözniük kell a természeti erőforrások véges voltát, ehhez egy fosszilisenergia-kvótarendszer nyújthat hatékony és igazságos lehetőséget. Felelősebb működésre kell szorítani a vállalatokat a jogi személyiségük megszüntetésével, a befektető–állam vitarendezés felszámolásával, a multinacionális vállalatokat szabályozó nemzetközi szerződés megalkotásával.

Csak akkor lehetséges érdemi változás, ha kultúránk alapvető gondolkodási paradigmái megváltoznak. Ha feladjuk az emberi elme korlátlanágában való hitet, és megteremtjük a tudás és az erkölcs egységét. Ha felismerjük, hogy az együttműködő társadalom belső szabályozásához hozzátartozik a vallás, a hit a kozmikus rendben. Ha megváltoztatjuk a boldogsághoz fűződő viszonyunkat: a fogyasztás és önmegvalósítás helyett a meglegedettségre és a másik emberrel való törődésre fókuszálunk.

Kulcsszavak: ökológiai lábnyom, környezetpolitika, társadalmi-gazdasági hajtóerők, pénzrendszer, boldogság

Az IPBES¹ szerint a legfontosabb szárazföldi fajok egyedszáma az elmúlt százhusz évben húsz százalékkal csökkent, és egymillió állat- és növényfajt fenyeget a kihalás. Az IPCC² szerint az éghajlatváltozás bizonyosan növelni fogja a lakosságot, a gazdaságot és az ökoszisztémákat fenyegető kockázatokat, és nagymértékben veszélyezteti az élelmiszer-biztonságot.

A kormányközi tudományos szervezetek jelentéseinek hatására a közvélemény számára is nyilvánvaló már, hogy komolyan kell foglalkoznunk a bolygónkon lévő életet veszélyeztető folyamatokkal. Azt viszont kevesen tudják felmérni, hogy az érdemi javuláshoz milyen léptékű társadalmi és gazdasági változásokra van szükség. A koronavírus-járvány alapjaiban forgatja fel globalizálódó társadalmi-gazdasági rendszerünket, és az ezt létrehozó paradigmáink is meginogtak. Tanulmányomban a modern környezetvédelmi politika és az ezzel összefüggő gazdaságpolitikák és fenntarthatósági politikák hatékonyságát szeretném górcső alá venni, és javaslatokat tenni rendszerszintű megoldásokra, amelyek által fenntarthatóbb társadalmat hozhatunk létre.

A hagyományos környezetpolitika kilátástalansága

Ökológiai lábnomozás

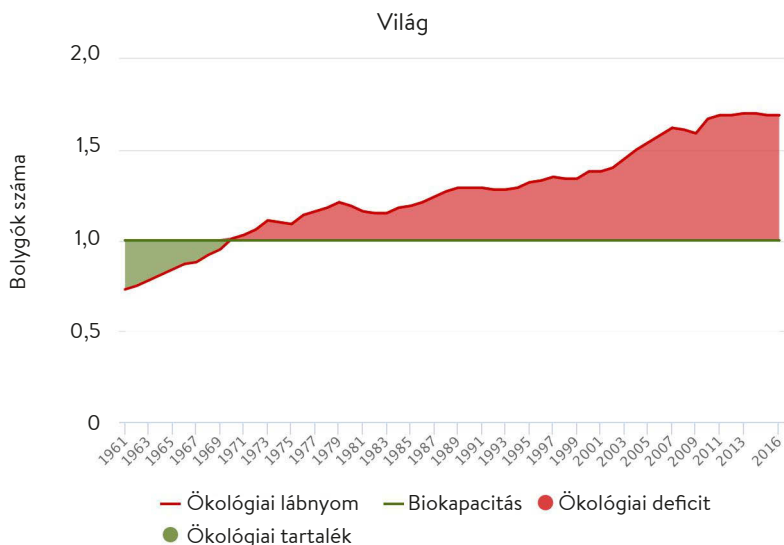
Akik ráébredtek a globális ökológiai válságra, azt gondolhatják, hogy a koronavírus-járvány elmúltával csak finomítani szükséges és előtérbe kell helyezni jelenlegi környezetvédelmi politikai eszközeinket. A nemzetközi környezetpolitika születése az 1972-es stockholmi környezetvédelmi világkonferenciára datálható. Az azóta eltelt időben számos nemzetközi egyezmény, európai uniós irányelv, nemzeti szabályozás született a környezet védelme érdekében. A kapcsolódó események közül kiemelkedik az 1992-ben Rióban megrendezett világtalálkozó, amelynek a fenntartható fejlődés fogalmát is köszönhetjük. Mi lett ennek a sok környezetvédelmi erőfeszítésnek a hatása az erőforrás-használatra?

A környezet állapotát a terhelések határozzák meg, amelyek rendre háromfélék, és elválaszthatatlanok egymástól: a természeti erőforrások és a tér felhasználása, valamint az eközben keletkező, környezetbe való kibocsátások (Gyulai, 2012). Ezek közül a legfontosabb a természeti erőforrások terhelése, amely magával vonja a másik két terhelést is. Vizsgáljuk meg, hogyan változott az elmúlt közel ötven évben (vagyis a stockholmi konferencia óta), illetve közel harminc évben (a riói csúcstól) a természeti erőforrások terhelése.

1 – Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services – Biodiverzitási és Ökoszisztéma-szolgáltatási Kormányközi Tudományos Testület (<https://www.ipbes.net>)

2 – Intergovernmental Panel on Climate Change – Éghajlat-változási Kormányközi Testület (<https://www.ipcc.ch/>); IPCC, 2016.

A természeti erőforrások felhasználására az ökológiai lábnyom ad szemléletes becslést a rendelkezésre álló termékeny területre vetítve, megmutatva, hogy hány bolygónyi erőforrást használunk fel az életünkhöz (Rees–Wackernagel, 2001).

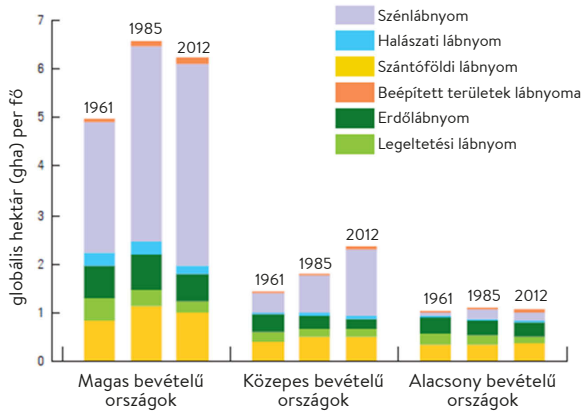
1. ábra: A globális ökológiai lábnyom alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

Az 1. ábrán a világ ökológiai lábnyomának időbeli alakulása látható (Global Footprint Network, 2019). Épp a stockholmi tanácskozásnál léptük át a fenntarthatósági határt, és azóta a globális ökológiai lábnyom szakadatlanul nőtt, a sok környezetvédelmi egyezmény és szabályozás ellenére. Mára elértük az 1,7 bolygónyi erőforrás-fogyasztást, s egyre nagyobb mértékben éljük fel jövőnket.

A globális helyzetkép mellett érdemes egy pillantást vetni néhány részletre is. Ha az ökológiai lábnyomot az egyes országok bevételei szerint nézzük (2. ábra), láthatjuk, hogy a fejlett világ, az OECD-országok az egy főre jutó 1,7 ha globális kapacitás több mint háromszorosát terhelik (WWF International, 2016). Ez a lábnyom csak elenyésző mértékben csökkent az elmúlt harminc évben. A közepes bevételű országok erőforrás-terhelése radikálisan nőtt, annak köszönhetően, hogy fosszilisenergia-alapú gazdaságra álltak át, amit a

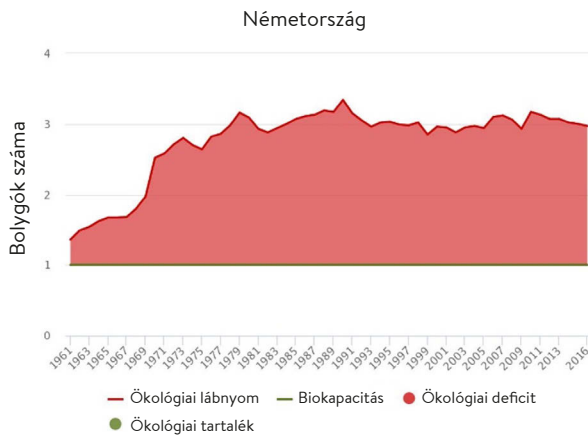
szénlábnyom többszörösére növekedése is jelez. A legszegényebbek „stabilan” maradtak a kis erőforrás-használóknak.

2. ábra: Az ökológiai lábnyom az országok bevételei szerint

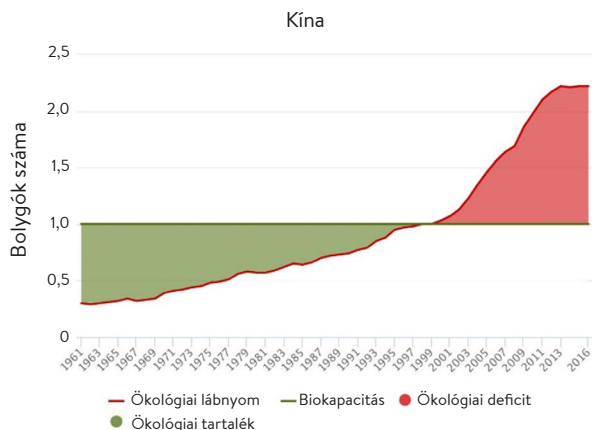
Forrás: WWF International, 2016

Csökkentsük vizsgálódásunk léptékét egy nagyságrenddel, s nézzük meg, hogyan alakult néhány ország, illetve térség ökológiai lábnyoma.

3. ábra: Németország ökológiai lábnyomának alakulása

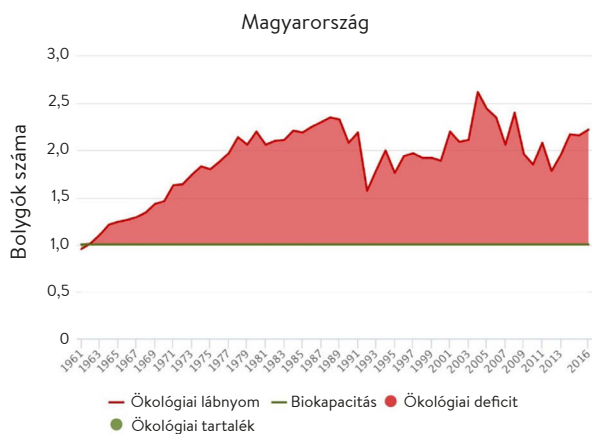
Forrás: Global Footprint Network, 2019

4. ábra: Kína ökológiai lábnyomának alakulása

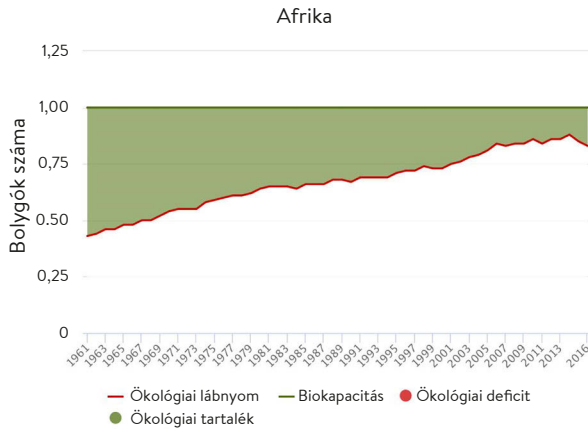
Forrás: Global Footprint Network, 2019

Németország, környezetvédelmi példaképünk, a riói konferencia óta csak kismértékben csökkentette ökológiai lábnyomát (3. ábra), és stabilan hárombolygónyi erőforrást használ fel. Pörögnek a szélkerekek, szorgosan gyűjtik szelektíven a hulladékot a német polgárok, de összességében tapodtat sem mozdultak el a fenntarthatóság felé. Eközben Kína Rió óta megháromszorozta az erőforrás-felhasználását, már kétbolygónyi fogyasztás felett járnak (4. ábra).

5. ábra: Magyarország ökológiai lábnyomának alakulása

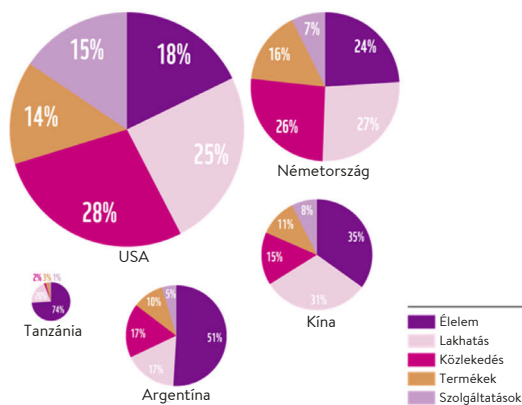
Forrás: Global Footprint Network, 2019

6. ábra: Afrika ökológiai lábnyomának alakulása

Forrás: Global Footprint Network, 2019

Magyarország fogyasztása a kétfolygónyi szint körül ingadozik (5. ábra). Figyelmeztető jel, hogy az utóbbi években megindult erőforrás-fogyasztásunk növekedése. Afrika alulról közelíti a fenntarthatósági küszöböt (6. ábra). Ez annak köszönhető, hogy 1992 és 2016 között megdupláztta népességét (Régiók népessége, 2019), miközben az egy főre eső fogyasztása nem növekedett.

7. ábra: Az ökológiai lábnyom szerkezete néhány országban

Forrás: WWF International, 2016

Ha vetünk egy pillantást az ökológiai lábnyom szerkezetére (7. ábra), azt láthatjuk, hogy minél „fejlettebb”, többet fogyasztó egy ország, annál kisebb az élelmezéshez és lakhatáshoz szükséges erőforrás-felhasználás aránya az összfogyasztásban (WWF International, 2016). Az egybolygónyi fogyasztást el nem érő Tanzániában ez az erőforrás-felhasználás 95 százalékát teszi ki, a közepesen fejlett Argentínában és Kínában a kétharmadát, Németország esetén a felét, illetve az Amerikai Egyesült Államok polgárai esetében a negyven százalékát. A gazdaságilag fejlett országok lakói a szolgáltatások, az áruk és a közlekedés területén többet fogyasztanak, mint az alapvető szükségletek tekintetében. Az ábra azt is szemlélteti, hogy milyen, szinte lehetetlenül nagy feladat áll előttünk: az észak-amerikai és európai fejlett országoknak harmadára/ötödére kellene csökkenteniük erőforrás-felhasználásukat, hogy elérjék a fenntarthatóság szintet.

Többen nem tartják elég pontosnak az ökológiai lábnyomot mint indikátort, mert például nem képes egyes javakra kiszámítani a tényleges földhasználat nagyságát, és nem veszi figyelembe, hogy vannak tevékenységek, amelyek biológiailag nem aktív területen is elvégezhetők (Bartus–Szalai, 2014). Ennek ellenére látványos eszköz, a tendenciák és a különböző országok egymáshoz képest mért erőforrás-felhasználási arányának bemutatására jól alkalmazható, ezért használom én is a tanulmányban.

Mivel az előző adatok döntően egy főre jutó számok, nem mutatják ki a Globális Dél népességnövekedésének hatását. Bár ez utóbbi nem elhanyagolható szempont, kimondhatjuk, hogy nagyobbrészt a fejlett világ felelős a fenntarthatatlan fogyasztásért. Az Oxfam egyik tanulmánya kimutatta, hogy planétánk leggazdagabb tíz százaléka felelős az egyéni fogyasztásból származó fosszilis üvegházhatású gázkibocsátás feléért, míg a Föld lakosságának szegényebb fele – 3,5 milliárd ember – a kibocsátások tíz százalékáért felel (Oxfam, 2015).

Kimondhatjuk: a globális környezeti megállapodások és a fejlett országok nemzeti/uniós szakpolitikai rendszerei érdemben nem tudták fenntarthatóbbá tenni az erőforrások felhasználásáért döntően felelős Északot, és nem voltak képesek mérsékelni a feltörekvő országok erőforrásigényét. Ezen nem tud segíteni az a manapság divatos nézet sem, amely a fejlett világ népességének csökkentésével akarja orvosolni a környezeti problémákat, fenntartva a fogyasztás jelenlegi szintjét (lásd például a Facebookon a *Gyermekmentes Övezet* nevű oldalt). Ugyanis a kevesebb lakos nem jár automatikusan kevesebb összes erőforrás-használattal, és ha azzal járna is, megmaradna a globális életszínvonal-különbség, amelyre hivatkozva joggal akarhatják növelni fogyasztásukat az alacsonyabb bevételű országokban élők. Egyetlen út van csak: olyan szakpolitikai rendszer létrehozása, amely csökkenti a fejlett országokban élők erőforrás-használatát, és biztosítja, hogy az alacsony jövedelmű országok fejlődése nem jár az erőforrás-felhasználás drasztikus növekedésével.

Merre tovább, szakpolitikák?

Egyes szerzők szerint a klímaváltozás okozta problémák viszonylag kevés eszközzel kezelhetők. Nordhausnak az a véleménye, hogy egy három Celsius-fokos felmelegedés csak mintegy negyed, de legfeljebb egy százalékponttal csökkentené az Egyesült Államok nemzeti össztermékét. Az externáliák megoldására csak mérsékelt szénadó bevezetését javasolja, és erőteljes környezetvédelem nélkül is fenntartható növekedés mellett érvel (Nordhaus, 2008). A technooptimista javaslatot kritizálók kifogásolták a jövő fontosságának alulbecslését, a kárfüggvény specifikációjának elmaradottságát, a katasztrófák valószínűségének alultervezését, valamint az általuk okozott károk nagyságát is (MNB, 2019).

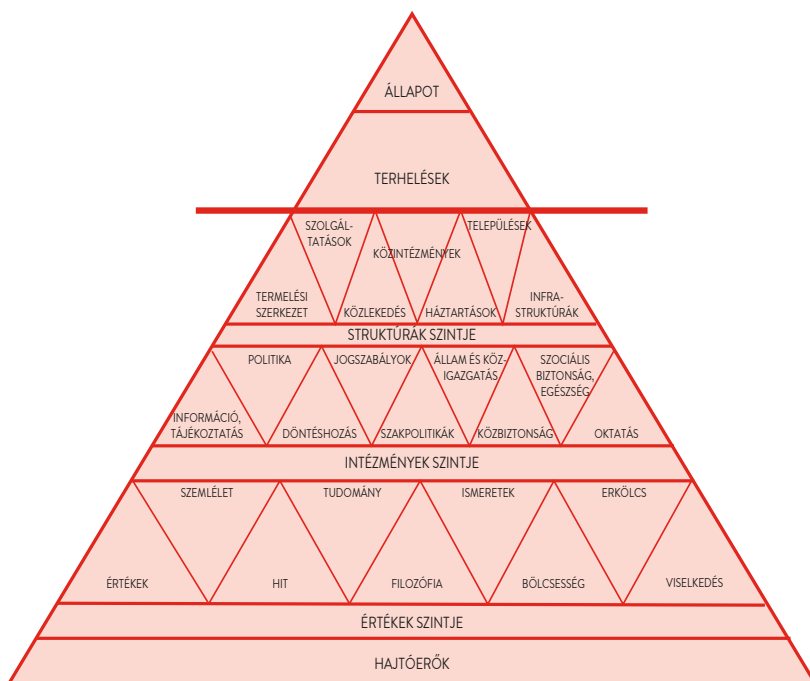
A Magyar Nemzeti Bank Növekedési Jelentése (MNB, 2019) szerint a zöld innováció előretörése elérhetővé teszi a világban egy fenntartható, zöld növekedési pálya elérését, mely nem követeli meg a gazdasági növekedés visszafogását. A jelentés szerint a többek között az Egyesült Királyság pénzügyminisztériumának készített Stern-jelentés (Stern, 2006) nyomdokán kialakítandó szakpolitikákon alapuló új növekedési pálya biztosíthatja a természeti erőforrások minőségének javulását és regenerálódását, ami közvetlen módon, kedvezően hat a többi termelési tényezőre is (a tőkére, a munkára, a technológiára és a hatékonyságra). A zöld növekedési pályára vonatkozó kivetítések alapján az ENSZ számításai (UNEP, 2019) szerint évente a globális GDP két százalékát olyan beruházásokra kell fordítani, amelyek javítják az energiahatékonyságot, és csökkentik a szénintenzitást, miközben hozzájárulnak a munkahelyteremtéshez, és támogatják a növekedést. A szerzők szerint a zöld növekedési pályán az ökológiai lábnyom 2050-ben 1,2 Földre csökken, a jelenlegi 1,7-ről. Így, bár az emberiség ökológiai szükséglete még mindig magasabban alakulna, mint a Föld eltartóképessége, érdemi javulást lehetne elérni a megfelelő lépésekkel.

Ezzel ellentétes következtetésre jutott az Európai Környezetvédelmi Iroda (EEB) a *decoupling*ről (szétválás) szóló tanulmányában (Parrique et al., 2019). Az írás a tapasztalatok megvizsgálásával bizonyítja, hogy a jelenlegi környezetpolitikai feltételrendszerben nem következik be a szétválás. Ennek oka például az, hogy a hatékonyság javulásával többet használjuk az eszközöket (hatékonyabb autóval többet közlekedünk), vagy áterheljük a környezeti problémát egy másik elemre (elektromos autóknál nem a kőolaj-felhasználás, hanem a lítiumbányászat okozza a problémákat), vagy például alábecsüljük a szolgáltató szektor erőforrásigényét. A tanulmány állítja: a hatékonyságközpontú politikákat ki kell egészíteni elegendőségi politikákkal (*efficiency-sufficiency*), amelyek jelentősen csökkentik a fejlett országok termelési és fogyasztási volumenét.

Véleményem szerint sem elégséges a zöld növekedési elméletek követése. A fejlett világ egy főre eső erőforrás-használatát a jelenleginek a harmadára-ötödére, a feltörekvő gazda-

ságok esetén pedig a felére kellene csökkenteni, a Gobális Dél országainak lakói számára érezhető életminőség-növekedést hozva. Hogy megértsük, milyen szintű változásokra van szükség, nézzük meg, mi határozza meg a környezet állapotát rendszerszinten.

A környezetre ható tényezők rendszerbe szedéséhez a DPSIR-modellt (Driving forces – Pressures – State – Impacts – Responses = Hajtóerők – Terhelések – Állapot – Hatások – Válaszok) használom (Gyulai, 2012). Eszerint a környezet állapotát közvetlenül a terhelések határozzák meg (8. ábra).

8. ábra: A hajtóerők rendszere a DPSIR-modellben

Forrás: Gyulai, 2012

A terheléseket a struktúrák határozzák meg, például az infrastruktúrák, a települések, a termelési szerkezet és a közintézmények. A struktúrák alatt található az intézmények, a jogi, a politikai és a szakpolitikai szabályozások szintje. Ennél mélyebben van az értékek szintje: például szemlélet, erkölcs, hit, tudomány, filozófia. Minél lejjebb haladunk a piramisban, annál nehezebb változtatnunk, de a változás annál hatásosabb és tartósabb. Ha csak a piramis felső rétegeinek szintjein változtatunk, a lépéseink hatása időleges lesz.

A változáshoz egyéni és közösségi cselekvésre is szükség van, erre példákat adok majd a következő fejezetben. Azonban ha érdemi változást akarunk elérni az erőforrás-használatban, azokra a hajtóerőkre kell hatnunk, amelyek a fenntarthatatlan társadalmi mechanizmusokat újratermelik, tehát a társadalmi-gazdasági rendszerünk alapvető szabályait kell megváltoztatnunk (intézmények szintje). Emellett a mélyreható változás érdekében az értékeket is érinteni kell: ezzel az utolsó fejezetben foglalkozom.

Az egyéni és a közösségi cselekvés lehetőségei

A környezettudatos fogyasztó

A DPSIR-piramis tetején a terhelések szintje van, a környezeti állapotot közvetlenül befolyásoló tényezőként. Egyénként háztartásom és életem vezetésével tudok változtatni a környezetterhelésemen. Takarékosan élhetek, megválaszthatom, milyen terméket vásárolok, csökkenthetem energiateljesítményem, hulladékkezelésemet. Ehhez ötleteket adhatnak civil szervezetek, állami és oktatási intézmények. Csak néhány példa: A Humusz Szövetség budapesti oktatóközpontjában, online tudástárával kínál sok ötletet a hulladékmentes életre (*Humusz.hu*). A Magyar Természetvédők Szövetsége az energiateljesítmény kérdéseiről ad tájékoztatást a lakosságnak éghajlatvédelmi szemléletformáló programjában (*Mtvsz.hu*).

Fontos az egyéni cselekvés, de vegyük észre, egyénként csak kismértékben tudjuk befolyásolni a környezet állapotát. Cselekvési lehetőségeinket meghatározzák a struktúrák, amelyekben élünk: milyen infrastrukturális lehetőségünk van a házunk fűtésére, a közlekedésre, milyen termékek állnak rendelkezésre a piacon. Egyénként nehezen tudok változtatni a struktúrákon, de másokkal összefogva megnövekednek az esélyeim erre.

Alternatív közösségek

A DPSIR-modell második szintje a struktúrák szintje. Közösségként képesek vagyunk alternatív, környezetbarát strukturális megoldásokat kifejleszteni és működtetni. Energiaszövetkezetek tagjaként megújuló energiához juthatok. Élelmiszereim egy részét elérhetem helyi termelőktől, élelmiszer-közösségek által. Meggyőzhetem önkormányzatomat, hogy fejlessze a közösségi közlekedést. Összefoghatok helyben lakó más családokkal, és szövetkezeteket alakíthatok környezetbarát termékek gyártására. Ezekre is lássunk példákat. A Nyíregyházi Kosárközösség által helyi gazdák termékeihez juthatunk (*Kosarkozosseg.hu*). Az Éghajlatvédelmi Szövetség az önkormányzatokat segíti, hogy településeiket klímabarátabbá tegyék (*Eghajlatvedelmiszovetseg.hu*). Az Ökológiai Intézet gömöriszőlői oktatóközpontjában alternatív háztartási technológiákkal találkozhatnak az érdeklődők (*Ecolinst.hu*).

Az alternatív struktúrák működőképessége nem csak a tagok tudásától és lelkesedésétől függ, hanem nagymértékben meghatározza a jogi és gazdasági rendszer, amely a piac szabályait alakítja. A fenntarthatatlan intézményi szint miatt kérészerűen nagyon sok bátor és ötletdús helyi kezdeményezés. Nézzük, mit kell tennünk, hogy ezen a szinten is változásokat érjünk el.

A fenntarthatatlanságot szolgáló jogi és gazdasági rendszer

A pénzrendszer problémái

Az IMF adatai szerint 1970 és 2010 között 145 bankválság, 208 monetáris összeomlás és 72 szuverén adósságválság volt (Lietaer et al., 2015). 2010-ben a napi négybillió dollárt kitevő devizatranzakciók két százaléka kötődött a reálgazdasághoz, 98 százaléka pusztán spekulatív volt. Jelenleg az alacsony bevételű országok 47 százaléka adósság-visszafizetési válságban van, vagy nagy a kockázata annak, hogy abba kerül (Eurodad, 2019). Nem meglepő, hogy folyamatosan növekszik a globális jövedelmi egyenlőtlenség: 2016-ban a nyolc leggazdagabb ember jövedelme egyenlő volt a világ szegényebb felének (3,5 milliárd embernek) a jövedelmével (Éger, 2018).

Lietaer és munkatársai szerint a problémák egyik oka a kamatos kamat rendszerében rejlik. Helmut Creutz 1982-es vizsgálatában tíz jövedelemcsoportra osztotta a német társadalmat, és azt találta, hogy az első nyolc jövedelemcsoport több hitelkamatot fizet, mint amennyi betéti kamatot kap (Creutz, 1997). A kilencedik csoport semleges, ám a leggazdagabbak körében jelentősen meghaladja a kamatterheket a megkapott kamat. Tehát az első nyolc csoportban lévők által megfizetett kamatterheket a tizedik, legtehetősebb csoportba rététegetdik át jövedelemként, a vizsgálat időpontjában évi nettó 32 milliárd márka értékben.

A kamatos kamat rendszere, a bankok és pénzügyi intézmények politikai túlhatalma növekedési kényszeren alapuló, versengő pénzrendszert eredményez, illetve ciklikus gazdasági válságok sorozatát okozza, amely a fenntarthatatlanság egyik legnagyobb hajtóereje.

Silvio Gesell a mai tulajdonságú pénz helyett szabadpénz bevezetését javasolta eredetileg 1916-ban megjelent klasszikus munkájában (Gesell, 2011). Szerinte a pénzt negatív kamatozással kell ugyanolyan romlandóvá tenni, mint amilyen bármely áru. Lietaer és szerzőtársai szerint meg kell szüntetni a versengő, kamatos pénz egyeduralmát, és kiegészítő pénzhelyettesítőket kell létrehozni, amelyek valamilyen társadalmi közcél előmozdítását szolgálják, és kiküszöbölik a kamatos pénz negatív hatásait. Ezekre példákat is adnak könyvükben.

Az állami pénzügyrendszer (*sovereign money system*) kezdeményezésének támogatói a problémát abban látják, hogy az állami jegybankok elvesztették a pénzügyteremtés kizárólagos jogát (Joób, 2017). Téves az a közvélekedés, mely szerint a kereskedelmi bankok a betéteikből adnak hitelt a gazdaságnak. Az történik, hogy a hitelezés során a bankok új pénzt, elektronikus számlapénzt hoznak létre, amelyet a hitel visszafizetése után megszüntetnek. A bankok tehát nem a betétesek pénzét közvetítik tovább, hanem a saját maguk által teremtett pénzt adják kölcsön kamatra. Ez a pénzügyrendszer növeli a társadalom adósságtérhet, mert kizárólag hitelezéssel kerül forgalomba új pénz. A betétek nincsenek biztonságban, ugyanis ezeket nem a törvényes fizetőeszközben, hanem a bizonytalan, korlátlan mennyiségben készpénzre át nem váltható számlapénzben vezetik a bankok. A társadalom pénzellátása magánkézben van, magánbankok döntenek arról, hogy ki és mire kaphat hitelt. A pénzügyteremtés haszna a kereskedelmi bankoknál csapódik le, amelyek így túlzott gazdasági és politikai befolyásra kapnak lehetőséget. A mozgalom közgazdaszai szerint vissza kell adni a nemzeti bankoknak a pénzügyteremtés kizárólagos jogát, hogy az ebből származó haszon a közhatalomhoz jusson, és ne a magánbankok érdekeinek legyen alárendelve a hitelezés. Joób számításai szerint az elmúlt években a magyar költségvetés évi ezermilliárd forint pluszbevételhez jutott volna egy ilyen rendszerben. Az állami pénzügyrendszert célzó kezdeményezés több országban tevékenykedik, néhány éve Svájcban népszavazást indítottak a témában, de sajnos nem járt pozitív eredménnyel.

Az erőforrás-használat végességét nem tükröző szabályozók

Az elmúlt évszázadokban többnyire úgy használtuk fel természeti erőforrásainkat, mintha végtelen sok állt volna rendelkezésre belőlük. Ma, a klímaváltozás korában egyre egyértelműbb, hogy a fosszilis erőforrások felhasználása nem fog csökkenni, ha közgazdasági rendszerünk nem szorítja takarékosra a gazdasági szereplőket. Az ENSZ Nemzetközi Erőforrás Panel szerint szoros összefüggés van az erőforrás-használat és a környezeti rendszerek romlása között. Szükséges a globális erőforrás-használat leszorítása, hogy a globális felmelegedés másfél vagy két Celsius-fok alatt maradjon (UNEP, 2011).

Egyre több javaslat fogalmazódik meg a karbonadó bevezetésére a negatív externáliák korrigálása céljából, a klasszikus Pigou-adó elmélete alapján. Ennek ellenére még sehol sem vezettek be olyan adómértéket az üvegházhatású gázok kibocsátására vagy a fosszilisenergia-felhasználásra, amely radikális, abszolút értelmű erőforráshasználat-csökkenést okozott volna. Gyulai Iván szerint nehezíti a bevezetést az intézkedés hatása a versenyképességre, illetve az alacsonyabb jövedelmű társadalmi szereplőkre (Gyulai, 2011). Az utóbbi negatív hatás kiküszöbölésére született a karbonosztalék-javaslat (Paul–Underwood, 2019). A ja-

vaslat szerint a szén-dioxid-kibocsátást adóztatnák, és az abból befolyó bevételeket egyenlő arányban osztanák el az emberek között. A szerzők szerint ez biztosítaná, hogy az alacsony és közepes jövedelmű háztartások érdekei védve legyenek, és nem fordulnának elő olyan esetek, mint például a francia sárgamellényesek lázadása.

Gyulai szerint a karbonosztalék nem mérsékli elegendően a környezeti károkat. Ugyanis az osztalékot pénzben kézhez kapó szereplők azt valószínűleg erőforrás-felhasználás növekedésével járó gazdasági tevékenységekre használnák fel, ahogy ezt az EEB már említett decoupling-jelentése is bizonyítja. Gyulai – a Magyar Természetvédők Szövetségével együttműködve – egy éghajlatvédelmi ösztönző makrogazdasági eszközt dolgozott ki, amely egy fosszilisenergia-kvótarendszeren alapul (Gyulai, 2011). Az eszköz hasonlít a David Fleming vezette egyesült királysági pártközi parlamenti csoport által javasolt energiakvóta-kereskedelmi rendszerre (*Tradable Energy Quotas*, Fleming–Chamberlin, 2011). Gyulai az évről évre csökkenő fosszilisenergia-kvótát a társadalom szereplői között osztaná szét, a magán-személyeket illetően egyenlően. A kvóta kamatmentes pénzhelyettesítőként is működne, a kevesebbet fogyasztók a megtakarítást környezetbarát termékek speciális piacán költhetnék el. A társadalmi és gazdasági szereplők egy visszatérülő alapból kamatmentes kölcsönhöz juthatnának, hogy energiahatékonysági, megújuló beruházásokkal csökkentse fosszilisenergia-igényüket. A rendszert egy tanácsadó szolgálat segítené. A javaslat nemcsak a természeti erőforrás felhasználását és a társadalmi egyenlőtlenséget csökkenti, de élénkíti a gazdaságot, és választ ad a kamatos pénzrendszer problémakörére is. Európai szinten a Resource Cap Coalition képviseli az elképzelést (*Ceeweb.org*).

A gazdasági szereplők felelősségének korlátai

A pénzügyi és bankrendszer mellett a vállalatok átfogó szabályozásának megváltoztatása is elkerülhetetlen. David Korten úgy látja, az egyik alapvető probléma, hogy a mai vállalatokat jogi személyiséggel ruháztuk fel (Korten, 1996). Így tulajdonosaik a vállalat tevékenységét illetően ki tudnak bújni a jogi és erkölcsi felelősség alól. A részvénytársaságok esetén a tulajdonosi felelősség még inkább megfoghatatlan. Az arctalan részvényesek megrendelése csak a vállalat jövedelmezőségére irányul, belehajszolva a vállalatvezetést a környezeti és társadalmi erőforrásokat károsító működésbe. Korten szerint meg kell szüntetni a gazdasági szereplők jogi személyiségét, hogy a jogi és erkölcsi felelősség visszakerüljön a természetes személyű tulajdonosokhoz. Korten más javaslatokat is megfogalmaz a gazdaság erkölcsösebb és fenntarthatóbb működése érdekében (Dabóczi, 1998): (1) A politikai demokrácia visszaállítását az üzleti szférából származó kampánypénzek drasztikus korlátozásával. (2) A vállalati „jólét” – részben az adófizetők pénzéből finanszírozott szubvenciókra, adóked-

vezményekre épülő – rendszerének eltörlése, továbbá annak kikényszerítése, hogy a vállalatok a tevékenységi körükben, tevékenységük révén felmerülő, ám általuk fel nem vállalt (externalizált) költségeket teljes mértékig viseljék. (3) A gazdasági demokrácia elősegítése, a tulajdonosi struktúra kiszélesítése a családi, szövetkezeti vállalkozások támogatásával; a vállalatóriások kisebb vállalkozásokká alakítása szigorú trösztellenes szabályozás mellett. Korten javaslatai között szerepel az is, hogy nemzetközi szerződést alkossanak a transznacionális vállalatok és pénzügyek valódi szabályozására, valamint az emberi jogokért küzdő civil kezdeményezések felkarolására.

A nemzetközi vállalatok politikai és gazdasági befolyásuk révén elérik, hogy az államok olyan szabadkereskedelmi megállapodásokat kössenek, amelyek különösen kedvező helyzetbe hozzák őket. Ilyen eszköz például a befektető–állam vitarendezési eljárás (*investor-state dispute settlement*, ISDS), amely lehetőséget ad a külföldi befektetőknek, hogy speciális választott bíróságokon perelhessék a profitjukat kockáztató kormányokat. Van Harten 214 ilyen bírósági ügyet vizsgált meg, amelyek során az államok összesen 9164 millió USD kártérítést fizettek cégeknek (Van Harten – Malysheuski, 2016). A kormányok sok esetben az ISDS-perек fenyegetése miatt nem alkotnak meg fontos környezetvédelmi vagy egészségvédelmi szabályozásokat. A Gabriel Resources vállalat 2016-ban indított ISDS-per-t a román állam ellen, mert az nem engedélyezi a Verespatakra tervezett cianidos technológiájú aranybánya-beruházást (Fidrich, 2017). A kanadai cég négymilliárd dollár kártérítést követel Romániától, amely a per miatt sokáig halogatta Verespatak felterjesztését az UNESCO világörökségi címére. 2019-ben kétszáz európai civil szervezet indított petíciót a befektető–állam vitarendezési eljárások felszámolására, amely akcióhoz több mint nyolcszáz ezer európai polgár csatlakozott (*Stopisds.org*). A petíció egy kötelező érvényű ENSZ-egyezmény meghozatalát is követeli, amely biztosítaná a multinacionális vállalatok elszámoltathatóságát és a helyi közösségek tagjai emberi jogainak biztosítását.

Globalizáció vagy lokalizáció?

A koronavírus-járvány robbanásszerű globális elterjedésének és példátlan negatív gazdasági hatásainak egyik közvetlen oka a globalizáció. A tőke és a személyek felfokozott, globális áramlása, a kontinenseken átnyúló termelési láncok egyszerre segítették a pandémia kialakulását és akadályozták meg a nemzeti gazdaságok működését. A helyzet rámutat arra, hogy a globalizáció versus lokalizáció fejlődési irányokban hangsúlyeltolásra van szükségünk.

A Magyar Természetvédők Szövetsége javaslatokat fogalmazott meg a koronavírus utáni zöldgazdasági helyreállításra, amelynek fontos eleme a lokalizáció elősegítése (*Mtvsz.hu*). Kiemelik, hogy a szubszidiaritás elvéből kiindulva társadalmi, gazdasági döntéseinket a le-

hető legalacsonyabb szinten kell meghoznunk. Támogatni kell a helyi tudáson és erőforrásokon alapuló, a hasznokat helyben tartó gazdaságot. Biztosítani kell az önellátáson alapuló fejlődést, növelve a térségek élelmiszer-, energia- és pénzügyi önrendelkezését. A helyi közösségeknek kell rendelkezniük a természeti erőforrások felett, beleértve a termőföldet és az ivóvizet is. Meg kell erősíteni a helyi és térségi szint szerepét a társadalmi és gazdasági döntésekben, az erőforrások allokálásában.

A gondolkodási paradigmák megváltoztatásának szükségessége

Ha gazdasági-társadalmi rendszerünkben átfogó változásokat szeretnénk elérni, gondolkodási paradigmáinkat, szemléletünket is meg kell változtatnunk. Ugyanis gondolkodásunk és hitünk határozza meg társadalmi-gazdasági rendszerünket.

Hit ez emberi elme korlátlanágában

A koronavírus-járvány szembesített minket kultúránk egyik alapvetően hibás gondolkodási paradigmájával, azzal, hogy az emberi elme korlátlanágában hiszünk. Az európai civilizáció modern embere dermedten észleli, hogy a tudomány és a technika – egyelőre – nem találja a betegség ellenszerét. Társadalmi szorongásunk egyik forrása, hogy összetört az a hamis kép, mely szerint a világ bármely problémájára a tudomány és a technika hatásos választ tud adni. Szembesülünk azzal, hogy létezik valami, ami nagyobb és hatalmasabb az emberiségnél.

Pedig mítoszaink évezredek óta óvnak minket ettől az elbizakodottságtól. A görög mitológia Prométheusza Zeusz tiltása ellenére ellopta a tüzet az emberek számára, ezért kegyetlen büntetést kapott. Az emberek is bűnhődtek: Pandóra szelencéjéből kiáradtak a bajok, köztük a betegség. A bibliai emberpár Isten tiltása ellenére evett a jó és a rossz tudásának fáján lévő gyümölcsből. Ezért ki is űzték őket a paradicsomból.

Mit jelent ez a két történet? Isten ellenzi a tudományos-technikai haladást? Nem erről van szó. Aquinói Szent Tamás szerint Ádám és Éva Istent magukkal akarták helyettesíteni, hogy az ember is képes legyen kormányozni önmagát saját természetének fényében, külső világosság segítségével nélkül. Az emberpár nem hitt Isten jóságában, nem hitte el, hogy Isten azért zárta el előlük a jó és a rossz tudásának fáját, mert ez az ő javukat szolgálta. Teremttségünkben adódóan képtelenek vagyunk teljesen átlátni a világ működését. Elhitték a kígyó hazugságát: azt képzelték, hogy Isten féltékenységből zárta el előlük a tudást. De miért is zárta el Isten az ember elől ezt a fát? Czákó Gábor szerint a tökéletes szeretet és a teljes tudás egységet alkot. Az ősbűn éppen az lehet, hogy az ember a tudást Isten nélkül – a szeretet,

az erkölcs nélkül – használta fel. Tehát az ősbűn a tudás és a szeretet szétszakítása, a tudás felhasználása bölcsesség nélkül.

Sohasem vált szét ennyire a tudás és a bölcsesség, mint a modern európai kultúrában. A modernitás a felvilágosodás korától eltávolította Istent a közéletből, az erkölcsöt a gazdasági viszonyokból. A politika és a gazdaság szinte egyetlen célja az ember materiális szükségleteinek fokozása és a felfokozott vágyak kielégítése lett. Az elmúlt évszázadokban a gazdaság egyre jobban maga alá gyűrte az élet összes területét. Minden árucikké, pénzzé válthatóvá vált – a föld, a víz, a biodiverzitás, a munka, a közösségi segítség különböző formái, az emberi kapcsolatok. Az ipari forradalom, az erkölcs szerepének gyengítése, a gazdasági növekedés, minden dolog árucikké változtatása valójában egyet szolgál: hogy kevesek minél több pénzzel – azaz hatalommal, hírnévvel és élvezettel – rendelkezzenek.

Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikájában a modern ember gyakorlati relativizmusát veti kritika alá: „Amikor az ember önmagát helyezi a középpontba, végül annak ad feltétlen elsőbbséget, ami alkalmi előnyt jelent számára, és így minden más viszonylagossá válik. Így nem lehet meglepő, hogy a mindenütt jelen lévő technokratikus paradigmával és a korlátokat nem ismerő emberi hatalom imádatával együtt kialakul az emberben ez a relativizmus, amelynek értelmében minden jelentéktelenné válik, ha nem szolgálja saját közvetlen érdekeit. Ebben egy olyan logika rejtőzik, amely érthetővé teszi számunkra, hogyan táplálják egymást különböző magatartásformák, amelyek egyszerre eredményezik a környezet pusztulását és a társadalmi hanyatlást” (122).

Csak úgy érhetünk el egy fenntartható társadalmat, ha szakítunk ezekkel a megközelítésekkel. Ha szakítunk a tudományos-technikai haladásba vetett vakhittel, ha a gazdaság és a politika az erkölcs szilárd talaján fog állni, ha a materiális dolgok mellett nagyobb szerepet kap életünkben a család, a közösség, a természet és a Jóistennel való kapcsolat.

Vetélkedés vagy együttműködés?

György Lajos a kozmikus rendről szóló tanulmányában Margaret Mead *Cooperation and Competition among Primitive Peoples* [Együttműködés és vetélkedés a természeti népeknél] című munkájára (1937) hivatkozik (György, 2000). Mead tizenhárom természeti népet vizsgált. Arra kereste a választ, hogy mennyire dominálja az egyes népek életét az együttműködés és a vetélkedés, illetve hogy ezek milyen társadalmi jellemzőkkel függnek össze. Azt találta, hogy az „én” kiemelkedően fontos minden vetélkedő népnél, és a „tulajdon” is elsősorban náluk lényeges. A „biztonságérzet” elsősorban az együttműködő népekre jellemző, de bizonyos mértékig mindegyikükre: itt tehát feltétlenül megvan a korreláció. A biztonságérzet alapja Mead szerint a mindenségről alkotott nézet. E népek számára lé-

tezik egy természetfeletti rend, amely a saját szabályai alapján működik, és az embernek nem tanácsos megsértenie: ez, mint Mead megállapította, a vallásos gondolkodás alapja. Az együttműködő társadalmak esetén az érett rendszerekre jellemző fejlett belső szabályozáshoz hozzátartozik a vallás is.

Jézus hegyi beszédében két egymáshoz közeli ige foglalkozik a pénz hatalmával, a Mammonnal, illetve a gondviseléssel: „Senki sem szolgálhat két úrnak: vagy gyűlöli az egyiket, a másikat pedig szereti, vagy ragaszkodik az egyikhez, a másikat pedig megveti. Nem szolgálhattok az Istennek is, a Mammonnak is” (Mt 6,24). „Ne aggodalmaskodjatok hát, és ne kérdezzétek: Mit eszünk, mit iszunk? Ezeket a pogányok keresik. Mennyei Atyátok tudja, hogy ezekre szükségetek van. Ezért ti elsősorban az Isten országát és annak igazságát keressétek, s ezeket mind megkapjátok hozzá! Ne aggódjatok tehát a holnap miatt, a holnap majd gondoskodik magáról! A mának elég a maga baja” (Mt 6,31–34).

XVI. Benedek pápa szerint a természettel való kapcsolat nyithatja meg az embert az isteni gondviselés irányába: „A természettel való kapcsolatában az emberi személy önmagát teremtményként fedezi fel, mely kicsi ugyan, de »fogékony az Istenre« (*capax Dei*), hiszen bensőleg nyitott a Végtelenre. Felfedezi a környező világban a jóság, a szépség és az isteni gondviselés nyomait, és így »természetszerűleg« nyílik meg a dicséretre és imádásra. Szeretet és rácsodálkozás ébred benne, amikor belemerülve a természetbe megérzi és megtalálja ott az Isten jelenlétét” (Morciano–Vértesaljai, 2019).

Civilizációnk az anyagiak iránt táplált belső vágyainktól vezérelve kiiktatta a vallást, hogy egy dominánsan vetélkedő társadalmat hozhasson létre. Ezzel elhalt a világmindenség Teremtőjébe vetett bizalom, a gondviselés megélésének lehetősége is, amelyre oly nagyon szükségünk lenne a koronavírus-járványhoz hasonló események lelki túléléséhez.

Mi a boldogság?

Az igazi változáshoz a boldogsághoz való viszonyunkat is át kell formálnunk. Az euroatlanti civilizációban élők többsége a boldogságot az anyagi jóléttel azonosítja. A mindennapi életben a meghatározó döntési szempont az anyagi gyarapodás, az élvezetek fogyasztása, a több és több kényelem elérése. A koronavírus-járvány hatására boldogságfogalmunk is válságba került. Egyrészt házi karanténba szorulva, személyes és társadalmi gazdasági erőforrásainkat veszítve ellehetetlenült a boldogság ilyen értelmű megélése. Másrészt ráébredhetünk, hogy a világjárvány gyors lefutása és katasztrófaszerű gazdasági hatásai összefüggnek a mohóságunkat kiszolgálni akaró globalizációval, anyagközpontú kultúránkkal.

Lehet-e boldog az ember a koronavírus-járvány alatt? Hadd említsek két példát a boldogságra szélsőséges körülmények között is képes emberekre. A hitleri börtönben kivégzett Dietrich Bonhoeffer evangélikus lelkészről írta egyik fogolytársa: „Bonhoeffer a boldogság és öröm léghőjét árasztotta maga körül mindenféle élethelyzetben, s lényé mély hálát lát-szott sugározni maga körül a pusztá tényért, hogy még élhet... Azon kevesek közé tartozott ismerőseim körében, akik számára Isten mindig valósággal közel és jelen volt” (Gémesi, 1973: 25).

Másodikként a múlt század iskolaalapító bécsi pszichiáterét, Viktor E. Franklt szeretném megidézni. Frankl megjárta a náci koncentrációs tábor, és különös dologra lett figyelmes. Azt tapasztalta, hogy az emberek a szélsőségesen rossz körülmények között is lehetnek boldogok és kiegyensúlyozottak. Erre a tapasztalatra építette fel elméletét és terápiás gyakorlatát, a logoterápiát (Frankl, 2015). Szerinte az ember szabad akarátú, értelemre törekvő lény. Boldogságának forrása alkotótevékenysége, az élményei és némely esetben a megváltoztat-hatatlan körülményekhez való alkalmazkodása. Az ember mint alapvetően transzcendens lény számára a legfőbb érték a másik emberhez való kapcsolódás, a szeretet. Hamis tehát a Maslow-piramis, amely az önmegvalósítást tartja legfőbb értéknek, és ennek feltételül tekint a testi és anyagi kielégülésre. Minden helyzetben találhatunk értelmet az életünknek. Boldogságunk kulcsa a másik emberhez való viszonyulás. Ez nem csak Viktor E. Frankl vé-leménye. Az előbb is említett jézusi hegyi beszéd a boldogság meghatározásával kezdődik: „Boldogok a lélekben szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok, akik szomorúak, mert majd megvigasztalják őket. Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld. Boldogok, akik éheznek és szomjaznak az igazságot, mert majd eltelvek vele. Boldogok az irgalmasok, mert majd nekik is irgalmaznak. Boldogok a tiszta szívűek, mert meglátják az Istent. Boldogok a békességben élők, mert Isten fiainak hívják majd őket. Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa” (Mt 5,1–10).

Ha végigtekintünk ezen a listán, nem a fogyasztást és az önmegvalósítást látjuk boldog-ságunk forrásaként, hanem a másik emberrel való törődést, az igazságra törekvést, a megelé-gedést és szenvedésünk elfogadását. Adja Isten, hogy ez a boldogságfogalom határozza meg mindannyiunk életét – a vilá járvány alatt és után is. Mert akkor talán, ha szelídek leszünk, még a Földet is örökül kapjuk. Úgy legyen!

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTUS GÁBOR – SZALAI ÁKOS (2014): *Környezet, jog, gazdaságtan*, Budapest, Pázmány Press.
- CREUTZ, HELMUT (1997): *A pénz-szindróma – Utak a válságmentes piacgazdasághoz*, Budapest, HIFA Hungária.
- DABÓCZI KÁLMÁN (1998): David C. Korten: Tőkés társaságok nélküli világ – Élet a kapitalizmus után, Könyvismertetés, *Kovács*, 2. évfolyam, 1998/4., <http://kovasz.uni-corvinus.hu/kov5/kortism.html> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- ÉGER ÁKOS (2018): *MTVSZ Adóigazságosság kiállítás*, https://flickr.com/photos/mtvsz_foehu/35257787615/in/album-72157682704162541/ (letöltve: 2020. 02. 28.).
- EURODAD (2019): *We can work it out – 10 civil society principles for sovereign debt resolution*, September 2019, <https://eurodad.org/files/pdf/5d91eb4d523cf.pdf> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- FERENC PÁPA (2015): *Laudato si' – Áldott légy kezdetű enciklikája, a közös otthon gondozásáról (2015. május 24.)*, Magyar Katolikus Püspöki Kar, 122. pont, <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=469#LS106> (letöltve: 2020. 05. 11.).
- FIDRICH RÓBERT (2017): *Verespatak: a román kormányfő mégsem javasolja a világorökségi címre*, https://mtvsz.blog.hu/2017/01/01/verespatak_a_roman_kormanyfo_megsem_javasolja_a_vilagoroksegi_cimre (letöltve: 2020. 02. 28.).
- FLEMING, DAVID – CHAMBERLIN, SHAUN (2011): *TEQs (Tradable Energy Quotas) – A Policy Framework for Peak Oil and Climate Change*, London, All-Party Parliamentary Group on Peak Oil, and The Lean Economy Connection, https://www.teqs.net/APPGOPO_TEQs.pdf (letöltve: 2020. 02. 28.).
- FRANKL, VIKTOR EMIL (2015): *Orvosi lelkigondozás – A logoterápia és egzisztenciaanalízis alapjai*, Budapest, Jel.
- GÉMESI ISTVÁN (1973): Dietrich Bonhoeffer, *Szolgálat*, 19. szám, 1973/3., 25–32., https://library.hungaricana.hu/hu/view/PazmanyHTK_Szolgalat_1973_19/ (letöltve: 2020. 06. 02.).
- GESELL, SILVIO (2011): *Természetes gazdasági rend*, Budapest, Kétezeregy Kiadó.

- GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/> (letöltve: 2019. 02. 28.).
- GYÖRGY LAJOS (2000): *Vissza a kozmikus rendhez*, Budapest, Föld Napja Alapítvány.
- GYULAI IVÁN (2012): *A fenntartható fejlődés*, Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány.
- GYULAI IVÁN (2011): *Éghajlatvédelmi törvény a fenntartható társadalomért*, Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány.
- IPCC (2016): *IPCC 5. értékelő jelentés döntéshozói összefoglalója*, 2016. 03. 23., Nemzeti Fejlesztési Minisztérium – Országos Meteorológiai Szolgálat, https://www.met.hu/eghajlat/eghajlatvaltozas/IPCC_jelentes (letöltve: 2020. 02. 28.).
- JOÓB MÁRK (2017): *Az igazságos pénzügyrendszerrel*, 2017. 03. 19., <http://ujegyenloseg.hu/az-igazsagos-penzrendszerrel/> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- KORTEN, DAVID C. (1996): *Tőkés társaságok világalma*, Budapest, Magyar Kapu Alapítvány – Emberközpontú Fejlesztési Fórum.
- LIETAER, BERNARD – ARNSPERGER, CHRISTIAN – GOERNER, SALLY – BRUNNHUBER, STEFAN (2015): *Pénz és fenntarthatóság – A hiányzó láncszem*, Budapest, Image Kft.
- MNB (2019): *Növekedési Jelentés 2019*, <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesi-jelentes-2019-digitalis.pdf> (letöltve: 2020. 05. 06.).
- MORCIANO, MARIA MILVIA – VÉRTESALJAI LÁSZLÓ (2019): *XVI. Benedek pápa átfogó ökológiája: a Teremtés alapján, közös morális felelősséggel*, 2019. 10. 22., <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-10/benedek-papa-okologia-ember-krisztus-moralis-felelosseg.html> (letöltve: 2020. 05. 10.).
- NORDHAUS, WILLIAM D. (2008): *A Question of Balance, Economic Modeling of Global Warming*, New Haven, Yale University Press.
- OXFAM (2015): *Extreme Carbon Inequality*, <https://www.oxfam.org/en/research/extreme-carbon-inequality> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- PARRIQUE, TIMOTHÉE – BARTH, JONATHAN – BRIENS, FRANÇOIS – KERSCHNER, CHRISTIAN – KRAUS-POLK, ALEJO – KUOKKANEN, ANNA – SPANGENBERG, JOACHIM H. (2019): *Decoupling debunked*, Brüsszel, European Environmental Bureau, <https://eeb.org/library/decoupling-debunked/> (letöltve: 2020. 02. 08.).

- PAUL, MARK – UNDERWOOD, ANTHONY (2019): *A karbonosztalék jobb megoldás, mint a karbonadó*, Project Syndicate, www.project-syndicate.org, <https://www.vg.hu/velemeney/a-kozgazdaszok/a-karbonosztalek-jobb-megoldas-mint-a-karbonado-2-1520348/> (letöltve: 2020. 05. 06.).
- REES, WILLIAM E. – WACKERNAGEL, MATHIS (2001): *Ökológiai lábnyomunk*, Budapest, Föld Napja Alapítvány.
- RÉGIÓK NÉPESSÉGE (2019): <http://nepesseg.population.city/world/af> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- STERN, NICHOLAS (2006): *The Economics of Climate Change – The Stern Review*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- UNEP (2011): *Decoupling Natural Resource Use and Environmental Impacts from Economic Growth*, <https://www.ourenergypolicy.org/wp-content/uploads/2014/07/decoupling.pdf> (letöltve: 2020. 05. 06.).
- UNEP (2019): *Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*, Nairobi.
- VAN HARTEN, GUS – MALYSHEUSKI, PAVEL (2016): Who Has Benefited Financially from Investment Treaty Arbitration? An Evaluation of the Size and Wealth of Claimants (January 11, 2016), *Osgoode Legal Studies Research Paper*, No. 14/2016., <https://ssrn.com/abstract=2713876> (letöltve: 2020. 05. 06.).
- WWF INTERNATIONAL (2016): *Living Planet Report 2016 – Risk and Resilience in a New Era*, Gland, Switzerland, http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf (letöltve: 2020. 02. 28.).

ÁBRAJEGYZÉK

- 1. ábra: A globális ökológiai lábnyom alakulása. Forrás: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/>
- 2. ábra: Az ökológiai lábnyom az országok bevételei szerint. Forrás: WWF INTERNATIONAL (2016): *Living Planet Report 2016 – Risk and Resilience in a New Era*, Gland, Switzerland, http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf
- 3. ábra: Németország ökológiai lábnyomának alakulása. Forrás: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/>
- 4. ábra: Kína ökológiai lábnyomának alakulása. Forrás: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/>
- 5. ábra: Magyarország ökológiai lábnyomának alakulása. Forrás: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/>
- 6. ábra: Afrika ökológiai lábnyomának alakulása. Forrás: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2019): <https://www.footprintnetwork.org/>
- 7. ábra: Az ökológiai szerkezet néhány országban. Forrás: WWF INTERNATIONAL (2016): *Living Planet Report 2016 – Risk and Resilience in a New Era*, Gland, Switzerland, http://awsassets.panda.org/downloads/lpr_2016_full_report_low_res.pdf
- 8. ábra: A hajtóerők rendszere a DPSIR-modellben. Forrás: GYULAI IVÁN (2012): *A fenntartható fejlődés*, Miskolc, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, 51.

TRAPPED IN OVERCONSUMPTION

THE HOPELESSNESS OF CURRENT ENVIRONMENTAL POLICY AND THE GERMS OF HOPE

Abstract

The ecological crisis cannot be overcome without a significant reduction of global resource use. Studying the regional and temporal evolution of the ecological footprint shows that recent environmental policies are unable to fulfill the task of reducing the resource use of developed economies to one-third/one-fifth. There are limits to individual and community action. It requires a change in the socio-economic drivers of unsustainability.

Alternatives to the interest-based monetary system must be established and commercial banks' right to create money must be abolished. Economic instruments must reflect the finite nature of natural resources, for which a fossil energy quota system can provide an effective and fair opportunity. Companies must be made more responsible by eliminating their legal personality, abolishing investor-state dispute mechanisms, and establishing an international binding treaty for regulating multinational companies.

Substantial change is possible only if the fundamental paradigms of our culture change. If we give up faith in the limitlessness of the human mind and create the unity of knowledge and morality. If we recognize that the internal regulation of a cooperative society includes religion, and faith in the cosmic order. If we change our relationship to happiness: we focus on satisfaction and caring for other people, rather than consumption and self-realization.

Keywords: ecological footprint, environmental policy, socio-economic drivers, monetary system, happiness

Farkas István Tamás

Kémiai tudományokból szerzett doktori fokozatot. Huszonöt éve vesz részt a zöldmozgalomban, szakterülete a fenntarthatóság, a társadalmi részvétel és a közösségfejlesztés.

TUDJUK-E, MILYEN ÚT VEZET A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSI CÉLOK MEGVALÓSÍTÁSÁHOZ?

BALOGH RÉKA

Absztrakt

Az emberiség történetének egyik legnagyobb kihívást jelentő válaszútja elé érkezett. Kérdés, hogy olyan jövő felé haladunk-e, amely minden ember számára biztosítja a méltó emberi élet feltételeit bolygónk eltartóképességének határain belül, vagy feléljük a természeti erőforrásokat, az emberiség fennmaradását is veszélybe sodorva. 2015-ben az ENSZ tagállamai egy új fenntartható fejlődési célrendszert és tizenhét úgynevezett Fenntartható Fejlődési Célt fogadtak el, elismerve, hogy számos területen komoly kihívással nézünk szembe, amelyekre közös válaszokat kell találnunk. Közel öt év telt el a célok elfogadása óta, és az adatok és elemzések szerint a megvalósítás stagnál. A tanulmány ismerteti, hogy milyen érvek szólhatnak a célok és a hasonló globális célrendszerek ellen és mellett, ezek alapján mik az esélyek a megvalósításukra, és hol tartunk ebben a folyamatban. Probléma egyrészt a fenntartható fejlődés, mint a célrendszert megalapozó koncepció ellentmondásos jellege, másrészt a célok és alcélok között fennálló, a megvalósítást nehezítő ellentmondások. A fejlődésben ellentétes hatóerők mindig is léteztek, most azonban egy nemzetközileg deklarált célrendszeren belül kell ezeket koherensen kezelni. Ez rájuk is irányította a figyelmet, így számos, a tanulmány által áttekintett elemzési módszer és modell született az elmúlt évek során, amelyek esélyt teremtenek, hogy az ellentmondásokat sokkal tudatosabban kezeljük, az ellenhatásokat kioltjuk, a pozitív együttállásokat erősítsük, és hogy a célokat ténylegesen megvalósítsuk.

Kulcsszavak: fenntartható fejlődés, Fenntartható Fejlődési Célok, szakpolitikai koherencia a fenntartható fejlődés érdekében, fenntartható fejlődési forgatókönyvek, döntéshozatali szimulációs modellek

„A világ vezetői soha ezelőtt nem tettek ígéretet egy ilyen széles körű és egyetemes szakpolitikai program keretében közös fellépésre és erőfeszítésre. Együtt indulunk el a fenntartható fejlődés felé vezető úton, közösen elkötelezve magunkat a globális fejlődés és a mindenki számára előnyös olyan együttműködésekre való törekvés mellett, amely hatalmas haszonnal jár valamennyi ország és a világ minden része számára.”

(Világunk átalakítása: a Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030)

Nem kétséges, ha az ember az éghajlatváltozásról, a fajok kipusztulásáról, a globálisan egyre növekvő népességről és egyenlőtlenségekről szóló híradásokat hallgatja vagy elemzéseket olvassa, esetleg a közösségi médiában találkozik a vonatkozó posztokkal, hogy az emberiség történetének egyik legnagyobb kihívást jelentő válaszútja elé érkezett. Kérdés, hogy olyan jövő felé haladunk-e, amely minden ember számára biztosítja az emberhez méltó élet, a jólét feltételeit bolygónk eltartóképességének határain belül, vagy a jelenlegi trendek folytatása mellett feléljük, tönkretesszük a természeti erőforrásokat, egyúttal az emberi civilizáció fennmaradását is veszélybe sodorva. Ha az előbbi a cél, akkor már most és a közeljövőben is rengeteg olyan döntés meghozatalára lesz szükség, amely alapvetően befolyásolja a teljes földi lét és a következő emberi generációk sorsát. Miközben még mindig vannak olyanok, akik kétségbe vonják az aggodalmak jogosságát, addig a nemzetközi közösség 2015-ben az ENSZ keretén belül egy fenntartható fejlődési keretrendszer (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development – Agenda 2030*) és tizenhét úgynevezett fenntartható fejlődési cél (*Sustainable Development Goals – SDG*) elfogadásával elismerte, hogy rengeteg területen komoly kihívásokkal nézünk szembe, és hitet tett amellett, hogy az emberiségnek egységesen szükséges fellépnie, és megoldást találnia ezekre a problémákra (UN, 2015b, 2015c). A tizenhét fejlődési cél a megelőző globális fejlődési célrendszert, a 2015-ben lejárt Millenniumi Fejlesztési Célokat (*Millennium Development Goals – MDG*) váltotta fel, többéves egyeztetési folyamat eredményeként. Immár majdnem öt év telt el az elfogadásuk óta, tehát csupán tíz év van hátra a megvalósításuk időkeretétől szabott tizenöt évből. Ahogy a millenniumi fejlődési keretrendszer esetében is, legalább annyi ellenzője volt és van a céloknak, mint amennyi támogatójuk. Jelen tanulmányban azt tekintem át, hogy milyen érvek szólhatnak a célok mellett és ellen, illetve hogy ezekből is következően milyen esélyek vannak a megvalósításukra, és hol tartunk jelenleg az ehhez vezető úton. Ennek érdekében először az új fejlődési program hátterét és a korábbi programokhoz képest újszerű vonásait veszem számba, majd bemutatom, milyen érvek szólhatnak az ilyen globális és univerzális célrendszerek ellen és mellett. Ezek után áttekintem, hogy milyen eredményekkel zárult a Millenniumi Fejlesztési Célok végrehajtása, és hol tartunk öt év után az SDG-k megvalósítása terén. Az előrehaladást akadályozó tényezők között kiemelem a fenntartható

fejlődés mint a célrendszert megalapozó koncepció ellentmondásos jellegét, illetve a célok és alcélok között húzódo ellentéteket. Ezek után bemutatok többféle elemzési módszert és modellt, melyek a célok közötti koherencia megteremtését hivatottak elősegíteni a sikeres végrehajtás érdekében.

Új fejlődési keretrendszer

A célokat magában foglaló program „az emberekre, a bolygóra és a jólétre irányuló cselekvési terv” (UN, 2015c), és azzal az igénnyel lép fel, hogy rendszerbe foglalja a fenntartható fejlődés különböző (társadalmi, környezeti és gazdasági) dimenzióit, s egyúttal rendelkezzen a program végrehajtásához szükséges lépésekről és eszközökről is. A kommunikáció és az előrehaladás mérése szempontjából a célok kerültek a figyelem középpontjába, de a programot ismertető dokumentum preambuluma és a célokat tartalmazó nyilatkozatrész is továbbértelmezi, fontos részletekkel egészíti ki a konkrét célkitűzéseket, illetve felvázolja a jelenkor kihívásait és az elérni kívánt jövő vízióját. A fenntarthatóság különböző dimenzióit egyesítő integratív szemlélet mellett is a program bevallottan az emberre koncentrálnak, és korunk legnagyobb kihívásaként, egyben a fenntartható fejlődéshez is elengedhetetlen feltételként a szegénység leküzdését jelöli meg. Maguk az új fejlődési célok sok tekintetben újdonságot jelentenek az őket megelőző Millenniumi Fejlesztési Célokhoz képest. Univerzálisak, tehát a korábbi célokkal szemben nem csak az alacsony és közepes jövedelmű országok felzárkóztatására irányulnak, hanem minden ország fejlődési pályáját hivatottak meghatározni. Új fejlemény volt az elfogadásukkor, hogy az addig hosszú évekig külön zajló, egyrészt a társadalmi és gazdasági fejlődésre, másrészt a környezeti fenntarthatóságra fókuszáló nemzetközi tárgyalási folyamatokat egybeterelték, aminek eredményeképpen a célok immár integrálják ezeket, szemben az MDG-vel, amelyek még inkább a fejlődés társadalmi, gazdasági vonatkozásaira fókuszáltak (Faragó, 2016). Ambícióit tekintve is grandiózusabb vállalkozás az új célrendszer, mint a millenniumi célok voltak. Már a célok száma is jól mutatja ezt, ami nyolcra tizenhétre emelkedett, kialakítva egy sokkal átfogóbb, jóval több területtel foglalkozó struktúrát. A tizenhét célhoz 169 alcélt és 232 indikátort rendeltek. Célokat fogalmaztak meg a szegénység és az egyenlőtlenségek leküzdésétől kezdve a szárazföldi és tengeri ökoszisztémákon át a gazdasági növekedés és a technológiai fejlesztések területéig. Olyan globális, rendszerszintű átalakulást feltételez és céloz meg a keretrendszer, amely jóval túlmutat az MDG-kbe foglalt, szűken körülhatárolt célokon. Az elődökkel szemben az SDG-k alapértelmezetten összefüggnek, elválaszthatatlan egységet képeznek. Újdonság a „senkit nem hagyunk hátra” (*leave no one behind*) elv hangsúlyozása is. Míg az MDG-k az átlag javításával foglalkoztak, addig az SDG-k kiemelt figyelmet szentelnek a leszakadó, társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetben lévő csoportoknak. A korábbi célokkal

szemben a megvalósítás eszközeire, többek között a finanszírozásra, a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi rendszer szükségszerű átalakítására, a technológia és innováció kérdéseire is sokkal részletesebben kitérnek. A célrendszer megalkotásának folyamata is első volt a maga nemében, mivel az államok hivatalos képviselői mellett a tudomány, a civil szféra, az üzleti élet szereplőivel és magánemberekkel folytatott széles körű, globális szinten zajló, többéves egyeztetési folyamat előzte meg a programot és a célokat véglegesítő kormányközi döntéshozatalt.

Van-e értelme globális fejlődési célokat megfogalmazni?

Számos kritika érte az új fejlődési keretrendszert már megalkotása idején és azóta is. Az egyik legkomolyabb, hogy alapvető, sokak szerint feloldhatatlan ellentmondás húzódik a célokban is érvényesülő, növekedésre irányuló gazdasági szemlélet és a fenntarthatóság koncepciója között, és már rögtön ezen a ponton megbukik a célrendszer teljesíthetősége (Bali Swain, 2018; ICSU–ISSC, 2015; Scherer et al., 2018; Spaiser et al., 2017). Mások szerint valójában semmi szükség ilyen célok megfogalmazására, mert a piac megteremti azokat a feltételeket, amelyek elősegítik a fejlődést és a technológiai innovációt is, mely lehetővé teszi, hogy az fenntartható módon történjen (Szirmai, 2015). Egyéb vélemények szerint a célrendszer túl idealista, irreális, és valójában lehetetlen a célok elérése. Túl sok mindennel foglalkozik, úgyhogy prioritáslistát lenne szükséges felállítani, hogy milyen célokra érdemes elsődlegesen koncentrálni (Easterly, 2015; Lomborg, 2014; Szirmai, 2015, Vandermoortele, 2018). Az is probléma, hogy a célok nem kötelező érvényűek, és minden ország ügyi saját tervet fogalmazhat meg, s kérdés, hogy azok mekkora összhangban lesznek egymással, aminthogy az is kétséges, miként is lehetne ugyanazokat a célokat megfogalmazni teljesen eltérő lokális kontextusokra (Easterly, 2015). Egyesek szerint nem a megfelelő célok lettek kiválasztva, márpedig ha nem a lényeggel és a legköltséghatékonyabb célokkal foglalkozunk, akkor az összes cél megvalósulását késettettjük (Copenhagen Consensus Center, 2012; ICSU–ISSC, 2015; Lomborg, 2014). Megint mások szerint a célok többsége egyáltalán nem lett világosan megfogalmazva (ICSU–ISSC, 2015; Kenny, 2015; Vandermoortele, 2018). Külön kihívás, és egyes vélemények szerint tulajdonképpen megoldhatatlan feladat az eredmények valós helyzetet leíró, megfelelő mérése (Dunning–Kalow, 2016; Kenny, 2015; SDSN, 2015). És bár léteznek becslések, valójában az sem világos, pontosan mekkora pénzügyi forrásra van szükség a célok megvalósításához. Ami egyértelmű, hogy jóval nagyobbra, mint ami jelenleg rendelkezésre áll (OECD, 2018; TWI2050, 2018; UN ITFFD, 2019). A sok ellenérv és kérdésfelvetés dacára a célok támogatói azt mondják, a célrendszer tulajdonképpen leképezi a fejlődés komplexitását (TWI2050, 2018), és nem is igazán

lehetne ennél egyszerűbb rendszerrel dolgozni. A következő pontokban e megfontolások közül emelünk ki néhányat, és megvizsgáljuk a célrendszert az általuk kínált szemszögből.

Majdnem öt évvel a Fenntartható Fejlődési Célok elfogadása után, a jelenlegi trendeket figyelembe véve a legtöbb cél esetén nincs esély a megvalósításukra. Sem a megtett lépések, sem a finanszírozás mértéke nem elegendők, aminek hátterében az is áll, hogy a politikai akarat és a szükséges kormányzati intézkedések terén is inkább hiány mutatkozik, mint valós elkötelezettség. António Guterres ENSZ-főtitkár az első négy évet kiértékelő 2019-es SDG-csúcs miniszteri találkozásán úgy fogalmazott: „A bizonyítékok világosak. A fejlődés nem fenntartható, ha nem igazságos és nem befogadó. [...] Arra kérem a vezetőket, hogy ne szép beszédekkel készüljenek, hanem konkrét akciókkal, tervekkel, vállalásokkal, hogy felgyorsíthassuk az Agenda 2030 és a párizsi klímamegállapodás megvalósítását.”¹ A csúcstalálkozón ennek fényében sok minden elhangzott, de valójában csak részsikerek születtek. Mindenesetre a hátralévő tíz évet elnevezték a cselekvés évtizedének, amelynek folyamán kellene felgyorsítani és intenzívebbé tenni a célok megvalósítását.²

A kihívás nagyságát jelzi, hogy öt évvel a célok elfogadása után is számos olyan ország van (házánkat is beleértve), ahol nincs kidolgozott terv az SDG-k összehangolt végrehajtására (Sachs et al., 2019). Mintha a döntéshozók azt gondolnák, hogy a már létező fenntarthatósági tervek és az egyes szakpolitikai stratégiai célok amúgy is elvezetnek az SDG-k megvalósításához, vagy az előttük álló feladat nagyságától megriadva bele sem akarnak fogni a tervezés valóban bonyolult, erőforrás-igényes és sok buktatóval teli munkájába. Az SDG-k példa nélkül álló integratív tervezést követelnek meg egészen a globális szintig. Ehhez a tudományos alapokat, a bizonyítékokat, a lehetséges lépésekre alapozott fejlődési forgatókönyveket a tudományos közösség is csak most kezdte részletesebben feltérképezni.

A többek által megfogalmazott kritika szerint a probléma már ott kezdődik, hogy a célokat nem egy összefüggő fejlődéseméletre alapozva, egy koherens fejlődésnarratívából következően, hanem kicsit ad hoc módon, a nemzetközi tárgyalásfolyamat kompromisszumainak is áldozatul esve jelölték ki (ICSU–ISSC, 2015; Vandermoortele, 2018). Ebből is fakadóan – bár elméletileg egységes egészként kell rájuk tekinteni –, a valóságban a célok sokszor átfedik egymást, illetve ellentmondanak egymásnak.

Más vélemények szerint a fejlődéshez leginkább türelemre lenne szükség, mert a piacgazdaság idővel megoldást kínál mindazon problémákra, amelyeket az SDG-k céloznak (Szirmai, 2015). Az e nézettel vitatkozók (Bali Swain – Yang-Wallentin, 2019; Spaiser et al.,

1 – Az ENSZ-főtitkár beszéde a Magas Szintű Politikai Fórum miniszteri találkozásán hangzott el 2019. július 16-án: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2019-07-16/secretary-generals-remarks-opening-of-high-level-political-forum-ministerial-segment-delivered>

2 – <https://www.un.org/sustainabledevelopment/decade-of-action/>

2017; TWI2050, 2018) viszont azzal érvelnek (ha a piac által diktált növekedés fenntarthatatlanságára vonatkozó érveket most nem vesszük tekintetbe), hogy a szociális ágazatok terén vagy a környezeti problémákra a magánszektor által kínált megoldások nem vezetnek eredményre, adott esetben még több problémát is okoznak, illetve egyes területekkel a gyér megtérülés miatt nem is foglalkoznak. Arról nem is beszélve, hogy a termelőket és a fogyasztókat jelenleg nem sok minden ösztönzi a természeti erőforrások (víz, föld, levegő) és a biodiverzitás megóvására. Számos SDG pedig épp ezeken a területeken kíván áttörést eredményezni, ezek esetében tehát egyértelmű, hogy a piaci megfontolásoknál és eszközök-nél jóval többre van szükség.

Más kritikusok szerint túl nagyszámú cél lett kijelölve, ami azzal a veszéllyel fenyeget, hogy ha túl sok mindennel kell foglalkozni, akkor a végén igazán semmivel sem fogunk foglalkozni (Easterly, 2015; Szirmai, 2015; Vandermoortele, 2018). Ez bizonyosan valós kihívás a döntéshozók számára, ezért sok kormányzati tervben, bár elvileg az összes cél teljesítéséhez hozzá kívánnak járulni, egyeseket kiemelten kezelnek, azonban kérdés, hogy pontosan milyen szempontok alapján, és hogy ez esetben mi történik a többi céllal. Ez azért is lényeges, mert ahogy látni fogjuk, az egyes célok egymásra hatása miatt nagyon nem mindegy, hogy mely célokkal foglalkozunk és melyekkel nem.

Már az MDG-k esetében felmerült az a nézet is, hogy számos célba magába kódolva van a nem teljesítés kudarca (például a teljes foglalkoztatás megteremtése mindenki számára tizenöt év alatt), s kevesebbet ígérni realisabb és korrektebb lett volna, és talán nagyobb mértékben ösztönzött volna cselekvésre is (Easterly, 2015; Szirmai, 2015; Vandermoortele, 2018).

Külön tanulmány tárgyát képezhetné a célok megvalósításához szükséges pénzügyi források kérdése is. A népszerűvé vált angol kifejezés jól tükrözi a kihívást: az USD-ben kifejezett forrásigény „billions to trillions”, milliárdokból billiókká vált. De ha csak az OECD-tag-államok által a fejlődő országoknak nyújtott fejlesztési támogatások (ODA)³ mértékét nézzük, ami ugyan jelentéktelen tétel az egyéb finanszírozási formákhoz képest (hazai bevételek, befektetések, hitelek stb.), azt látjuk, hogy ez az – egyébként évtizedek óta létező – nemzetközi vállalás (elérni a 0,7 százalékos ODA/GNI arányt) sem teljesül. Amellett pedig, hogy a nemzetközi segélyek stagnálnak, a fejlődő országokba érkező külföldi befektetések is radikálisan csökkenő tendenciát mutatnak. Ezeket is tekintetbe véve az éves finanszírozási hiányt az OECD mintegy 2,5 billió dollárra becsüli (OECD, 2018), és egyelőre még minden finanszírozási fórumon csak keresik a megoldást a helyzetre.

3 – Official Development Assistance. Az SDG 17 2. alcélja értelmében a donor országok bruttó nemzeti jövedelmük 0,7 százalékát erre a célra fordítják.

Az előbbiek alapján akár azt is gondolhatnánk, valójában elég kétséges, hogy van-e értelme egy ennyire reménytelennek tűnő kezdeményezésnek. Ugyanakkor a különböző fejlődési modellek szerint az egyre világosabban látszik, hogy a nem cselekvésnek egyértelműen még nagyobb ára van, amit ugyan nem feltétlenül a mi generációnk fizet meg, de az utánunk jövők mindenképpen.

Az SDG-k lehetséges hasznát vizsgálva ezért érdemes megnézni, hogy a megelőző globális célok, az MDG-k esetében milyen eredményeket értünk el, és a globális célrendszernek vajon volt-e szerepe ebben. Gyakorlatilag egyetlen MDG-t sem sikerült teljesen megvalósítani, viszont a célokon belül számos, az MDG-k ideje alatt kiemelt programokkal megcélzott, jelentős finanszírozást és kutatási figyelmet kapó területen ugrásszerű volt az előhaladás (McArthur–Rasmussen, 2018). 2000 után a legjelentősebb előrelépések különösen az élet-halál kérdést jelentő egészségügyi célok terén történtek, kiváltképp a legalacsonyabb jövedelmű országokban. Radikálisan csökkent a gyermekhalálozás, az anyai halálozás és a járványos betegségek, a HIV/AIDS, a malária és a tuberkulózis által megfertőzöttek száma. Becslések szerint plusz húsz-harminc millió ember halálát előzték meg az MDG-k által generált programok. Az általános iskola elvégzését célzó intézkedéseknek köszönhetően plusz 74 millió gyermek járta ki az elemi iskolát. Több százmillió embert sikerült kiemelni a szélsőséges szegénységből. Bár voltak pozitív eredmények, nem sikerült nagy áttörést elérni a vízhez való hozzáférés, a szanitáció, az alultápláltság vagy a társadalmi egyenlőtlenségek terén. De a legkevésbé sikeresnek az amúgy is csak másodrendű szerepet kapó környezeti célok bizonyultak (UN, 2015a; McArthur–Rasmussen, 2018).

Amit már a millenniumi célok is jelentettek, és ezt az örökséget az SDG-k is továbbviszik, az valójában egy globális szintű konszenzus, tehát amiben adott időszakban a világ államai, felismerve a globális fellépés szükségességét, egyet tudtak érteni. Ennek a konszenzusnak a tartalmát és részleteit meg lehet kérdőjelezni, de már az MDG-k is bebizonyították, hogy akár egy ténylegesen nem is összehangolt, azt is mondhatnánk, hogy csak félig komolyan vett keretrendszer is képes meggyorsítani az előrelépést jól megcélzott területeken. Az eddig készült legátfogóbb SDG-megvalósítási modell szerzői szerint csak választás kérdése, hogy teljesíteni tudjuk-e a célokat. Számításaik alapján a világ össztermelésének négy százalékára lenne szükség mindehhez, ami akár rendelkezésre is állhat, ha az államok úgy döntenek, és ennek megfelelő intézkedéseket hoznak (TWI2050, 2018).

A kérdés tehát leginkább nem is az, hogy kellenek-e hasonlóan átfogó célrendszerek, hanem inkább az, hogy ha már elfogadjuk, akkor valóban komolyan is vesszük-e őket, illetve – ahogy látni fogjuk – talán még inkább az, hogy a megfelelő tudás, a szükséges lépések birtokában vagyunk-e egyáltalán, hogy minden akadály és nehézség ellenére megvalósítsuk őket.

Jó úton haladunk a célok megvalósítása felé?

A kép vegyes. A 2018-as évről szóló SDG-jelentések (Sachs et al., 2019; UN, 2019) szerint nincs olyan ország, amely jó úton haladna az összes cél megvalósítása felé, még a legjobb helyzetben lévő skandináv országok sem. A legnagyobb kihívást jelentő célok a fenntartható fogyasztás és termelés (SDG 12), a fellépés az éghajlatváltozás ellen (SDG 13), az óceánok és tengerek (SDG 14), illetve a szárazföldi ökoszisztémák védelme (SDG 15). A szélsőséges szegénység és gyermekhalandóság továbbra is csökken, de a szegénység felszámolása terén a javuló trend lassulása miatt nem valószínű, hogy sikerül elérni a kitűzött célt. A hepatitis B-vírus által okozott megbetegedések számát jelentősen sikerült visszaszorítani. A gyermekkorban férjhez adott lányok száma csökken, de a nők még mindig alulreprezentáltak a vezető társadalmi szerepekben. A nyomornegyedekben élők száma folyamatosan csökken, a munkanélküliség a gazdasági válság előtti szintre esett vissza. Az éhezők aránya azonban harmadik éve növekvő tendenciát mutat. Az üvegházhatású gázok kibocsátása is növekszik, és a fajkihalás terén is rendkívül rossz irányba haladnak a dolgok. A fejlődési célok finanszírozását biztosító forrásoknak csak a töredéke áll rendelkezésre, a nemzetközi együttműködés vitás kérdéseiben (például nemzetközi kereskedelem, adózás) alig történik előrelépés, és nem állt fel olyan intézményrendszer, sok helyen nemzeti, de nemzetközi szinten sem, amely megfelelően tudná koordinálni a célok végrehajtását. Ráadásul a magas jövedelmű országok tevékenysége határokon átívelően káros hatást gyakorol az alacsonyabb jövedelmű országok képességére, hogy megvalósítsák a célokat.

Milyen út vezet a Fenntartható Fejlődési Célok megvalósításához?

Növekedés és fenntarthatóság

Már a kiindulásnál problémát jelent, hogy ki hogyan értelmezi a fenntartható fejlődés fogalmát. Ha ebben nincs egyetértés, nyilván nehéz megvalósítani egy ideálisan erre a koncepcióra építő célrendszert. Az Agenda 2030 által felvázolt program célokon, alapértékeken keresztül fejt ki, hogy mit ért fenntartható fejlődésen, ami inkább gyakorlati megközelítés, mintsem tudományos igényű koncepcióalkotás. Épít a Brundtland-bizottság által 1987-ben közzétett *Közös Jövők* című jelentés definíciójára a fenntartható fejlődésről,⁴ valamint az 1992-es ENSZ-konferencián elindult riói folyamat felfogására és alapelveire.⁵ Röviden összefoglalva, a program értelmében a fenntartható fejlődés célja a társadalmi haladás, az ökológiai egyensúly és a gazdasági növekedés feltételeinek egyszerre, egymással összhangban

4 – „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését” (UN, 1987).

5 – Rio Declaration on Environment and Development (UN, 1992)

lévő biztosítása. Azonban számos elemző felhívta a figyelmet, hogy a gazdasági növekedés alapjára helyezett fejlődés nem lehet fenntartható, mert nem veszi tekintetbe és kimeríti a természeti erőforrásokat, s ez a globális célrendszerekben is ellentmondásokhoz vezet (Dasgupta, 2013; ICSU–ISSC, 2015; Scherer et al., 2018; Spaiser et al., 2017). Redclift szerint a fenntartható fejlődés valójában oximoron, amely elfedi az emberi és természeti rendszerek alapvetően konfliktusos kapcsolatát (Redclift, 2005). Más kritikusai szerint mind az SDG-k, mind a megvalósításukat elemző számos modell valójában antropocentrikus felfogást képvisel, tehát az emberi fejlődést helyezi a középpontba, és a természetre csak mint ennek kontextusára és eszközére tekint. Ezt több elemző problémásnak látja, és egy valóban fenntarthatónak bizonyuló fejlődési modell érdekében szükségesnek tartják a célokat bio- és ököcentrikusabb szemlélettel kiegészülve szélesebb etikai alapra helyezni (Keitsch, 2018; Spahn, 2018), hasonlóan a 2000-ben megalkotott Föld Charta felfogásához.⁶

Koherens célok

Probléma azonban az is, hogy elméleti levezetésekén túl a gazdasági, társadalmi és a környezeti célok közötti ellentmondásokat empirikusan igazoló kutatás egyelőre kevés létezik, és azok is legtöbbször az SDG-k rendszerénél jóval szűkebb területre, általában néhány cél kölcsönhatásaira koncentrálnak. Csupán az elmúlt években kezdtek el kutatók olyan mélységű elemzéseket és modelleket készíteni, amelyek nem csak egy-két, a fejlődésben szerepet játszó tényező vagy megvalósítandó célkitűzés egymásra hatását, hanem számosabb cél, illetve az SDG-k mint egységes rendszer kölcsönhatásait képezik le. Ezek egyébként az alkotók szerint is korlátozott modellek, ugyanakkor alapvetően igazolni látszanak azt, hogy különösen a gazdasági területen megfogalmazott célok a környezeti célok teljesülése ellen hatnak. Az egyik ilyen statisztikai alapú vizsgálatban Spaiser és kollégái kiválasztottak egy-egy célkitűzést az SDG-k gazdasági, társadalmi és környezeti vonatkozású pillérjeiből, és megnézték, milyen hatást gyakorolnak egymásra (Spaiser et al., 2017). Az alkalmazott faktoranalízis szerint az egy főre jutó GDP növekedése pozitív összefüggésben áll a szegénység csökkenésével, de alapvetően negatív viszonyban van a szén-dioxid-kibocsátással. Magyarán, az elemzés értelmében, ha minden a jelenlegi trendek alapján halad tovább, akkor a növekedés és a fogyasztás összeegyeztethetlenné teszi a különböző SDG-k megvalósítását.

A fenti azonban csak egy kiemelt összefüggés a sok közül, bár nyilván az egyik legfontosabb. A helyzet az, hogy a célok és a végrehajtásukra irányuló szakpolitikai döntéshozatal, akár helyi vagy nemzeti, akár esetleg nemzetközi szinten, a különböző elemzések alapján is csak olyan tudatos, bizonyítékokon alapuló döntésekre alapozva kellene hogy történjen,

6 – <https://earthcharter.org/read-the-earth-charter/>

amelyek a célok közötti koherenciát erősítik. Ennek szükségességére maga a keretrendszer és a célok is utalnak. Az SDG 17 14. alcélja értelmében növelni kell a szakpolitikai koherenciát. Sokféle szempontból lehet azonban koherenciáról beszélni. Horizontális értelemben a célok között kell egymást erősítő összhangot teremteni, a vertikális koherencia pedig a különböző döntéshozatali szintek közötti összehangoltságot jelenti, a lokálistól a nemzetközi szintig. Emellett a határokon átnyúló és a következő generációkra is kiterjedő hatásokat is tekintetbe kell venni. A koherencia nyilván nem elégséges, de bizonyosan elengedhetetlen feltétele a Fenntartható Fejlődési Célok megvalósításának. Ehhez a kormányzatoknak példátlan integratív tervezési folyamatokat kell, kellene levezényelniük. Erre vonatkozóan az OECD-nek 2010 óta léteznek ajánlásai, amelyeket 2019-ben megújítottak. Ezek az ajánlások elsősorban a szükséges intézményi és döntéshozatali feltételekkel, mechanizmusokkal foglalkoznak (OECD, 2019b). Az erről szintén az OECD által közreadott éves jelentések alapján úgy tűnhet, hogy – legalábbis az OECD-országokban – számos előrelépés történik a megfelelő intézményrendszer kiépítése terén (OECD, 2019a). Ha azonban közelebbről nézzük, a kép nem ennyire pozitív, és az, hogy egy-egy szükséges testületet felállítanak, nem jelenti automatikusan, hogy a tervezés valóban koherens lesz. Annál is inkább, mivel a módszertan és a tartalom, hogy pontosan mit és hogyan vizsgáljunk a célok végrehajtása érdekében, és hogy koherenciát teremtsünk köztük, még a kezdeti próbálkozások ellenére is nagymértékben hiányzik.

Ami az öt év után meg nem született tervekből, az elmaradó részidős eredményekből és a negatív trendekből kiolvasható, az a bizonytalanság, sokszor az ismeret és megértés hiánya mind a döntéshozók, mind az egyéb szereplők, a civil szervezetek, cégek, helyi önkormányzatok oldalán, hogy hogyan is kellene ezt a nagyigényű célrendszert megvalósítani. Kutatók részben már az MDG-k esetében is vizsgálták a különböző célok közötti összefüggéseket (Lo Bue – Klasen, 2013), de valójában csak az SDG-k elfogadása után kezdték el felmérni mélyebben a lehetőségeket és ellentmondásokat, s javaslatokat megfogalmazni a gyakorlatban végrehajtandó lépésekre. Az elmúlt két-három év során számos vizsgálat, modell, végrehajtási javaslat született adott esetben több tucat, különböző szakterületről érkező kutató együttműködéséből, ami maga is pozitív lépés a koherencia megteremtése felé (Breuer et al., 2019; ICSU, 2017; Kroll et al., 2019; Nicolai et al., 2015; Nilsson et al., 2018; Pradhan et al., 2017; Spaiser et al., 2017; TWI2050, 2018). Egyelőre azonban az a helyzet, hogy nem létezik olyan általánosan elfogadott, tudományos alapokon nyugvó terv, amely elvezetne az összes fenntartható fejlődési cél sikeres megvalósításához.

Elemzési és tervezési módszerek

Az egyik legnagyobb igényűbb kísérlet egy ilyen terv létrehozására egy széles körű kutatói hálózat, a *The World in 2050* műve, amelyet 2018-ban tettek közzé (TWI2050, 2018). Ez egy átfogó javaslat, amely a részt vevő szakemberek szándéka szerint egyrészt az SDG-keretrendszerből hiányzó elméleti alapvetéseket (egységes fejlődés koncepció és narratíva) kívánja pótolni, másrészt meg szeretné könnyíteni a döntéshozók dolgát, és hat úgynevezett transzformatív beavatkozást (hat célcsoportot) jelöl ki, melyek elősegítenék a prioritások felállítását és az SDG-k megvalósítását. A fejlődés koncepció, amelyre alapoznak, erősen emberközpontú, ugyanakkor hangsúlyozzák a bolygó eltartóképességét mint a társadalmi és gazdasági célokat behatároló tényezőt. A hat transzformatív beavatkozási terület:

- emberi erőforrások és demográfia;
- fogyasztás és termelés;
- szén-dioxid-mentesítés és energia;
- élelem, bioszféra és víz;
- okosvárosok;
- digitális forradalom.

A csoportokat a célok szorosabb összetartozása alapján alakították ki, és mindegyik esetében úgynevezett integrált értékelői modellek (*integrated assessment models*) alkalmazása keretében, kvalitatív és kvantitatív módszereket együttesen használva vázoltak fel különböző fenntartható fejlődési forgatókönyveket (*sustainable development pathways*) az egyes célcsoportokra vonatkozóan. Azért ezeket a csoportokat jelölték ki, mert lényegében mindegyik beavatkozási terület valamilyen módon hatással van az összes SDG-re, és az emberi döntések függvényében valamennyi nagyon eltérő fejlődési eredményekhez vezethet, akár negatív, akár pozitív irányban. A szerzők maguk is elismerik, hogy munkájuk távol áll az SDG-k teljes összefüggésrendszerének feltérképezésétől, de a jelenleg rendelkezésre álló tudományos eredményeket és adatokat felhasználva ez így is nagyon komplex és véleményük szerint célravezető tervezési rendszer.

Kroll és társai (Kroll et al., 2019) statisztikai összefüggések elemzésén keresztül, a Spearman-korreláció módszerére alapozva nézték meg a 2030-ig terjedő időszakra, hogy milyen szinergiák és milyen negatív hatások állnak fenn elemezhető adatokkal rendelkező 136 SDG-indikátor között. A vizsgálathoz a 2018-ban közzétett integrált SDG-index és egyéb mutatók (Sachs et al., 2018) által alkalmazott indikátorokat és a hozzájuk rendelt statisztikai adattartalmat elemezték. Azt is felmérték, hogy időben hogyan változtak ezek az összefüggések 2010 és 2018 között, és a trendeket kivetítve valószínűleg hogyan fognak vál-

tozni 2030-ig. Ennek a vizsgálatnak az egyik érdekessége, hogy magukon a célokon belül is megnézték az alcélok közötti összefüggéseket, és ott is számos ellentmondást találtak. Ami szintén érdekes, hogy eredményeik értelmében alapvetően több a célok közötti pozitív kapcsolat, a szinergia, mint a negatív egymásra hatás. Ugyanakkor időben ezek változnak. Pozitív egymásra hatásból idővel akár negatív összefüggés is válhat, és fordítva. A tanulmány szerint e tekintetben 2018-ig volt több olyan célpár, amely negatívból pozitívba fordult át, tehát a célok elkezdték erősíteni egymást, még több esetben viszont éppen ellenkezőleg, a korábbi szinergia megszűnt, és jelenleg a célpárból az egyik cél gyengíti a másik teljesülését. A kutatók tehát arra hívják fel a figyelmet, hogy érdemes még alaposabban megvizsgálni, hogy ezeknek a trendeknek milyen tényezők állnak a háttérben, annak érdekében, hogy a pozitív irányú változás más célok esetében is tervezetten előidézhető legyen.

Nem elég azonban csupán célpárok között pozitív vagy negatív kapcsolatot keresni. Számos szempont tovább bonyolítja és nehezíti az elemzést. Különösen érdekes lehet ez annak a vizsgálatnak a tükrében, amely azt mutatta, hogy nincs két olyan cél, mely önmagában alapvetően kibékíthetetlen lenne egymással (ICSU, 2017). Ez azt jelenti, hogy tulajdonképpen a végrehajtásuk mikéntjében rejlenek olyan tényezők, amelyek alapján akár együtt is teljesíthetők lehetnek, de akár hátráltathatja is egyik cél a másikat. Az elemzés szerint nem mindegy ugyanis, hogy a célok megvalósítását előmozdító intézkedések során történnek-e megelőző lépések a cél által akár hátrányosan érintett csoportok védelmére, biztosított-e, hogy mindenki hozzáfér a kérdéses szolgáltatásokhoz és a fejlődés által nyújtott lehetőségekhez, megfelelően kezelik-e a természeti erőforrásokért folyó versenyt, és tekintetbe veszik-e a természet által szabott határokat a társadalmi és gazdasági célok végrehajtása során.

A statisztikai alapú módszertanokhoz képest más utat választott egy 2017-es vizsgálat (Scott et al., 2017). Ennek keretében 85 szakértő személyes véleményét kérdezték meg és összegezték. A szakértőknek az SDG-alcélok redukált listájáról kellett megnevezniük azt a húszt, amellyel megítélésük szerint legelőször lenne szükséges foglalkozni. Az összesített eredményekben a szakértők először az emberi jogokra, a döntéshozatal és a kormányzás kérdéseire, valamint az emberek alapvető életkörülményeire összpontosítanak, míg a környezeti tényezők másodlagos szerepet kaptak prioritáslistájukon. Hasonló eredményt hozott az úgynevezett Copenhagen Consensus által felkért szakértői közösség munkája még 2012-ben (Copenhagen Consensus Center, 2012). Következtetéseikben ők is előrébb helyezték a sürgős teendők listáján az egészség, a szegénység és az oktatás céljait, mint a környezeti teendőket. Ez láthatóan szembemegy az egyéb, akár kvalitatív, akár kvantitatív elemzések környezeti dimenzióra erősebb hangsúlyt helyező eredményeivel, és arra utal, hogy a szubjektív szakértői és adott esetben döntéshozói véleményeken túl mindenképpen szükség van objektívebb elemzési módszertanra is.

Egyes elemzések szerint (Allen et al., 2016; Breuer et al., 2019) jelenleg a különböző döntéshozatali szimulációs modellek – az esetükben szintén meglévő korlátozottságok ellenére is – a leghasználhatóbb módszerek arra, hogy előre jelezzük, különböző döntéshelyzetek esetén hogyan alakul a célok végrehajtása. Ezek a modellek matematikai, fizikai és egyéb logikai összefüggésekre építve szimulálják az eltérő döntések következményeit. Vannak köztük olyanok, amelyeket a gazdasági előrejelzések vagy az éghajlatváltozás kapcsán már évek óta használnak, ilyen például a WEFM,⁷ vagy az IPCC⁸ által is alkalmazott integrált értékelői modell. Van azonban olyan is, mint az iSDG, amelyet a Millennium Institute kifejezetten az SDG-k és a rájuk vonatkozó döntések közötti szakpolitikai koherencia erősítése érdekében hozott létre.⁹ Az intézet 2014 óta fejleszti a szimulációs modellt, és folyamatban van, hogy bizonyos országok esetében egyes SDG-kre vonatkozóan kísérleti jelleggel ki is próbálják. Allen és társai számos modellt kielemezve arra jutottak, hogy vannak köztük rendkívül relevánsak, de az egyelőre elképzelhetetlen, hogy minden SDG, az összes alcél és egyéb változók összefüggéseit egyetlen modell képes legyen szimulálni (Allen et al., 2016). A különböző modellek ráadásul eltérő eredményeket képesek produkálni, egyvalami azonban mindegyikben közös: egyik sem mutatja azt, hogy teljesíteni tudnánk az összes célt (IPCC, 2018).

Az elemzési módszerek hiányosságai

A modellek korlátozottsága több okra vezethető vissza. Az első és az egyik legfontosabb, hogy mindegyik nagymértékben hiányos adatokkal kénytelen dolgozni. Minden elemzés, modell szerzője egyetért abban, hogy számos szempontból egyáltalán nem megfelelő a rendelkezésre álló adattartalom (Dunning–Kalow, 2016; Kenny, 2015; SDSN, 2015). Körülbelül a célokhoz rendelt indikátorok fele esetében beszélhetünk megfelelő mennyiségű és elemezhető adatról, míg a másik felével kapcsolatban sok ország nem tud adatokkal szolgálni. Ennek hátterében az áll – és ez hatványozottan igaz a fejlődő országokra –, hogy adott indikátorokról egyáltalán nem, vagy nem egy mindenki által elfogadott módszertannal, vagy nem minden évben gyűjtenek információkat. Ez nyilván nem teszi lehetővé, hogy a modellekbe minden országot, minden évet vagy az összes SDG-t belefoglalják. De ez csak az egyik probléma, sok SDG esetében valójában nem is biztos, hogy az elfogadott indikátor az SDG-ben megfogalmazott cél teljes komplexitását leképezi (Breuer et al., 2019).

7 – World Economic Forecasting Model, <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/the-world-economic-forecasting-model-at-the-united-nations/>

8 – Intergovernmental Panel on Climate Change

9 – <https://www.millennium-institute.org/isdg>

Egyéb gyengéje a modelleknek, hogy bizonyos módszertanok esetében nem állítható fel a célok között oksági kapcsolat, tehát egyáltalán nem biztos, hogy két adott cél között kimutatható, hogy ha az egyik változik, akkor emiatt módosul a másik is (Breuer et al., 2019; Kroll et al., 2019). Más esetekben sok a szakértők szubjektív megállapításaira alapozó elem, így viszont nehezen duplikálható más kontextusban az elemzés, mivel ehhez minden esetben ugyanarra a szakértői csoportra lenne szükség. A modellek egyik legfontosabb hiányossága azonban az, hogy nem igazán alkalmasak arra, hogy figyelembe vegyék a helyi kontextust, holott az SDG-k végrehajtása végső soron a nemzeti és az az alatti, helyi szinteken fog történni (Breuer et al., 2019). Néhány esetben a kutatók külön vizsgálták a magas és az alacsonyabb jövedelmű országokat, és az eredmények alapján nem is azonos ajánlásokat fogalmaztak meg számukra (Kroll et al., 2019; Spaiser et al., 2017). Svéd kutatók egy kizárólag Svédországra vonatkozó mátrixot dolgoztak ki, ez azonban rendkívül erőforrás-igényes vállalkozás, és sokkal jobb adattartalommal dolgozott, mint lehetne esetleg más országok esetében (Weitz et al., 2017). További hátrányuk a jelenlegi módszertanoknak, hogy egyelőre a határokon és időben tovagyűrűző hatásokat sem feltétlenül veszik figyelembe. A döntéshozók számára pedig, akik a rendelkezésre álló szűkös pénzügyi források miatt prioritáslistaiba állított lépésekre szeretnének ajánlásokat kapni, a különböző módszertanok vagy adószak maradnak, vagy kis-, esetleg nagyobb mértékben, de eltérő eredményekkel szolgálnak. Mindezek részletkérdésnek tűnhetnek, de valójában nagyon más döntések születhetnek, ha az egyik modellt vesszük figyelembe, és akár egészen mások, ha a másikat. Ezek a módszertanok egyelőre tehát még csak kezdeti lépést jelentenek mind a tudományos elemzésben, mind pedig az arra alapozott, konkrét gyakorlati javaslatok kidolgozásában a döntéshozók számára. Valószínűleg soha nem fog rendelkezésünkre állni egy tökéletes módszer, de nyilván törekedni kell rá.

Mindez ma, a hazai kontextusban azért lehet érdekes, mert az SDG-megvalósítás itthoni kormányzati koordinációjáért felelős Innovációs és Technológiai Minisztérium fenntartható fejlődési stratégia elkészítését határozta el. Ebben a folyamatban itt van az a pont, amikor az előbb ismertetett megfontolásokat már a tervezési folyamat kialakítása során figyelembe kell venni.

Összegzés

A tanulmányban bemutatott szempontok alapján úgy tűnik, hogy a nemzetközi közösség megalkotott egy fragmentált, önellentmondásokkal terhes víziót, de – vagy inkább éppen ezért – a hozzá vezető utat már nem vázolta föl. Ez nyilván a végrehajtást is késlelteti. Egyes elemzők megfogalmazznak ugyan a káoszban rendet teremtő megoldási javaslatokat, de nyilván kérdés, hogy valóban működőképes modellekről van-e szó, illetve hogy a döntéshozók egyáltalán olvassák-e és bármilyen módon figyelembe veszik-e ezeket.

A kihívás, hiába az eltelt öt év, valójában nagyon új még. Ilyen összetett és széles körű globális célrendszerrel nem volt még dolga az emberiségnek. Az azonban jól látható, hogy a célok elfogadása olyan elemzői munkát generált éppen a célrendszer nagyigényű komplexitása miatt, hogy ezzel a fenntartható fejlődés ügye csak nyerhet. Célokkal vagy nélkülük, ezeket az összefüggéseket és a célokhoz vezető legüdvösebb utat/utakat egyébként is fel kellett volna térképezni. Ezt a még így is rendkívül időigényes folyamatot az SDG-k elfogadása minden bizonnyal felgyorsította. Egyetértve a The World in 2050 jelentés szerzőivel, a Fenntartható Fejlődési Célok keretrendszere valószínűleg szükséges, de korántsem elégséges lépés a fenntarthatóság felé vezető úton (TWI2050, 2018). A megtervezéséből és a végrehajtásából származó tapasztalatok tanulságul fognak szolgálni – ha lesz ilyen – a következő célrendszer kidolgozásakor. Ellentmondások a fejlődés céljai között mindig is léteztek, most nyilván egy nemzetközileg deklarált célrendszeren belül kell kezelnünk őket. Ez azonban jobban rájuk is irányította a figyelmet, és esélyt teremtett, hogy az eredendően egymás ellen ható erőket, épp azért, mert egy globálisan érvényes célrendszerbe kényszerítették őket, sokkal tudatosabban kezeljük, és megkíséreljük az ellenhatásokat tervezéssel kioltani, a pozitív együttállásokat pedig felerősíteni. Ezt az esélyt vesztegetjük el, amennyiben a döntéshelyzetben lévők a „minden menjen tovább, ahogy eddig” forgatókönyvet választják, s nem teszik lehetővé a megfelelő tervezési és végrehajtási folyamatokat, nem áldozva rájuk erőforrásokat.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLEN, CAMERON – METTERNICHT, GRACIELA – WIEDMANN, THOMAS (2016): National pathways to the sustainable development goals (SDGs): A comparative review of scenario modelling tools, *Environmental Science & Policy*, 66. évfolyam, 2016. december, 199–207., <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2016.09.008> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- BALI SWAIN, RANJULA (2018): A critical analysis of the sustainable development goals, in LEAL FILHO, WALTER (szerk.): *Handbook of Sustainability Science and Research*, Springer, 341–355.
- BALI SWAIN, RANJULA – YANG-WALLENTIN, FAN (2019): Achieving sustainable development goals: predicaments and strategies, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, <https://doi.org/10.1080/13504509.2019.1692316> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- BREUER, ANITA – JANETSCHKE, HANNAH – MALERBA, DANIELE (2019): Translating Sustainable Development Goal (SDG) Interdependencies into Policy Advice, *Sustainability*, 2019. április, 2092., <https://doi.org/10.3390/su11072092> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- COPENHAGEN CONSENSUS CENTER (2012): *Copenhagen Consensus 2012 – Expert Panel Findings Outcome Document*, https://www.copenhagenconsensus.com/sites/default/files/outcome_document_updated_1105.pdf (letöltve: 2020. 02. 17.).
- DASGUPTA, PARTHA SARATHI (2013): *The Nature of Economic Development and the Economic Development of Nature*, Cambridge Working Papers in Economics 1349, Cambridge, University of Cambridge.
- DUNNING, CASEY – KALOW, JARED (2016): *SDG Indicators: Serious Gaps Abound in Data Availability*, Center for Global Development, <https://www.cgdev.org/blog/sdg-indicators-serious-gaps-abound-data-availability> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- EASTERLY, WILLIAM (2015): The trouble with the sustainable development goals, *Current History*, 114. évfolyam, 775., 2015. november, 322–324., <https://online.ucpress.edu/currenthistory/article/114/775/322/108125/The-Trouble-with-the-Sustainable-Development-Goals?searchresult=1> (letöltve: 2020. 02. 17.).

- FARAGÓ TIBOR (2016): Világunk 2030-ban: a nemzetközi együttműködés új egyetemes programjának előzményei, lényege és értékelése, *Külgügyi Szemle*, 15. évfolyam, 2016/2., 3–24.
- ICSU (2017): *A Guide to SDG Interactions: from Science to Implementation*, Párizs, International Council for Science (ICSU), <https://council.science/publications/a-guide-to-sdg-interactions-from-science-to-implementation/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- ICSU–ISSC (2015): *Review of the Sustainable Development Goals: The Science Perspective (2015)*, Párizs, International Council for Science – International Social Science Council, <https://council.science/publications/review-of-targets-for-the-sustainable-development-goals-the-science-perspective-2015/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- IPCC (2018): *Special Report – Global Warming of 1.5 °C*, Intergovernmental Panel on Climate Change, <https://www.ipcc.ch/sr15/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- KEITSCH, MARTINA (2018): Structuring ethical interpretations of the sustainable development goals – Concepts, implications and progress, *Sustainability*, 10. évfolyam, 2018/3., 829., <https://doi.org/10.3390/su10030829> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- KENNY, CHARLES (2015): *SDG Targets: Here’s How to Make Them Stronger*, Washington, Center for Global Development, <https://www.cgdev.org/blog/sdg-targets-heres-how-make-them-stronger> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- KROLL, CHRISTIAN – WARCHOLD, ANNE – PRADHAN, PRAJAL (2019): Sustainable Development Goals (SDGs): Are we successful in turning trade-offs into synergies?, *Palgrave Communications*, 2019. november, <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0335-5> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- LO BUE, MARIA CARMELA – KLASSEN, STEPHAN (2013): Identifying Synergies and Complementarities Between MDGs: Results from Cluster Analysis, *Social Indicator Research*, 113. évfolyam, 2013/2., 647–670., <https://doi.org/10.1007/s11205-013-0294-y> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- LOMBORG, BJORN (2014): The United Nations needs a shorter, stronger game plan for humanity, 2014. 11. 21., https://www.washingtonpost.com/opinions/the-united-nations-needs-a-shorter-stronger-game-plan-for-humanity/2014/11/21/a65e14d4-6f76-11e4-ad12-3734c461eab6_story.html (letöltve: 2020. 02. 17.).

- MCARTHUR, JOHN W. – RASMUSSEN, KRISTA (2018): Change of pace: Accelerations and advances during the Millennium Development Goal era, *World Development*, 105. évfolyam, 2018. május, 132–143., <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.12.030> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- NICOLAI, SUSAN – HOY, CHRIS – BERLINER, TOM – AEDY, THOMAS (2015): *Projecting Progress – Reaching the SDGs by 2030*, London, Overseas Development Institute, <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9938.pdf> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- NILSSON, MÅNS – CHISHOLM, ELINOR – GRIGGS, DAVID – HOWDEN-CHAPMAN, PHILIPPA – MCCOLLUM, DAVID – MESSERLI, PETER – NEUMANN, BARBARA – STEVANCE, ANNE-SOPHIE – VISBECK, MARTIN – STAFFORD SMITH, MARK (2018): Mapping interactions between the sustainable development goals: lessons learned and ways forward, *Sustainability Science*, 13. évfolyam, 2018. július, 1489–1503., <http://doi.org/10.1007/s11625-018-0604-z> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- OECD (2018): *Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2019 – Time to Face the Challenge*, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264307995-en> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- OECD (2019a): *Policy Coherence for Sustainable Development 2019 – Empowering People and Ensuring Inclusiveness and Equality*, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/a90f851f-en> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- OECD (2019b): *Recommendation of the Council on Policy Coherence for Sustainable Development*, OECD/LEGAL/0381, <https://www.oecd.org/gov/pcsd/recommendation-on-policy-coherence-for-sustainable-development-eng.pdf> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- PRADHAN, PRAJAL – COSTA, LUIS – RYBSKI, DIEGO – LUCHT, WOLFGANG – KROPP, JÜRGEN P. (2017): A systematic study of sustainable development goal (SDG) interactions, *Earth's Future*, 5. évfolyam, 1169–1179., <https://doi.org/10.1002/2017EF000632> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- REDCLIFT, MICHAEL R. (2005): Sustainable development (1987–2005): an oxymoron comes of age, *Sustainable Development*, 13. évfolyam, 2005/4., 212–227., <https://doi.org/10.1002/sd.281> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- SACHS, JEFFREY D. – SCHMIDT-TRAUB, GUIDO – KROLL, CHRISTIAN – LAFORTUNE, GUILLAUME – FULLER, GRAYSON (2018): *SDG Index and Dashboards Report 2018*, Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network

- (SDSN), <https://www.sdgindex.org/reports/sdg-index-and-dashboards-2018/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- SACHS, JEFFREY D. – SCHMIDT-TRAUB, GUIDO – KROLL, CHRISTIAN – LAFORTUNE, GUILLAUME – FULLER, GRAYSON (2019): *Sustainable Development Report 2019*, Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solutions Network (SDSN), <https://sdgindex.org/reports/sustainable-development-report-2019/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SCHERER, LAURA – BEHRENS, PAUL – DE KONING, ARJAN – HEIJUNGS, REINOUT – SPRECHER, BENJAMIN – TUKKER, ARNOLD (2018): Trade-offs between social and environmental Sustainable Development Goals, *Environmental Science & Policy*, 90. évfolyam, 2018. december, 65–72., <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.10.002> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SCOTT, SIMON – LEITNER, JEFF – HYNES, WILLIAM (2017): Where to Start with the SDGs?, *OECD Development Matters*, <https://oecd-development-matters.org/2017/07/20/where-to-start-with-the-sdgs/> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SDSN (2015): *Data for Development – A Needs Assessment for SDG monitoring and Statistical Capacity Development*, Sustainable Development Solutions Network (SDSN), <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2017Data-for-Development-Full-Report.pdf> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SPAHN, ANDREAS (2018): „The first generation to end poverty and the last to save the planet?” Western individualism, human rights and the value of nature in the ethics of global sustainable development, *Sustainability*, 10. évfolyam, 2018/6., 1853., <https://doi.org/10.3390/su10061853> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SPAISER, VIKTORIA – RANGANATHAN, SHYAM – BALI SWAIN, RANJULA – DAVID T. J. SUMPETR (2017): The sustainable development oxymoron: quantifying and modelling the incompatibility of sustainable development goals, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 24. évfolyam, 2017/6., 457-470., <https://doi.org/10.1080/13504509.2016.1235624> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - SZIRMAI, ADAM (2015): *How useful are global development goals?*, United Nations University, <http://unu.edu/publications/articles/reflection-on-global-goals.html> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - TWI2050 – The World in 2050 (2018): *Transformations to Achieve the Sustainable Development Goals. Report prepared by The World in 2050 initiative*, International Ins-

- titude for Applied Systems Analysis (IIASA), <https://doi.org/10.22022/TNT/07-2018.15347> (letöltve: 2020. 02. 17.).
- UN (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/document-s/5987our-common-future.pdf> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN (1992): *The Rio Declaration on Environment and Development*, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN (2015a): *The Millennium Development Goals Report 2015*, United Nations, [https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](https://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf) (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN (2015b): *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, United Nations, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN (2015c): *Világunk átalakítása: Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030*, Egyesült Nemzetek Szervezete, <https://ensz.kormany.hu/download/7/06/22000/Vi%C3%A1lgunk%20%C3%A1talak%C3%ADt%C3%A1sa%20Fenntarthat%C3%B3Fejl%C5%91d%C3%A9si%20Keretrendszer%202030.pdf> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN (2019): *Report of the Secretary-General on SDG Progress 2019 – Special Edition*, United Nations, https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24978Report_of_the_SG_on_SDG_Progress_2019.pdf (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - UN ITFFD (2019): *Financing for Sustainable Development Report 2019*, United Nations Inter-agency Task Force on Financing for Development, <https://developmentfinance.un.org/fsdr2019> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - VANDEMOORTELE, JAN (2018): From simple-minded MDGs to muddle-headed SDGs, *Development Studies Research*, 5. évfolyam, 2018/1., 83–89., <https://doi.org/10.1080/21665095.2018.1479647> (letöltve: 2020. 02. 17.).
 - WEITZ, NINA – CARLSEN, HENRIK – NILSSON, MÅNS – SKÅNBERG, KRISTIAN (2017): Towards systemic and contextual priority setting for implementing the 2030 agenda, *Sustainability Science*, 13. évfolyam, 2017/2., 1–18., <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0470-0> (letöltve: 2020. 02. 17.).

DO WE KNOW WHAT ROAD LEADS TO THE REALIZATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS?

Abstract

Mankind has reached one of the most challenging crossroads of its history. The question is whether we are heading towards a future that provides all people with the conditions for a dignified human life within planetary boundaries, or whether we are depleting natural resources while endangering the survival of humanity as well. In 2015, UN member states adopted a new development framework and seventeen so-called Sustainable Development Goals (SDGs) recognizing that in many areas we face serious challenges, to which we must jointly find solutions. Almost five years after the goals were adopted data and analysis show that the goals' implementation is stagnating. The paper enumerates the pros and cons of the SDGs and similar global frameworks, based on that, what are the chances of achieving them, and where we are at in the process. Problem that impedes implementation is, on the one hand, the inconsistent nature of sustainable development as a concept that underpins the SDGs, and, on the other hand, the conflicting nature of certain goals and targets. Incompatibility between objectives of development have always existed, but now they must be coherently addressed within an internationally declared framework. This fact has also put these interdependencies in the spotlight, giving rise in recent years to a number of analytical methods and models reviewed in the paper, creating the opportunity for a more conscious approach to inconsistencies, extinguishing trade-offs, strengthening positive synergies and actually realizing the goals.

Keywords: sustainable development, Sustainable Development Goals, Policy Coherence for Sustainable Development, sustainable development pathways, simulation models for decision making

Balogh Réka

Magyar és kulturális antropológia szakon végzett az ELTE-n. 2003 óta dolgozik a HAND Szövetségben és foglalkozik munkája részeként, illetve publikációiban a nemzetközi fejlesztés hazai és európai vonatkozású szakpolitikai kérdéseivel.

2020, AFRIKA

AZ „AFRIKA FELEMELKEDŐBEN” NARRATÍVA VALÓSÁGA

TARRÓSY ISTVÁN

Absztrakt

Az írás célja, hogy hozzájáruljon az elmúlt évtizedben többször, sok különböző szereplő által hangoztatott „Afrika felemelkedőben” kijelentés/szlogen jobb értelmezéséhez azzal, hogy a 2020-ban megrajzolható Afrika-képet elemzi a mindennapok kontrasztjainak kontextusában. A benne vázolt és következetesen képviselt álláspont szerint a valósághű értékeléshez afrorealista megközelítésre van szükség. A cikk e tekintetben gazdasági (növekedési), fejlesztési (befektetési), politikai (kormányzási-vezetési) és helyi társadalmi kérdéseket egyaránt említ.

Kulcsszavak: afrorealizmus, globális aszimmetriák, összekapcsoltság, afrikai középréteg, partnerség

Bevezető elmélkedés

1960, „Afrika éve”: az *annus mirabilis*, amikor is tizenhét volt gyarmati terület nyerte el függetlenségét egy év leforgása alatt. Eufória, új afrikai vezetők és kormányaik, afrikánizáció és bizakodó jövőkép, melyet igen hamar államcsínyek sokasága, diktátorok születése és „tündöklése”, gazdaságpolitikák bukása, eladósodás és további marginalizálódás követett. Sok esetben a szerkezeti gyengeségeket a hatalomra jutott vezetők „urambátyám” hivatalosztogatása és klientúraépítése tetézte. Több országban a hatalmat magukhoz ragadók csak a saját etnikai csoportjuk és persze támogató klienseik helyzetbe hozására, illetve saját zsebeik megtömésére koncentráltak (etnikai nepotizmus), ami nem tett jót a társadalom egészével, hiszen az egyébként óriási nyersanyagvagyonnal és természeti kincsekkel rendelkező területek e „rossz kormányzás” miatt nem tudták kiaknázni a bennük rejlő lehetőségeket. A 21. század első éveinek még mindig afropesszimista megközelítését azonban a 2010-es évekre újabb afrooptimista hullám váltotta fel. 2000 és 2010 között ugyanis Afrika a világ máso-

dik leggyorsabban növekvő részének számított a feltörekvő délkelet-ázsiai térség mögött.¹ 2019-ben pedig a szubzaharai régió számos országa, így például Ruanda, Etiópia és Ghána a glóbusz legintenzívebben gyarapodó gazdaságai között volt, átlagosan hét–kilenc százalékos GDP-növekedéssel.² Az ENSZ által 1990-től mért humánfejlettségi mutató (HDI) szerint azonban továbbra is sokat kell tenniük a kormányoknak az általános írástudás kiterjedtsége, a születéskor várható élettartam megnövelése, tehát az egészségi-higiénés, illetve az oktatási-képzési kapacitások és teljesítőképességek tekintetében. A szegénység továbbra is jelen van Afrika-szerte, sőt sokak számára még mindig az olyan alapvető szükségletek, mint a megbízható táplálék és az elérhető közelségben lévő tiszta víz megléte a tét, de az afrorealista képlet szerint – amely a mindennapi valóságokról szól, azok mentén alkot véleményyt – a 21. század első két évtizedében megindult egyfajta afrikai közép- és alacsony-középképződés, amely a jövőt illetően fontos, hiszen azok, akik kicsit jobban keresnek, élnek, többek között arra ösztönzik, akár kényszerítik az országokat vezető politikusokat, hogy megfelelő törvények garantálják gyarapodásukat, befektetett munkájuk megtérülését, annak a társadalom felé való visszaforgatását, ezáltal előmozdítva a társadalom általános fejlődését.

Kijelenthetjük azt is, hogy az afrikai kontinens elmúlt hatvan éve nem csupán a területén található társadalmak számára hozott mérvadó változásokat, hanem maga Afrika került a nemzetközi folyamatok fókuszába. Kétség sem férhet hozzá, hogy a globális egymásrautaltságban újfajta lendület érkezik a nemzetközi rendszer „szemiperifériáiról”, az ott lévő feltörekvő gazdaságokból, s ez jelentősen befolyásolja Afrika helyét és szerepét, illetve mindezek megítélését. Szinte valamennyi feltörekvő gazdaság fokozottan figyel az afrikai kontinensre. India, Dél-Korea, Szingapúr, Törökország, Oroszország, Brazília, az Öböl-térség államai, sőt még Irán is, folyamatosan keresik a kapcsolatok bővítésének, illetve a meglévő kétoldalú kapcsolatok mélyítésének módjait. Magyarország a Déli Nyitás jegyében kívánja intenzívebbé tenni gazdaságdiplomáciáját Afrikával – legutóbb egy kormányzati Afrika-stratégia³ formájában. Mindegyikük természetesen jól felfogott nemzeti érdekek mentén van jelen Afrikában. Ez a felfokozott érdeklődés azonban Afrika számára is lehetőséget jelenthet globális jelenlétének, bekötöttségének újrafogalmazására, az egyes afrikai államok fejlődésének és regionális gazdasági közösségek (integrációk) fejlesztésének újragondolására. Éppen a jobb bekötöttség kimunkálása az egyik kulcskérdés a kontinens számára, hiszen tudjuk jól – ahogyan arról Parag Khanna is ír –, az „összekapcsoltság [...] a világgazdaság egyik hajtóereje. [...] A globális összekapcsoltság forradalma [pedig] elkezdődött” (Khanna, 2017:

1 – Ezt is részletesen elemzik a McKinsey Global Institute 2010-es (Lions on the move: The progress and potential of African economies) és 2012-es (Africa at move: Job creation and inclusive growth) jelentései.

2 – Lásd például: <https://www.gfmg.com/global-data/economic-data/countries-highest-gdp-growth> (letöltve: 2020. 05. 10.).

3 – Lásd 1177/2019. (IV. 2.) Korm. határozat, *Magyar Közlöny*, 2019/56.

32–35). A Fenntartható Fejlesztési Célok (SDGs) is számba veszi többek között az infrastrukturális kiépítettséget, valójában a hálózatokba, mátrixokba való bekapcsoltság mértékét – mely nélkül fenntartható fejlődés elképzelhetetlen.

Remény, felemelkedés, investíció

Afrika azonban harcban áll saját magával: egyrészt harcol (gyarmati) örökségei ellen, amelyek nagy részben tehetők felelőssé államainak sérülékenységéért. Másrészt küzd felemelkedéséért, az ezzel kapcsolatos hiányosságokért pedig saját korrump vezetői vonhatók felelősségre. Mindeközben igyekszik meggyőzni mind a nemzetközi közösséget, mind a befektetni szándékozókat, hogy érdemes hosszú távon gondolkodni Afrikában. A közvetített üzenet ma nem a „reményét vesztett” (*hopeless*), hanem a „felemelkedő” (*rising*) kontinens. Richard Dowden, a brit Királyi Afrika Társaság igazgatója szerint ma már senki sem beszél Afrikáról úgy, ahogyan évtizedekkel ezelőtt, hogy Afrika a menthetetlen kontinens. „Az új kép mindenképpen jobb, de továbbra sem szabad általánosítanunk. Kérdésként merül fel, hogy a változások állandósultak-e, avagy csak időszakosak, illetve hogy a növekedés valóban eléri-e a mindennapok embereit” (Dowden, 2013). Fenn tudja-e tartani Afrika ezt a változást? Mire alapozhat a kontinens? Milyen mentális és érzelmi állapotban vannak ma Afrika társadalmi a megújulás, a fejlődés sikeres megvalósítása érdekében?

A kontinens mindennapjai rendkívül kontrasztosak: egyfelől a mély gyökerekkel rendelkező tradicionális lét dominál, másfelől fokozottan teret nyer a sok esetben külső szereplők által hajtott változás. Ha valaki egy szubszaharai afrikai nagyváros utcáit járja, szinte mindenhol építkezéseket, felújításokat lát: utak, vasutak, buszpályaudvarok, repterek, kikötők, iskolák, kórházak épülnek – megannyi projektnél kínai beruházó közreműködésével. A helybeliek az informális gazdaságban léteznek, eladnak-vesznek, csereberélnek, sokszor éppen annyi bevételt termelve naponta, hogy családjuk egy újabb napig életben maradhasson. A több százmillió szegény afrikai mellett azonban (meg)erősödőben van egy „középréteg”,⁴ amely Afrika egyre több pontján képes hallatni a hangját. Az Afrikai Fejlesztési Bank 2011-es számításai szerint az idetartozó közel háromszázötvenmillió fő annyi rendszeres bevétellel rendelkezik, amely képessé teszi őket gyermekeik megfelelő iskoláztatására (akár külföldön), a tágabb értelemben vett családi-rokoni körök támogatására, a rendszeres fogyasztásra és mindenekelőtt egy olyan kritikus tömeg képzésére, amely igényt formál a politikai döntésekbe való beleszólás jogára. Az ő esetükben napi két és húsz dollár közé tehetjük a fogyasztás nagyságrendjét, szemben a többség napi egydolláros vagy az alatti valóságával.

4 – A középréteg meghatározásáról jelenleg is komoly vita zajlik mind tudományos, mind politikai körökben (Melber, 2016).

E változás az elmúlt évtized során érhető tetten, miközben a kontinens fennmaradó nagyobbik része nem egy esetben az extrém szegénység ellen küzd.

A valódi afrikai felemelkedés táplálásához meglátásom szerint legalább három nagyobb tételt szükséges megneveznünk: (1) a természeti erőforrások, nyersanyagok megfelelő kiaknázását; (2) a humán erőforrás, az oktatás és a képzés fejlesztését; (3) az új önbizalommal felvértezett stratégiai gondolkodás igényének kialakítását. Mind elsősorban a nemzetgazdasági érdek alá rendelt politikai kérdés. Vitán felül áll az a megállapítás, miszerint a sikeres erőforrás-menedzsment megfelelő kormányzást igényel. Afrikának pedig általában szüksége van a stratégiákban gondolkodó, a helyi erőforrásokat ismerő és azokra építő kormányzásra. Sir Paul Collier brit fejlődésközgazdász négy veszélyes csapdát említ, melyek elkerülése meghozhatja a sikert a fejlődő afrikai térségek számára. A következőkről van szó: a konfliktuscspadáról, a természeti kincsek csapdájáról, a tengeri kijárat hiányából és a rossz szomszédi kapcsolatokról levezethető csapdáról, valamint a rossz kormányzás csapdájáról (Collier, 2008). Legelőször is a saját erőforrásokat kell feltérképeznie az adott kormányzatnak, ugyanis naprakész tudás birtokában lehet előállni fenntartható és a társadalmat szolgáló megoldásokkal.

Mindez megfelelően képzett saját humán kapacitás/erőforrás nélkül elképzelhetetlen. Ha az oktatás teljes spektrumát nézzük, az UNESCO felmérései szerint a függetlenség elnyerése óta látható módon nagyot lépett előre Afrika az alapfokú iskolázottsági szintek megemelésében (bár a népesség rohamos gyarapodása is egyidejűleg ható kihívás). Sokkal többen járnak ma általános iskolába Afrika országaiban, mint a hatvanas és hetvenes években. A nagy kérdés mára a minőségi oktatás – és nem csupán az alapfokú iskolarendszerben, hanem az oktatási szektor valamennyi szintjén. Nem elég pusztán a létszám növelésére koncentrálni, sok, egymással szorosan összefüggő kérdést szükséges megnyugtatóan rendezni. Többek között az oktatás minőségéhez elengedhetetlen erőforrásokat kell hosszú távon rögzíteni. Szükség van elegendő képzett tanárra, élelmezési programokra, elégséges higiénés körülményekre, illetve megfelelő mennyiségű és minőségű taneszközzre. Mindezekhez számtalan külföldi és helyi civil szervezet is hozzájárul. Magyarország is büszkélkedhet az Afrikáért Alapítvány kongói (Kinshasa) iskolaprojektjével, a Taita Alapítvány kenyai árvaházprojektjével vagy éppen az AHU Magyar Afrika Társaság orvosi missziós és kórházprojektjeivel.

Afrika középosztályi rétege ugyan még mindig viszonylag vékony és gyenge, de szerepe és befolyása egyre nő. Tagjai inkább több, mint kevesebb demokráciát akarnak. A jog uralmát, annak tiszteletben tartását, kiszámíthatóbb gazdasági környezetet várnak el. Nagyon valószínű, hogy e belső erők fokozatosan veszik át a saját demokráciáik „őre” szerepkört, melyet addig a nyugati donorok tulajdonítottak maguknak. Ennek egyszerűen azért van

jelentősége, mert a reményteljes afrikai fejlődés hosszú távon kizárólag velük képzelhető el úgy, ahogy az maguknak az afrikaiaknak lehet jó. Ha pedig ez megvalósul, az afrikaiak még inkább a saját országaikban akarják megvalósítani jövőjüket – ez utóbbi épp Európából szemlélve kulcskérdés az EU és a tagállami kormányzatok számára, hiszen a 2015 óta zajló „migrációs válság” közepette Afrika stabilitása európai érdek is.

Avagy visszatér a 1970-es évek politikai gazdaságtana?

Amikor az afrikai kontinens sorsát és 21. századi fejlődését vizsgáljuk, fontosak az olyan kritikus és megalapozott elemzések, amilyen Ian Tayloré is, hisz ezek segítségével jobban megérthetjük eme „Afrika felemelkedése” mantrát. A tudományos közösségben nem csupán a Globális Dél fentebb említett szereplőinek ismételt megjelenéséről folyik vita, hanem egyúttal a hetvenes évek politikai gazdaságtanának visszatéréséről is. Taylor szerint: „Alig múlik el úgy hét, hogy ne jelenne meg egy újságcikk, ne adnának ki egy hivatalos jelentést, vagy ne rendeznének olyan konferenciát, ahol a kontinenst és növekedési mutatóit az egekbe magasztalnák. Első ránézésre, a nyugati országok stagnáló vagy alig növekedő gazdaságaival összehasonlítva Afrika növekedése valóban egészségesnek tűnik, azonban ha továbblépünk a növekedési mutatókon, hamar rájövünk, hogy a különböző gazdasági folyamatok csak súlyosbították Afrika kiszolgáltatottságát a világ gazdaságban” (Taylor, 2014a: 31).

A mai nemzetközi munkamegosztás például a világkereskedelem tekintetében még mindig a gyarmati időket idézi. Az afrikai gazdaságok ugyanis továbbra is kiszolgáltatottak a nyersanyagok exportjának. 2019-ben az EU – amúgy Afrika egyik legfontosabb kereskedelmi partnereként, és minden bizonnyal legnagyobb donorjaként, valamint befektetőjeként – hatvanöt százalékban elsődleges nyersanyagokat (élelmiszerhez, illetve kibányászott természeti kincsek, így ércek és olaj formájában) hozott be Afrikából, míg ugyanezen időszakban a teljes EU–Afrika-kereskedelem relációjában az EU-ból Afrikába irányuló export hetven százaléka késztermék volt.⁵

Taylor szerint: „Az agyonmagasztalt új keletű gazdasági növekedés Afrikában – melyen az »Afrika felemelkedése« narratíva is alapul – a nyersanyagokkal való kereskedelemnek és nem a valódi termelésnek köszönhető. A jelenlegi kereskedelemről származó gazdasági előny az Afrikán kívüli felhalmozódási központoknak köszönhető. Ennek következtében Afrika szerepe az olcsó nyersanyagok forrásaként testesül meg, ahonnan a nyersanyagokat külső gazdaságokba exportálják. Ezekben az országokban az Afrikából származó nyersanyagok már a helyi gazdaságot gyarapítják azáltal, hogy magasabb hozzáadott értékkel rendel-

⁵ – Lásd az Eurostat 2020-as adatait: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Africa-EU_-_international_trade_in_goods_statistics (letöltve: 2020. 06. 10.).

kező javakat állítanak elő belőlük. Ebben a kontextusban »Afrika felemelkedésének« története tényleg csupán egy történet marad” (Taylor, 2014a: 34).

Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency [Afrika felemelkedőben? BRICS – avagy a függőség diverzifikálása] című munkájában Taylor elsősorban nem a függőség új formáira próbálja felhívni a figyelmet, hanem sokkal inkább azokra az újfajta entitásokra (főként a már többször említett feltörekvő gazdaságokra, illetve az általuk formált együttműködési keretekre), melyek külső erőként hoznak létre még inkább függő kapcsolatokat az afrikai országok számára. Taylor a kereskedelmen – gondolatmenetének fő motívumán – keresztül mutat rá, hogy a feltörekvő országok afrikai kapcsolatai „semiben sem különböznek a gyarmati rendszert követően a centrum kapitalista államai által kialakított kapcsolatoktól” (Taylor, 2014b: 147). Ki kell emelnünk azonban – Collier gondolataival egybevágó módon –, hogy az afrikai országok igenis képesek lennének (lehetnek) diverzifikálni kapcsolataikat a nyersanyagaikra és piacaikra „éhes” államokkal, amennyiben kormányzataik képesek lennének (képesse válhatnak) megszerezni az irányítást saját erőforrásaik felett. A nyersanyagoktól való állandó függés mértéke tehát meghatározó, és az „újonnan érkező” szereplők e tekintetben regisztrálható dinamikája további aggodalmakat szül. Számos kutató, köztük Taylor is aláhúzza, hogy éppen ebből kifolyólag nem csupán a GDP növekedését, hanem például a korrigált nettó megtakarításokat is komolyan meg kellene vizsgálni egy-egy afrikai teljesítmény realista megítélésekor, sőt számos olyan indikátort is mérni szükséges, mint amilyen a HDI, a CPI vagy a Gini index, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Észak–Dél, Dél–Dél és az afrikai fejlődés partnerségi megközelítése

A globális térben az Észak–Dél fejlettségi szakadék világosan látszik, és Immanuel Wallerstein (2003) szerint ez adja a 21. századi „kaotikus” jövő egyik mérvadó szakítópróbáját is. Meddig tartható fenn, meddig akarják fenntartani a világ vezető hatalmai ezt az állapotot? – kérdezhetjük jogosan. Meddig szemléli (ölbe tett kézzel?) Afrika e folyamatokat, illetve mikor válik képessé arra, hogy fejlődését elsőként saját maga – az egyes afrikai országok és regionális integrációk – fogalmazza meg, megértve tradicionális gyökereit, lehetőségeit és reális kitérési pontjait, majd mindezeket megértetve a világgal megfelelő partnerségeket kialakítva másokkal? Az afrorealista szemlélethez kritikus, gondolkodó, jól képzett és felkészült szakemberekre, politikusokra, a közösségekért dolgozó vezetőkre és példaképekre van szükség Afrika-szerte, olyan személyekre, akik ahhoz járulhatnak hozzá, hogy Afrika egésze újrapozicionálhassa magát a nemzetközi porondon. Ehhez többek között minőségi Dél–Dél együttműködések, valamint újfajta, partnerségi alapokra helyezett Észak–Dél kapcsolatok szükségeltetnek. Ez utóbbit eredményezheti a 2020 márciusában az EU Európai

Bizottság által megfogalmazott összetett stratégia, amely a partnerséget helyezi gyújtópontba, és „ikerkontinensekként” Afrika és Európa szoros együttműködéséről értekezik annak érdekében, hogy a 21. század számos globális bizonytalanságát és kihívását közös válaszok segítségével lehessen átvészelni. A javasolt stratégiai keret – melyet a tervek szerint a 2020. októberi EU–Afrika csúcstalálkozón fogadnak el – nem a régi patronizáló tónust használja, hanem pragmatikus, egymásrautaltságokat konstatáló és a kooperációt ezekből levezetve szorgalmazó, egyúttal az afrikai fejlesztésekben vállalt európai szerepeket és támogatásokat világosan felvállaló megközelítést kínál. Ehhez az afrikaiak könnyebben tudnak kapcsolódni, hiszen ez a deklarált szerepvállalás a kiútkeresésben képes asszisztálni, ezzel pedig Afrikát visszahelyezni a világtérképre.

A folyóirat megjelenésekor is zajló COVID–19-pandémiás helyzet ráadásul arra hívja fel a világ figyelmét, hogy olyan globális jelenséggel állunk szemben, amely nem ismer határokat, és tetemre hívja a nemzetközi aréna valamennyi szereplőjét. Az új koronavírus-járvány olyan globális méretű kérdés, melyre a nemzetközi tér egyik szereplője sem tud egyedül választ adni, így tényleges és valóságos kooperációra van szükség, amely túlmutat a retorikán. Mindez különösen igaz az afrikai kontextusban, ahol az országok egy része számos kudarcot sújtott, gyenge vagy bukott állam. Az afrikai fejlődés új alapokra helyezéséhez egyfelől (és leginkább) rátermett és elkötelezett afrikai vezetőkre, értelmes közpolitikai koordinációra, világos regionális integrációra, másfelől támogató és együttműködő külső aktorokra, összezáró nemzetközi közösségre van szükség. Afrika fenntartható módon értelmezhető „felemelkedése” és fejlődése leginkább korrekt viszonyokat és viselkedést igényel, az eddig fenntartott aszimmetriák megszüntetését várja el, kontinensen belül és a nemzetközi térben egyaránt.

IRODALOMJEGYZÉK

- COLLIER, PAUL (2008): *The Bottom Billion*, Oxford, Oxford University Press.
- DOWDEN, RICHARD (2013): *Africa's contradictory and often unrealistic images. Africa – News and Analysis*, 2013. 01. 08., <https://africasustainableconservation.com/2013/01/11/africas-contradictory-and-often-unrealistic-images/> (letöltve: 2020. 04. 23.).
- KHANNA, PARAG (2017): *Konnektográfia*, Budapest, HVG.
- MELBER, HENNING (szerk.) (2016): *The Rise of Africa's Middle Class: Myths, Realities and Critical Engagements*, London, Zed Books.
- TAYLOR, IAN (2014a): Egyszer volt, hol nem volt ... „Afrika felemelkedésének” története, *Afrika Tanulmányok*, 8. évfolyam, 2014/4., 31–35.
- TAYLOR, IAN (2014b): *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*, Boydell–Rochester, James Currey.
- WALLERSTEIN, IMMANUEL (2003): *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*, New York – London, The New Press.

AFRICA, 2020: THE REALITY OF THE ‘AFRICA RISING’ NARRATIVE

Abstract

The paper aims to contribute to the better understanding of the “Africa rising” proclamation/slogan – voiced multiple times by many different actors in the past decade – via an analysis of the Africa picture of 2020 within the context of everyday contrasts. Its proposed and consistently argued standpoint is that an Afro-realist approach is needed for evaluating these tangible manifestations. The paper touches upon economic (growth-related), development (investment-connected), political (governance-focused) and local society-attached questions.

Keywords: Afro-realism, global asymmetries, connectedness, African middle class, partnership

Tarrósy István

PhD, a politikatudományok habilitált doktora, a PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék oktatója, egyetemi docens, a PTE Afrika Kutatóközpont vezetője. MTA Bolyai-ösztöndíjas kutató (2018–2021), Fulbright Alumnumus (2013–2014), az Afrika Tanulmányok folyóirat vezető szerkesztője. Kutatásait a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

AZ ÁZSIAI GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS A FENNTARTHATÓSÁG

A KÍNAI PÉLDA

VÖRÖS ZOLTÁN

Absztrakt

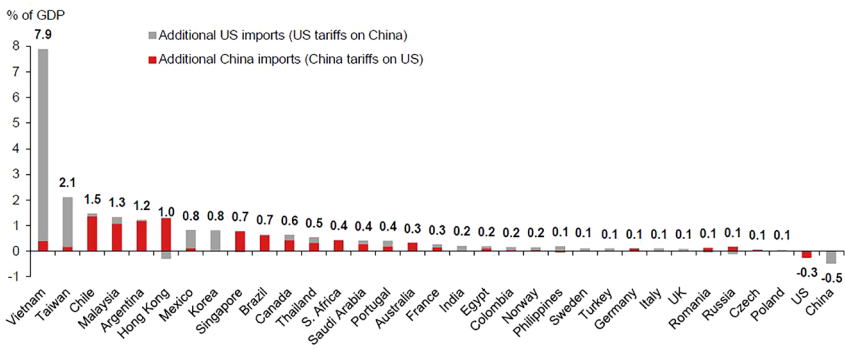
A tanulmány az ázsiai gazdasági növekedést, a fenntarthatóság kérdéskörét és a környezeti következményeket járja körül, a kínai folyamatokat bemutatva. A Kínában megfigyelhető kettősség ugyanis Ázsia (és a fejlődő világ) egyéb államai-ra is igaz: egyre inkább felismerik a környezet védelmének fontosságát, de még mindig felülírják ezeket az érveket a gazdasági növekedést előirányzó politikák, és továbbra is a fosszilis nyersanyagok dominálják az energiatermelést. Kínában mindehhez a kettősséghez egy különleges társadalmi-politikai reláció is kapcsolódik, miközben nem lehet figyelmen kívül hagyni a globális folyamatokat, a profit-maximalizálás kérdéskörét és lassan azt a tényt sem, hogy évente 1,6 millió kínai veszti életét a szennyezett levegő által okozott betegségekben.

Kulcsszavak: Ázsia, fenntartható fejlődés, környezeti problémák, Kína, gazdasági növekedés

Bevezetés

„Kína a világ gyára” és „Shift to the East”, vagyis „Kelet felé fordulás”. Két olyan fogalom, mely a Keleten található gazdaságok növekvő szerepét, illetve a világgazdaságban betöltött szerepüket hivatott kifejezni – melyek esetében nem csupán a Kínai Népköztársaság, hanem Délkelet-Ázsia államai és egyre inkább Dél-Ázsia (India, Pakisztán és Banglades) is a figyelem középpontjába kerül. A kiemelt érdeklődés, sokszor emlegetett szerepük ugyanakkor többnyire a gazdasági növekedéshez, gazdasági potenciálhoz kapcsolódik, a GDP-növekedés pedig továbbra is elsődleges politikai célja az államok politikusainak – bár napjainkra egyre inkább kell(ene) foglalkozni a természeti környezet rombolásával is. Noha a fenntartható fejlődés napjaink legtöbb emlegetett tudományos és gazdasági terminusává vált, a *fenntarthatóság* és a *fejlődés* mint létező különálló fogalmak sokszor egymással szemben álló megnyilvánulásokra is képessé tesznek, elég, ha csak az

utóbbi klasszikus jelentését vesszük figyelembe, mely lényegében a gazdasági növekedés szinonimája. A terminusnak több, időben is változó jelentése van, de ahogy Klarin fogalmaz, ezekben egyre inkább közös a környezeti fenntarthatóság szerepe, annak felismerése, hogy a fenntarthatóságnak elsődlegesen az ökológiai folyamatok megőrzését kell figyelembe vennie, hisz ezek teszik lehetővé az emberi tevékenységeket (Klarin, 2018: 73–78). Ezenkívül fontos megjegyezni, hogy a fenntartható fejlődés továbbra is komoly kérdőjeleket vet fel, legalábbis megvalósíthatósága kapcsán. Lélé kiemeli, hogy a koncepció ugyan a kormányzati és a nem kormányzati szervezetek, valamint a vállalatok részvételét is hangsúlyozza, ennek szükségességét a helyi szintre helyezi, nem részletezve a döntéshozatali folyamatokat, az elért eredményeket és azok értékelését (Lélé, 1991), de fontos megemlíteni a fejlődő államoknak a szegénységet csökkentő, azt felszámolni igyekvő társadalmi és gazdasági programjait. Itt érdemes kiemelni napjaink globalizált, kapitalista gazdasági rendszerét, melyben a helyi döntéshozatal egyre inkább a globális gazdasági érdekek mögé szorul, ahol továbbra is a profitmaximalizálás a legfőbb mozgatórugó. Egy ilyen helyzetben pedig az államok és kormányok is kiszolgáltatottak a nemzetközi folyamatoknak és gazdasági döntéseknek, ami a befektetések és beruházások hirtelen visszaesését, illetve növekedését is okozhatja – sokszor veszélybe sodorva hosszú távú gazdasági és környezetvédelmi terveket. Ezt tökéletesen alátámasztja az 1. ábra, mely az Egyesült Államok és Kína közötti vámháború gazdasági következményeit mutatja be, nevezetesen hogy mindkét fél alternatív partnereket igyekezett keresni, alternatív forrásból importált termékeket, aminek legnagyobb nyertesévé egyelőre egy másik ázsiai gazdaság, Vietnám vált. A Vietnámba áthelyeződő termelés egy része pedig azokhoz a környezetterhelő, alacsony hozzáadott értéket igénylő iparágakhoz tartozik, melyek képesek gazdasági növekedést biztosítani a délkelet-ázsiai állam számára, de nem a fenntarthatósági, környezeti szempontok fókuszba helyezésével.

Note: We show the countries which benefit by more than or equal to 0.1% of GDP.
Source: US Census Bureau, China General Administration of Customs and Nomura.

1. ábra: A vámháború nyertesei (2019. június)

Forrás: Lee, 2019

Miért fontos gazdasági növekedésről, fenntartható fejlődésről és profitmaximalizálásról beszélni az ázsiai államok esetében? Mert az érintett kelet-ázsiai, délkelet-ázsiai, dél-ázsiai fejlődő gazdaságokban továbbra is a GDP és az egy főre jutó GDP növelése áll a kormányzati politikák fókuszában, miközben a környezeti értékek védelme még mindig háttérbe szorul. Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa Ázsiai és Csendes-óceáni Gazdasági és Szociális Bizottságának 2018 végén kiadott környezeti és fejlesztési jelentése borúlátó képet fest a térség környezeti kihívásairól, kiemelve, hogy a nyersanyagok pazarlása és teljes kimerítése, a természeti környezet degradációja és szennyezése, illetve az ember okozta klímaváltozás veszélyezteti a régióban a gazdasági növekedés fenntarthatóságát (UN, 2018: 1–2).

Ázsia és a csendes-óceáni térség: a világ fogyasztói

Az erőforrás-igényes ázsiai gazdaságokról szólva a jelentés megjegyzi, hogy drasztikus mértékben növekedett a háztartási fogyasztás 1997 és 2017 között, az alacsony jövedelmű országokban (*low-income*) 75 százalékkal, a közepes jövedelmű országok alsó sávjában (*lower-middle-income*) 69 százalékkal, míg a felső sávhoz tartozó közepes jövedelmű országokban (*upper-middle-income*) 315 százalékkal (UN, 2018: 3). A dokumentum készítői kitérnek arra is, hogy Ázsia a világ leginkább erőforrás-igényes régiója, mely 2017-ben a világ teljes anyagfogyasztásának 65 százalékáért volt felelős (2010-ben ez a mutató még 53 százalékon állt), amivel kapcsolatban egy másik ENSZ-felmérés megjegyzi, hogy az *anyag* ebben az esetben a biomassza, a fémek, az ipari és építési ásványi anyagok, illetve a fosszilis üzemanyagok összességét jelenti (UN, 2018: 3; UNEP, 2016: 8). Az ENSZ érintett tanácsa, pesszimista képet festve az ázsiai helyzetről, nemcsak azt mondja ki, hogy 1990 óta gyakorlatilag nem történt előrelépés az erőforrás-intenzitás szempontjából, hanem azt is, hogy az energiaigény megduplázódásával és a vízhiány, valamint a vízszennyezés növekvő kockázata miatt a gazdasági növekedés sem tartható fenn.

Az előrelépésre, a hatások növelésére pedig potenciálisan nagy lehetőség van. Ázsia és a csendes-óceáni térség átlagban (tehát például a fejlett Japánt vagy Ausztráliát is ideszámítva) három kilogrammnyi anyagot használ fel egydollárnyi GDP előállításához, miközben a világszerte mindössze egy kilogramm/dollár, mely különbség még drasztikusabb, ha a régió fejlődő államainak mennyiségét (öt kilogramm/dollár) hasonlítjuk a fejlett, iparosodott államokéhoz (0,4 kilogramm/dollár) (UNEP, 2016: 8).

Mindezek nyomán tehát elmondhatjuk: a környezet, a környezeti értékek súlyos degradációja figyelhető meg az ázsiai fejlődő gazdaságokban – amely akár már a közeli jövőben képes lehet a gazdasági fejlődés lassítására, adott esetben megszüntetésére ezekben az

erőforrás- és munkaerő-igényes államokban, a nyersanyagok és az erőforrások kiapadásán, valamint a humán erőforrás kimerülésén (betegségek, halálozás, elvándorlás) keresztül.

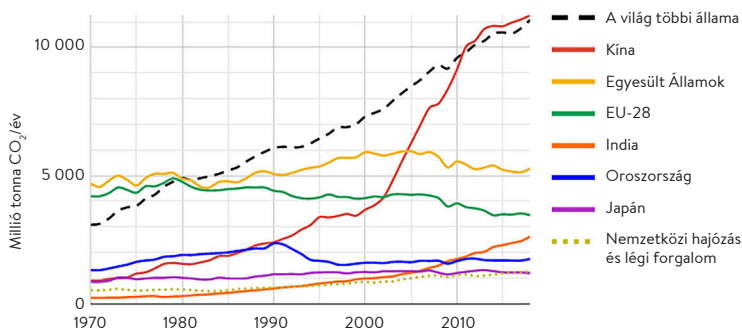
A kínai politikai és gazdasági háttér

A kínai politika évtizedek óta pragmatikus alapokon álló, az állampolgárok érdekeit figyelembe vevő, de elsősorban gazdasági helyzetüket előtérbe helyező döntéseket hozó struktúra. Az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől új típusú társadalmi szerződés, kompromisszum jött létre a politikai vezetés és a társadalom között: az állam biztosítja a javuló életkörülményeket, a kommunista párt pedig megtarthatja hatalmát.¹ A történelmileg is erőskezü központi hatalomhoz szokott nép pedig hallgatólagosan elfogadta ezt a kompromisszumot, legfőképp azért, mert életkörülményeik érezhetően javultak, és azóta is javulnak. Ahogy Jordán Gyula megfogalmazta: „A hatalomgyakorlás módszerei lényegesen változtak. Ennek autokratikus formái változatlanok, de a politikai hatalom szigorú kézből tartása már nem minden területen terjed ki az állampolgárok magánéletének szoros szabályozásáig és ellenőrzéséig. Az emberek viszonylag szabadon vállalkozhatnak, költhetik a pénzüket, mind kevésbé kényszerítik őket arra, hogy a politikával foglalkozzanak. A rendszer szinte sugallja is az apolitikus magatartást, jobbára csak politikailag érzékeny témákkal foglalkozva lehet felkelteni a hatalom (rosszalló) figyelmét. A másik oldalról nézve a kínaiak zöme tulajdonképpen el is fogadta ezt, és az apolitikusság valószínűleg mindaddig jellemző marad, amíg gazdasági helyzetük javulását remélhetik” (Jordán, 1999: 439).

A rendszer tehát a gazdasági haszonszerzést helyezte előtérbe, amelyhez végül a párt legitimitációja is kapcsolódott, s elsődleges céllá a gazdasági növekedés és az egy főre jutó GDP emelése vált. Olyan spirálba került tehát a Kínai Népköztársaság, melyben a gazdasági növekedés lehetőségei *szükséggé*, a növekedést esetlegesen lassító folyamatok pedig *üldözötté* váltak, miközben a társadalom apolitikussága, illetve a civil szervezetek elnyomása lehetetlenné tette alulról szerveződő helyi csoportok, aktivisták szerepvállalását. E szereplők pedig akár már korábban jelezhettek volna a környezeti problémákat, szennyezéseket a hatalom felé. Teng Hsziao-ping már 1985-ben kimondta (és 1989-ben világossá is tette), hogy a párt küzdeni fog a kritikus hangokkal szemben: „Vannak olyanok, akik szerint nem szabad kinyitni az ablakot, mert legyek és egyéb rovarok is berepülhetnek. Zárva akarják tartani, miközben mindnyájan megfulladunk. Mi azt akarjuk, hogy nyissuk ki az ablakot, szippantsunk a friss levegőből, ugyanakkor harcoljunk a legyekkel és az egyéb rovarokkal” (Jordán–Tálas, 2005: 295).

1 – A társadalmi szerződés a Tienanmen téri eseményeken keresztül jól bizonyította: a párt továbbra sem túri a beleszólást a politikai életbe, amelyben nem hajlandó a nyitásra.

A gazdasági növekedésnek, a nyolcvanas évek szerkezet- vagy profilverváltása óta tartó tendenciáknak (elsősorban a globális folyamatoknak és a helyi szabályozások hiányának) köszönhetően Kína szélesebben vált a világ második legnagyobb gazdaságává. A tendenciák – a nyugati világban a posztmaterális értékek és jogok megjelenése, az eljövendő generációk védelme, továbbá kiemelten a profit növelésének esélye, valamint Kínában a környezeti és munkajogi szabályozások hiánya vagy alacsonyabb foka – kiegészítették egymást, így vált a kelet-ázsiai hatalom nem csupán a világ gyárává, de a világ legszennyezőbb államává is. Az ország termelésben és szennyezésben meglévő súlyát mutatja, hogy 2018-ban Kína a globális fosszilis szén-dioxid-kibocsátás 29,71 százalékáért volt felelős (EDGAR, 2019).

2. ábra: A fosszilis szén-dioxid-kibocsátás alakulása, 1970–2018

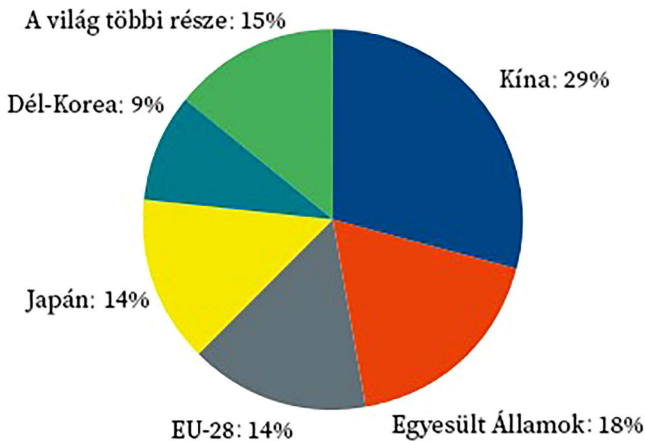
Forrás: Wikipedia, 2019

A gazdasági növekedéshez ugyanis minden elérhető nyersanyagot maximálisan felhasznált az ország, ez pedig legtöbb esetben az olcsóbb és rendelkezésre álló fosszilis tüzelőanyagokat jelentette: 2017-ben továbbra is a szén uralta az ország energiafogyasztását, hatvan százalékkal. Mindeközben az olaj 19, a földgáz hét, az atomenergia két, míg a víz és egyéb megújuló nyolc, illetve három százalékkal járult hozzá az ország energiaigényéhez, mely az előrejelzések szerint 2040-ig biztosan a legjelentősebb marad a világon (BP, 2019). A víz és egyéb megújuló százalékos aránya ugyan nem kiemelkedő, de ha a megújuló energiaforrások által megtermelt energia mennyiségét vesszük górcső alá, Kínát akár már követendő példaként is megnevezhetnénk a világ országai számára. Már egy évtizede is megállapítható volt,² hogy Kína energiaszükségletének egyre nagyobb százalékát biztosítják megújuló energiaforrások, de az azóta eltelt időszakban a kelet-ázsiai nagyhatalom szinte minden

2 – A kínai energiafogyasztásról és a megújuló megjelenéséről szóló korábbi tanulmányom (Vörös, 2010) több megállapítása a mai napig releváns, ezeket beépítettem a jelen tanulmányba is.

területen piacvezetővé vált, majdnem minden megújulóval kapcsolatban kínai elsőségről beszélhetünk. 2019-re 2536 GW-ra nőtt globálisan a megújulók kapacitása, melyből Kína egymaga 695 GW-tal, a kapacitások 27,4 százalékával rendelkezik (IRENA, 2019b: 2). A pozíciót pedig vélhetően hosszú távon képes lesz megtartani, a Nemzetközi Megújuló Energia Ügynökség (IRENA) adatai szerint ugyanis 2017-ben a globális megújulóenergia-befektetések több mint 45 százaléka Kínában realizálódott (IRENA, 2019a: 28).

Mindezeknek köszönhetően az ország egyre aktívabb szereplő a megújulók piacán, nem csupán a megtermelt energiát tekintve: 2019-re Kína a világ legnagyobb gyártója, exportálója és üzembe állítója lett a napelemeknek, a szélturbináknak, az akkumulátorelemeknek és az elektromos járműveknek (IRENA, 2019a: 40). Mindemellert az ország jelentőségét a benyújtott, kifejlesztett szabadalmak aránya is bizonyítja: 2016 végéig a megújulókkal kapcsolatban benyújtott szabadalmak 29 százaléka Kínából érkezett.

3. ábra: A megújulókhöz kapcsolódó szabadalmak összesített aránya 2016 végéig

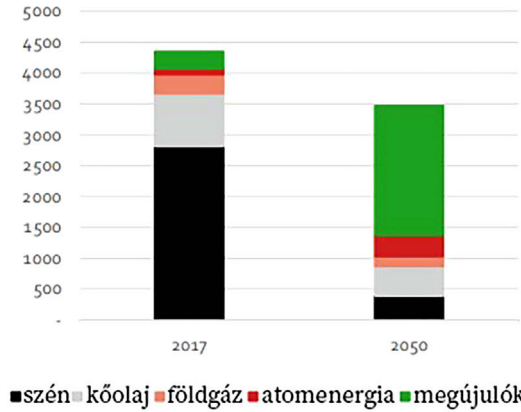
Forrás: IRENA, 2019a: 41

Kell-e akkor kongatni a vészharangot? A helyzet jóval összetettebb ezeknél a sikertörténeteknél, a hosszú évekkel ezelőtt megkezdett, a megújulókkal kapcsolatos befektetések ugyanis nem kizárólagosan és elsődlegesen a környezeti értékek védelmét célozták – bármilyen furcsa is ezt kiemelni. Az újabb technológiákkal párhuzamosan ugyanis ezeknek az energiaforrásoknak a megtérülési rátája is elkezdett csökkenni, sok esetben tehát azért fektetett Kína a megújulóba, azért fordult a nap-, szél- és vízenergia irányába, mert energia-

éhségének csillapítását így látta a legegyszerűbben (értsd: gyorsabban és olcsóbban) biztosíthatónak. Sőt, e beruházások némelyike tovább rontotta a környezet állapotát, ahogy arra néhány példán keresztül ki fogunk térni.

Ez a logika, mármint a gazdasági növekedés elsődlegessége pedig továbbra is látszik az energiamátrixon, hiába az óriási növekedés a megújulók piacán, a háttérben még mindig megfigyelhető az energiaéhség és a gazdasági nyomás: minél előbb és természetesen minél olcsóbban kielégíteni a társadalom és a gazdaság gyorsan növekvő szükségleteit. A szén pedig továbbra is nagy hasznot (olcsóbb befektetést, gyorsabb megtérülést, állandó működést és nem utolsósorban rengeteg munkahelyet) jelent, hisz így még a megújulókhöz szükséges tartalékerőművekre sincs szükség, s így megfelel a kínai energiapiacot uraló elvnek: minden kapacitást felhasználva energiát termelni.

Összegezve az ország energiahelyzetét látszik, hogy a jövőre nézve kedvező folyamatok indultak meg Kínában már jó pár évvel ezelőtt, ráadásul a 13. ötéves terv igazán markáns előrelépésnek tekinthető. A 19. pártkongresszus döntései értelmében 2020 ugyanis fordulóponthoz fog jelenteni az ország életében: a kínai tervek szerint ebben az évben tetőzik a fosszilis nyersanyagok használata, és ettől az évtől kezdve a részarányuk folyamatosan csökkenni fog. Sőt, az optimista tervek értelmében a szén kiváltásához (mely továbbra is több mint hatvan százalékát biztosítja az ország energiaszükségletének) nem lesz szükség a földgázra sem, mint áthidaló energiaforrásra a megújuló energiák valódi térnyeréséig (CNREC, 2018). A bátor vállalás elébe menne a nemzetközi trendeknek. A globális tetőzést az *A New World, The Geopolitics of the Energy Transformation* [Új világ: az energiaátalakítás geopolitikája] című jelentés ugyanis 2025-re teszi, és számításaik szerint 2050-re várható a nagy fordulat, amikor a megújulók felülkerekednek a fosszilis nyersanyagokon (IRENA, 2019a: 17). Fontos eleme az elképzeléseknek, hogy a szél- és a napenergia hasznosításával számolnak kiemelten, és a vízenergia esetében elvárt kapacitásnövekedést elsősorban a hatékonyság növelésével igyekeznek elérni (a hálózatok kiépítetlensége vagy alacsony kihasználtsága már eddig is súlyos kritikára adott alkalmat a vízerőműveket ez idáig támogató kormányzattal szemben), végre hivatalosan is felismerve, hogy az országnak súlyos vízproblémákkal kell szembenéznie.

4. ábra: Teljes primerenergia-igény 2017-ben és az elérni kívánt 2050-es cél (Metrikus tonna szén-dioxid-egyenérték, Mtce)

Forrás: CNREC, 2018

Kína természetesen már korábban is komolyan számolt a megújuló energiaforrásokkal és a károsanyag-kibocsátás csökkentésével, csupán ennek mértékét és időpontját nem volt képes, de talán pontosabb megfogalmazás, hogy nem volt hajlandó fix százalékokhoz és határidőkhöz kötni. Az elmúlt pár év döntései és fordulata tehát leginkább abban a felfogásban érthetők tetten, hogy immáron azért is kell a megújulóba fektetni, mert a hihetetlen gazdasági eredmények fenntartásához, az életszínvonal további – a társadalom részéről is elvárt – emeléséhez most már elengedhetetlenül szükség van az újratermelő energiaforrások (és a kínai tervekben szintén kiemelten szereplő nukleáris energia) jelentősebb hasznosítására, ezzel párhuzamosan pedig a környezet maximális védelmére. Ugyanis hosszú távon csak így tartható fenn a növekedés – és a párt hatalma, szintén nem utolsó szempontként. Ha pedig visszanyarodunk a társadalmi szerződéshez és ahhoz a kijelentéshez, hogy a gazdasági növekedés lehetőségei *szükséggé*, a növekedést esetlegesen lassító folyamatok pedig *üldözötté* váltak Kínában, akkor érthetővé válik a kínai helyzet komplexitása is: a további növekedés fenntartása érdekében a rendkívül pragmatikus kínai vezetés döntései során ugyanolyan fontossá vált a környezeti szempontok figyelembevétele is.

Ugyanakkor, hogy teljes egészében érthetővé tegyük a kínai helyzet kétoldalúságát, és megértsük a gazdasági növekedés elsődlegességét, elég 2019 nyaráig visszamennünk, amikor két újságíró, David Stanway és Muyu Xu kormányzati dokumentumok között vette észre, hogy a kínai kormány újabb szénbányák nyitását engedélyezte, ráadásul megsokszorozva

a korábbi évek engedélyeit: 141 millió tonnányi éves kapacitással nyílhattak meg új bányák. Összehasonlítva 2018-ban egész évben mindössze 25 millió tonnányi volt az extrakapacitás. Talán ennek is köszönhető, hogy 2019-ben 2,6 százalékkal nőtt a szénkitermelés az országban, éppen ezért iparági szereplők nem annyira optimisták, mint a kínai ötéves tervek, és prognózisaik alapján a következő években is növekedni fog a szénerőművek kapacitása az országban – szerintük tehát a fosszilis anyagok nem tetőznek 2020-ban (Stanway–Xu, 2019).

Kína magatartása tehát, ahogy sok más területen, a környezetvédelem terén is kétféleképpen alakul: miközben az ország súlyosan szennyezi a bolygót, károsanyag-kibocsátása drasztikus mértékben nő, addig saját céljai között jelentős súllyal megjelennek a „zöldgondolatok”, az ötéves tervekbe is belefoglalt célok pedig magukkal hozzák a szennyező nyersanyagok „visszaszorulását”, kiváltását. Az óriási szennyezés és a hihetetlen mértékű energiafogyasztás mellett ezek a lépések nem elegendők, de az érme másik oldalán az is látszik, hogy Kína minden országot meghaladó mértékben ruház be zöldenergiába és a szennyezéscsökkentés elérésébe.

A felfogás tehát némileg változni látszik, ám a párt legitimációja és a gazdasági növekedés elsődlegességébe vetett hit még mindig sok mindent felülír.

Következmények

A fenntarthatatlan növekedésnek, ezzel párhuzamosan pedig a környezeti értékek rombolásának súlyos, a gazdaságot is érintő következményei lehetnek, de elsősorban az emberi egészségre és lakóhelyre gyakorolt hatásait szokás kiemelni. Kínában az erőltetett gazdasági növekedésből fakadó alábbi problémák merültek fel:

- légszennyezés,
- talajszennyezés és elsivatagosodás,
- vízszennyezés és a folyók vizének túlhasználata,
- a természeti környezet és az állatvilág veszélyeztetése,
- nagymértékű népességmozgás.

A legutolsó pontot leszámítva, melyre röviden szintén kitérünk még, mindegyik veszélyes az emberi egészségre, kockáztatja a túlélést, és annak ellenére, hogy hosszú évek óta ismert és tapasztalható problémákról van szó, láthatjuk, Peking még mindig nem kész teljesen feladni az erőltetett iparosításon alapuló gazdasági fejlesztést. Ma már tudjuk, hogy a környezet rombolása visszafordíthatatlan változásokat idéz elő, és már most súlyos egészségügyi következményekkel jár.

Légszennyezés

Egy néhány éve publikált tanulmány szerint naponta négyezer, évente 1,6 millió kínai hal meg szív-, tüdő- és érrendszeri problémák miatt, melyek mind a szennyezett levegőre vezethetők vissza (Guardian, 2015). A tanulmány szerzői megjegyzik, hogy a kínai lakosság 38 százaléka él az amerikai sztenderdek szerinti egészségtelen levegőjű körülmények között – ezen a helyzeten a szén visszaszorításával és a fűtési rendszerek modernizációjával lehetne javítani. A javulás ugyanakkor biztosan nem lesz jelentős hatással a Földre, legalábbis a legfrissebb felmérések alapján. A legújabb levegőminőségi felmérések szerint ugyanis a világ legszennyezettebb városai már nem Kínában találhatók: noha az első ötven legszennyezettebb város között még mindig huszonnégy kínait találunk, az első húsz között mindössze két kínai város áll. A globális folyamatokat ugyanakkor jól szemlélteti, hogy a gazdasági fejlődésben megkésett, de a Kína által is bejárt utat remélő India huszonöt várossal szerepel ugyanezen a listán, ráadásul ebből tizenöt az első húszban található (CNN, 2019).

Talajszennyezés és elsivatagosodás

A gyárak okozta szennyezés a talajt is érinti, a helyzetet ráadásul tovább rontják a különböző gyomirtó és permetezőszerek, illetve idesorolható a fák kivágása, a talaj eróziója és a sivatagos területek terjedése is. Jelenleg az ország területének körülbelül 27 százaléka számít sivatagnak, s hiába a fásítási programok, már a fővárost fenyegetik a homokdűnék, és évente mintegy 3,2 kilométerrel közelebb kerülnek Pekinghez (Forbes, 2017), tovább nehezítve a légszennyezés elleni harcot.

Vízszennyezés és a folyók vizének túlhasználata³

A vízkérdéshez Kínában évtizedeken keresztül szovjet-kommunista felsőbbrendűséggel, nihilista környezeti felfogással viszonyultak. Már az ötvenes években, a tízesével születő gátak, valamint új, gigantikus, mesterséges csatornák építésekor sem vették figyelembe a környezeti szempontokat. A vízügyekhez kapcsolódó első átfogó szabályozás is csak a nyolcvanas évek végén készült el, de a helyzet a gazdasági növekedés elsődlegessége miatt sokszor egyáltalán nem javult, és a koncepciók hiánya vagy éppen a korrupció jelenléte sokszor a környezetet tovább károsító beruházásokat hívott életre. Ilyen projekt volt például a Három Szoros-gát, mely a mai napig nem képes teljes kapacitáson működni, hisz nem vették figyelembe, hogy a Jangce erősen hordalékos folyó, és a turbinákat ellepi az iszap, de a rengeteg ember kitelepítése, a Kína által is elismert földrendegések és azok kockázata (Guar-

3 – Az alfejezet alapja: Vörös, 2009.

dian, 2011a), sőt az éghajlat változása, egy sajátos mikroklíma kialakulása a felduzzasztott víztömeg miatt, nem is beszélve az állat- és növényvilág befolyásolásáról, a gátépítés következménye. De ugyanitt megemlíthető a Dél-Északi Vízátvezető projektje is. A kétezres évek elején az északi országrész folyóinak vízhozamcsökkenésére, a régió súlyos vízhiányára, a talajvizek szennyeződésére és a vizek fertőzöttségére a kínai vezetőknek mindenképpen megoldást kellett találnia, főként a népesség, az ipar és a mezőgazdaság koncentrációja miatt. A projekt keretében egy keleti és középső folyosón (a nyugati egyelőre csak terveken létezik) már évek óta szállítanak vizet csatornákon, betonmedencéken, alagutakon és viaduktokon keresztül – tovább csökkentve a déli folyók vízszintjét, és szennyezve a szállított vizet, a középső szakaszon ugyanis egy 1267 kilométer hosszú csatornáról beszélünk, mely egészen Pekingig szállít vizet (Adeel–Wirsing, 2017: 162).

Drámai változásokat figyelhetünk meg a folyók esetében is, és még az ország két legnagyobb folyója, a Sárga-folyó és a Jangce is érintett a folyóvíz túlhasználata, illetve szennyezése miatt. A Sárga-folyót tekintve a túlhasználatnak köszönhetően a kilencvenes évek óta szinte minden évben akad időszak, amikor a meder kiszárad, és a folyó nem ér el a tengerig, a víz pedig egyelőre pótolhatatlan „nyersanyag” tűnik (Guardian, 2011b). A Sárga-folyó az öntözés, a fejlődő gazdaság és a társadalom egyre növekvő vízigényét már nem képes kielégíteni, amihez a gleccserek visszahúzódása csak további problémákat teremt. Ráadásul a felhasználói oldalán a jövő még borúsabb, a lakosság lélekszámának emelkedése (amelyet a belső migráció is táplál), a háztartások és a gazdaság növekvő vízigénye bőven meghaladja majd a folyó használhatóságának észszerű határait. Az ország leghosszabb folyója, a Jangce pedig a szennyezéssel kell hogy szembenézzen. A probléma mélységét itt is megmutatja, hogy már egy 2007-es jelentés drámai képet festett a folyóról és szennyezettségéről.⁴

A természeti környezet és az állatvilág veszélyeztetése

Az előbb említett elemekkel együtt jár, hogy a környezet rombolásával, a folyók élővilágának megváltoztatásával az állatvilág is veszélybe kerül – ami az emberi tevékenység következtében nem csupán kínai, hanem globális folyamat.

4 – „Az elmúlt ötven évben a városok százaiból származó, a folyót érintő szennyezés mintegy 73%-kal növekedett. Egyes mérések szerint az ipari szennyezés és a szennyvíz kibocsátásának mértéke elérte az évi 25 milliárd tonnát. Ez a mennyiség az ország teljes szennyvízkibocsátásának 42, míg a teljes ipari szennyezéskibocsátásnak 45 százaléka. A CCICED (a Környezetvédelmi és Fejlesztési Nemzetközi Együttműködés Kínai Bizottsága) szerint a Jangcebe engedett nitrogén 92 százaléka mezőgazdasági eredetű. A hajózásból származó szennyezés szintén jelentős mértékben felelős a folyó rohamosan romló állapotáért. Mindemellett a hullámterek drasztikus csökkenése – melynek oka a mezőgazdaság térfoglalása – csökkentette a meder méregtelenítő képességét is” (Origo, 2007).

Nagymértékű népességmozgás⁵

Az olcsó munkaerő és a gyorsan megtérülő költségek miatt vállalatok tízezrei telepedtek meg az országban, és ez a tendencia a munkaerő iránti megnövekedett igényt is magával hozta, melyet a városi régiók hamarosan nem tudtak kielégíteni. A vidéki lakosság munkakeréje is szükségessé vált a gazdaság pörgetéséhez, megindítva ezzel a belső népességmozgást. A kínai gazdaságpolitikában zajló változások pedig előrevetítik a kínai migránsok további hullámain, mind belső, mind külső kontextusban, hozzátevé, hogy az országra nézve a belső migráció (több mint kétszázmillió belső migránsról beszélhetünk Kína esetében), a gyarapodó népességű városok, ezzel párhuzamosan pedig a növekvő energiaigény, az ivóvíz- és az élelmiszer-ellátás jelenthet súlyos kihívást Kínában, nem beszélve a további problémákról, például a növekvő társadalmi egyenlőtlenségekről, melyek tüntetéseket is generálhatnak. E félelmeket erősíti, hogy a vidékről érkezők státusza továbbra is bizonytalan, egyfajta lebegő népességként léteznek az országban.

Az egyszerre jelentkező számos probléma tehát tovább nehezíti a kínai vezetés dolgát: nem csupán úgy kell fenntartani a növekedést, hogy kevésbé legyen szennyező, de a már fennálló és az emberek egészségét is drámaian befolyásoló kihívásokra szintén megoldást kell találnia.

Konklúzió

Az összegzés legelején érdemes kiemelni, hogy a kétségkívül prosperáló gazdaság, ezzel párhuzamosan pedig a súlyos környezetszennyezés nem csupán Kína lelkén szárad, és ez a tendencia igaz a fejlődésben előrehaladott egyéb ázsiai és Ázsián kívüli fejlődő államokra, felemelkedő regionális központokra is: a fejlett államok és multinacionális vállalatok voltak azok a szereplők, amelyek az olcsó munkaerő és a lazább környezetvédelmi előírások miatt termelésüket a fejlődő országokba telepítették át, ahol tevékenységüket (többször súlyosan) környezetszennyező módon folytathatták.⁶ A fejlett államok egyfajta lerakataként működő országok tehát, kiszolgáltatva ezen államok tevékenységének, kénytelenek voltak elfogadni a vállalatok betelepítését a jövőbeni gazdasági növekedés reményében. A 21. századra ugyanakkor elértük azt a pontot, ahol nem lehet következmények nélkül, a környezeti értékek figyelmen kívül hagyásával gazdasági növekedést elérni.

5 – A belső migrációról és a kínai népmozgásról lásd Vörös, 2014a, 2014b.

6 – A Fülöp-szigeteki helyzetről Klemensits Péternek jelent meg írása, mely a hasonló kihívásokkal küzdő Duterte-kormányzat dilemmáját mutatja be. A szerző megjegyzi, hogy Duterte kiemelten fontosnak tartja mind a környezetvédelem, mind a gazdasági növekedés kérdését, és úgy tűnik, az ezekre vonatkozó tervek ki is egészítik egymást. A bányászati ágazatban ugyanakkor inkább az utóbbi győzelmeiről beszélhetünk, a lobbicsoportok ugyanis elérték a korábban elrendelt bányanyitási moratórium eltörlését (Klemensits, 2019: 285).

Minden kínai erőfeszítés ellenére számos aggasztó folyamat indult meg az ázsiai országban: az egy főre jutó szennyezésben Kína ugyan még mindig messze elmarad a fejlett és főleg az amerikai átlagtól, a fogyasztói társadalom kialakulásával, az úgynevezett nyugatiasodás megindulásával azonban az élvezeti cikkek iránti kereslet évről évre drasztikusan nő. Egyre több autó fut az utakon, egyre több lakásba szerelnek be légkondicionáló berendezést, tehát az egy főre jutó szennyezés néhány évtized alatt utol fogja érni az északi szintet. Látva a globális folyamatokat és az elkerülhetetlennek tűnő környezeti összeomlást, a 14. ötéves terv várhatóan még komolyabb környezetvédelmi vállalásokat fog tartalmazni, amivel Kína valóban a megújulóknak kiemelt élharcosává válhat, kérdéses ugyanakkor, hogy egyrészt időben érik-e, érkezett-e a szemléletváltás, másrészt hogy valóban ki fog-e tartani az ország a drasztikus változtatások mellett, s a gazdaság lassulása és az elégedetlenség elkerülése érdekében nem fog-e visszanyúlni a fosszilis nyersanyagokhoz.

IRODALOMJEGYZÉK

- ADEEL, ZAFAR – WIRSING, ROBERT G. (szerk.) (2017): *Imagining Indus Overcoming Water Insecurity in the Indus Basin*, Cham, Springer International Publishing.
- BP (2019): *BP Energy Outlook – 2019: China*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/energy-outlook/bp-energy-outlook-2019-country-insight-china.pdf> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- CNN (2019): *The world's top 100 most polluted cities in 2018*, 2019. 03. 06., <https://edition.cnn.com/2019/03/05/health/100-most-polluted-cities-2018-intl/index.html> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- CNREC (2018): *China Renewable Energy Outlook 2018*, http://boostre.cnrec.org.cn/wp-content/uploads/2018/11/China-Renewable-Energy-Outlook-2018-Folder_ENG.pdf (letöltve: 2020. 02. 03.).
- EDGAR (2019): *Fossil CO2 and GHG Emissions of All World Countries, 2019 Report*, edgar.jrc.ec.europa.eu/overview.php?v=booklet2019 (letöltve: 2020. 02. 03.).
- FORBES (2017): *How China's growing deserts are choking the country*, 2017. 09. 18., <https://www.forbes.com/sites/danielrechtschaffen/2017/09/18/how-chinas-growing-deserts-are-choking-the-country/#129009eb5d1b> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- GUARDIAN (2011a): *Three Gorges Dam has caused urgent problems, says China*, <https://www.theguardian.com/environment/2011/may/19/china-three-gorges-dam> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- GUARDIAN (2011b): *Provincial tug-of-war waters down China's Yellow river success story*, <https://www.theguardian.com/environment/2011/jun/28/water-yellow-river-china> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- GUARDIAN (2015): *Air pollution in China is killing 4,000 people every day, a new study finds*, 2015. 08. 14., <https://www.theguardian.com/world/2015/aug/14/air-pollution-in-china-is-killing-4000-people-every-day-a-new-study-finds> (letöltve: 2020. 02. 03.).

- IRENA (2019a): *A New World – The Geopolitics of the Energy Transformation*, http://geopoliticsofrenewables.org/assets/geopolitics/Reports/wp-content/uploads/2019/01/Global_commission_renewable_energy_2019.pdf (letöltve: 2020. 02. 03.).
- IRENA (2019b): *Renewable Energy Statistics 2019*, <https://www.irena.org/publications/2019/Jul/Renewable-energy-statistics-2019> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- JORDÁN GYULA (1999): *Kína története*, Budapest, Aula.
- JORDÁN GYULA – TÁLAS BARNA (2005): *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században*, Budapest, Napvilág.
- KLARIN, TOMISLAV (2018): The concept of sustainable development, from its beginning to the contemporary issues, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 21. évfolyam, 2018/1., 67–94.
- KLEMENSITS PÉTER (2019): Economic development or environmental protection? The dilemmas of the developing countries through the case of the philippines, *European Journal of Sustainable Development*, 8. évfolyam, 2019/1., 281–289.
- LEE, YEN NEE (2019): *It's not China or the US, Here are the trade war's winners – so far*, 2019. 06. 04., <https://www.cnbc.com/2019/06/04/in-the-us-china-trade-war-here-are-the-economies-that-are-winning.html> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- LÉLÉ, SHARACHCHANDRA M. (1991): Sustainable development: A critical review, *World Development*, 19. évfolyam, 1991/6., 607–621.
- ORIGO (2007): *Folyók az összeomlás szélén*, 2007. 04. 25., <http://www.origo.hu/tudomany/20070425folyok.html> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- STANWAY, DAVID – XU, MUYU (2019): *China coal mine approvals surge despite climate pledges*, 2019. 08. 06., <https://www.reuters.com/article/us-china-coal-climate/china-coal-mine-approvals-surge-despite-climate-pledges-idUSKCN1UW0EM> (letöltve: 2020. 02. 03.).
- UNEP (2016): *Indicators for a Resource Efficient and Green Asia and the Pacific – Measuring Progress of Sustainable Consumption and Production, Green Economy and Resource Efficiency Policies in the Asia-Pacific Region*, New York, UN Environmental Programme.
- UN (2018): *Key environment issues, trends and challenges in the Asia-Pacific region*, https://www.unescap.org/sites/default/files/CED5_1E_0.pdf (letöltve: 2020. 02. 05.).

- VÖRÖS ZOLTÁN (2009): Háborúban a környezetért, a környezettel szemben – Kína vízproblémái a 21. század elején, in GLIED VIKTOR (szerk.): *Vízkonfliktusok – Küzdelem egy pohár vízért*, Pécs, Publikon, 115–155.
- VÖRÖS ZOLTÁN (2010): Kína: Északi célok – déli dilemmák, in GLIED VIKTOR – NAGY ROLAND (szerk.): *Függésben – Kényszerpályán a jövő?*, Pécs, Publikon, 269–288.
- VÖRÖS ZOLTÁN (2014a): Belső migráció és szellemvárosok Kínában, *Modern Geográfia*, 2014/4., 39–50.
- VÖRÖS ZOLTÁN (2014b): Migrációs trendek Kínában és Délkelet-Ázsiában, in TARRÓSY ISTVÁN – GLIED VIKTOR – VÖRÖS ZOLTÁN (szerk.): *Migrációs tendenciák napjainkban*, Pécs, Publikon, 157–176.
- WIKIPEDIA (2019): *World fossil carbon dioxide emission 1970–2018* – Ábra az EDGAR – Emissions Database for Global Atmospheric Research adatai alapján, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions#/media/File:World_fossil_carbon_dioxide_emissions_six_top_countries_and_confederations.png (letöltve: 2020. 02. 05.).

ÁBRAJEGYZÉK

- 1. ábra: A vámháború nyertesei (2019. június). Forrás: LEE, YEN NEE (2019): *It's not China or the US, Here are the trade war's winners – so far*, 2019. 06. 04., <https://www.cnbc.com/2019/06/04/in-the-us-china-trade-war-here-are-the-economies-that-are-winning.html>
- 2. ábra: A fosszilis szén-dioxid-kibocsátás alakulása, 1970–2018. Forrás: WIKIPEDIA (2019): *World fossil carbon dioxide emission 1970–2018* – Ábra az EDGAR – Emissions Database for Global Atmospheric Research adatai alapján, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions#/media/File:World_fossil_carbon_dioxide_emissions_six_top_countries_and_confederations.png
- 3. ábra: A megújulókhöz kapcsolódó szabadalmak összesített aránya 2016 végéig. Forrás: IRENA (2019a): *A New World – The Geopolitics of the Energy Transformation*, 41., http://geopoliticsofrenewables.org/assets/geopolitics/Reports/wp-content/uploads/2019/01/Global_commission_renewable_energy_2019.pdf
- 4. ábra: Teljes primerenergia-igény 2017-ben és az elérni kívánt 2050-es cél (Mtce). Forrás: CNREC (2018): *China Renewable Energy Outlook 2018*, http://boostre.cnrec.org.cn/wp-content/uploads/2018/11/China-Renewable-Energy-Outlook-2018-Folder_ENG.pdf

ASIAN ECONOMIC GROWTH AND SUSTAINABILITY

THE CHINESE EXAMPLE

Abstract

The paper deals with the economic growth in Asia, with the issue of sustainability and the environmental consequences through the Chinese processes. The duality of China can be observed in other states of Asia (and a developing world) as well: they have already recognized the importance of environmental protection, but policies emphasizing economic growth still tend to dominate the decision-making processes and still fossil fuels are responsible for the majority of energy production. In China, supplementing this duality, there is a unique socio-political relationship, while we shouldn't forget about global processes, the question of profit maximization or about the mere fact that every year 1.6 million Chinese dies because of the polluted air.

Keywords: Asia, sustainable development, environmental issues, China, economic growth

Vörös Zoltán

Egyetemi adjunktus a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok tanszékén.

KÖRNYEZET, FEJLŐDÉS ÉS POLITIKA

LATIN-AMERIKAI DILEMMÁK

SOLTÉSZ BÉLA

Absztrakt

Latin-Amerika társadalmait az új évezred kezdetén a növekvő környezettudatosság, a természeti és kulturális örökség védelmének igénye jellemezte. A nyerstermékek világpiaci árának növekedése azonban a bányászatnak és az exportorientált mezőgazdaságnak kedvezett, így a régió lassan „visszacúszott” korábbi nyerstermékexportőr szerepébe. Később ezen termékek ára drasztikusan lecsökkent, ami politikai és gazdasági nyomás alá helyezte az exportfüggő szektorokat. Az agrár-exportőrök a termőterület növelésével reagáltak, ami a korábban megfékezett erdőirtásoknak adott új lendületet. A környezetvédelem és a gazdasági fejlődés között kialakuló diszkurzív ellentétet elsősorban Jair Bolsonaro brazil elnök tevékenysége tematizálta, és a 2019-es amazóniai erdőtüzek kapcsán került a nemzetközi érdeklődés középpontjába. Jelen tanulmány ezt a folyamatot elemzi politikai és gazdasági szempontból, elsősorban Brazíliára fókuszálva.

Kulcsszavak: Latin-Amerika, Brazília, Amazónia, környezeti problémák, erdőirtás, gazdasági fejlődés

2007-ben Rafael Correa,¹ Ecuador baloldali elnöke arra kérte a világot, hogy gyűjtsenek adományokat az országa számára. A felhívást azzal indokolta, hogy Amazónia Ecuadorhoz tartozó részén, a világ egyik legnagyobb biodiverzitású területének számító Yasuni Nemzeti Park alatt hatalmas kőolajmezőket fedeztek fel, amelyek kitermelése komoly bevételhez juttatná a szűkülő dél-amerikai országot – ám azzal is tisztában volt, hogy a kitermelés komoly környezetkárosítással járna. Correa tehát azt javasolta a nemzetközi közösségnek, hogy ha a készletek becsült értékének felét – mintegy három és fél milliárd dollárt – megkapja adományként, Ecuador érintetlenül hagyja a nemzeti parkot. A kezdeményezést többen üdvözölték, míg mások átlátszó politikai zsarolásnak minősítették. Hat év alatt összesen

1 – Rafael Vicente Correa Delgado közigazdász, a baloldali Alianza País pártszövetség alapítója, 2007 és 2017 között Ecuador elnöke.

kétszázmillió dollárnyi felajánlás jött össze, így 2013-ban Correa bejelentette, hogy Ecuadornek nincs más választása, mint kiaknázni a nemzeti park alatt húzódó kőolajmezőket. A kitermelés megindult, és azóta is zajlik (Romano et al., 2020).

További hat év múltán, 2019-ben Amazónia ismét reflektorfénybe került, ezúttal az elharapózó erdőtüzek következtében. Brazília jobboldali elnöke, Jair Bolsonaro² arra kérte a világot, hogy tartsák tiszteletben országa szuverenitását, és ne avatkozzanak bele abba, ahogy a természeti erőforrásait hasznosítja. A G7-országok által felajánlott húszmillió dollárnyi segélyről azt mondta, hogy fordítsák inkább Európa újraerdősítésére – arra a gyakori toposzra utalva, hogy a fejlett országoknak nincs jogalapjuk számonkérni a fejlődő országokon azt a környezetkárosítást, amelyet ők maguk évszázadokkal korábban saját területükön már végrehajtottak. Végül elfogadta a segélyt – mint ahogy a korábbi brazil kormányok is elfogadtak több százmillió dollárt az elmúlt évtizedek során európai és észak-amerikai donoroktól –, de kijelentette, hogy senkinek nincs joga meghatározni, hogy Brazília pontosan hogyan használja fel az erdőtüzek megfékezésére kapott adományt (Kottasová et al., 2019).

A két, sok szempontból párhuzamos történet ékesen példázza, hogy a latin-amerikai országok – ahogyan más, közepesen fejlett vagy fejlődő államok – gazdasági realitásai, a nemzetközi piaci logikák, a nyersanyagexport jövedelmezősége és a természeti környezet védelme iránti nemzetközi elvárások egymással ellentétes mechanizmusokat működtetnek. Baloldali vagy jobboldali, kooperatív vagy szuverenista, udvarias vagy harcias: egyetlen latin-amerikai államfő sem vonhatja ki magát és országát a globális gazdasági és politikai hatások alól, amelyek – természeti kincsekben bővelkedő, de tökeszegény országokról lévén szó – a legtöbb esetben valamilyen erőforrás kiaknázása körüli konfliktusokban csúcspontnak ki. A latin-amerikai történelmet már a gyarmati időszak kezdetétől a világ gazdaságba való alárendelt, (fél)periferikus betagozódás jellemezte, amely a különféle nyerstermékexport-ciklusok váltakozásában, az extenzív mezőgazdaságban és az erőforrások korlátozások nélküli kitermelésében (*extraktívizmus*) öltött testet (Martinez-Alier et al., 2016).

Jelen tanulmány hipotézise, hogy a 21. század első két évtizedében egy olyan ciklus futott végig, amelyben a környezetvédelem szerepe a társadalmi és politikai változások hatására megnőtt, majd a világgazdasági változások megfordították e társadalmi és politikai dinamikát, és ez végső soron a környezetvédelem szerepének leértékelődéséhez vezetett. A több évszázadon át egyeduralkodó extraktívizmushoz azonban (mind ez idáig) nem tértek vissza a latin-amerikai államok: az elmúlt két évtized eredményei tehát a jelenlegi kedvezőtlen körülmények ellenére sem tűntek el teljesen.

2 – Jair Messias Bolsonaro egykori katonatiszt, a jobboldali Partido Social Liberal, majd az Aliança pelo Brasil párt színeiben 2019 óta Brazília elnöke.

A ciklus kronológiailag a következőképpen írható le: a kilencvenes évek végén vagy a kétezres évek legelején számos latin-amerikai országban megjelent a környezeti és kulturális örökség védelmének főként civil mozgalmak által artikulált célkitűzése. Ez a nemzetközi környezetvédelmi egyezményekhez való csatlakozást, az ökológiai tudatosság elterjedését, valamint az őslakos közösségek földhöz való jogának megerősítését eredményezte. A nyers-termékek világgpiaci árának növekedése azonban 2003-tól újraagrárosuló, exportorientált gazdaságszerkezeti változást indított el, amely igen nyereségesnek bizonyult, és az erőforrások tulajdonosait hatalmas jövedelemhez juttatta. 2013-at követően, az árak csökkenése nyomán azonban e modell gazdasági és politikai nyomás alá került, és számos országban a környezeti erőforrások még erőszakosabb kiaknázását vonta maga után.

Az ebből eredő környezeti károknak – víz- és légszennyezés, erdőirtás, természetes élőhelyek eltűnése – elsősorban Brazília esetében van globális jelentőségük, így az elemzés fókuszában ez az ország áll. Ugyanakkor a környezetkárosítást mint a fejlődés „árát” a maga módján minden latin-amerikai ország megfizette. Jelen tanulmány ezt a dinamikát járja körül.

Latin-Amerika országai és a környezetvédelem az évezred elején

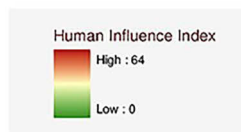
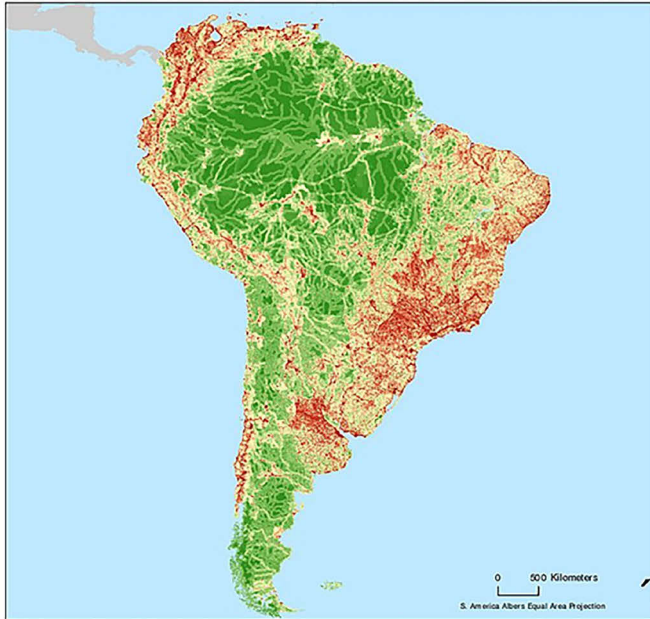
A harmadik évezred elején úgy tűnt, hogy a latin-amerikai társadalmakban alapvető változások zajlanak kulturális, politikai és szociálpolitikai téren, és ez hatással van a természeti környezethez fűződő viszonyukra is. A gyarmati időszakból örökölt latifundista és telepességlogikát felváltva számos progresszív kormányzat felismerte, hogy a monokultúrás növénytermesztés tönkreteszi a régió páratlan biodiverzitását, míg a nyílt színi érc- és szénbányászat, valamint az olajkitermelés súlyos környezetszennyezést eredményez. A korábbi évszázadok latin-amerikai „környezetpolitikája” – ha beszélhetünk ilyenről – az erdők kiirtására, a szűzföldek feltörésére, a ritkán lakott területek benépesítésére koncentrált. A gazdasági növekedés vagy „haladás” (*progreso*) koncepcióját viszont az ezredfordulóra a fenntartható fejlődés koncepciója váltotta fel (Martinez-Alier et al., 2016).

A latin-amerikai országok többsége környezeti szempontból szerencsés helyzetben van abban az értelemben, hogy a régió népsűrűsége relatíve csekély, a sűrűbben lakott régiók nagyrészt a tengerpartok mentén koncentrálódnak, és a földterület, amelyet (még) nem alakított át radikálisan az ember, viszonylag nagy. Míg világszinten a földterület 52 százaléka található természetközeli állapotban (vagy ha a sivatagokat, magashegységeket és az állandóan jéggel borított területeket nem számítjuk, akkor mindössze 27 százaléka), addig

Dél-Amerikában³ ez az arány 62,5 százalék. Ennek túlnyomó része az Amazonas-medence ökoszisztémájához tartozik, amely a világ legnagyobb összefüggő erdősege (1. ábra) (Estensoro, 2020: 18).

The Human Influence Index ver. 2

South America

1. ábra: Az emberi tevékenység hatása a környezetre Dél-Amerikában a Global Human Influence Index alapján

Forrás: Columbia University – SEDAC, 2008

3 – Noha jelen tanulmány Latin-Amerika egészével foglalkozik, az elemzés fókuszpontja Dél-Amerika, azon belül is az Amazonas-medence. Természetesen a sűrűbben lakott Mexikó, Közép-Amerika és a Karib-térség szigetei esetében is komoly problémát okoz a környezetkárosítás, főleg a nagyvárosok és a turisztikai célpontok területén, ez azonban más jellegű és más léptékű kihívás, mint amellyel Amazónia szembesül.

Az Amazóniát övező nemzetközi figyelem a globális klímatudatossággal párhuzamosan nőtt, hiszen „a Föld tüdeje” a bolygó legmagasabb biodiverzitású területe. Épp kiemelt ökológiai jelentősége miatt merült fel időről időre valamiféle nemzetközi védnökség igénye a 20. század második felének globális környezetvédelmi diskurzusában. A hetvenes években a brazil katonai kormányzat idegesen reagált minden ilyen típusú felvetésre, és az ország szuverenitását hangoztatta, amikor az őserdőt pusztító gigaprojektjei miatt – mint például a transzamazóniai autópálya építése – a nemzetközi kritikák kereszttüzebe került. A kilencvenes évekre azonban a katonai diktatúrák megbuktak Argentínában, Bolíviában, Chilében, Paraguayban és Brazíliában, s az új, demokratikus kormányzatokban a környezetvédelem fontos szerepre tett szert (Estenssoro, 2020).

A növekvő latin-amerikai környezettudatosság Tosun (2013) szerint két okra vezethető vissza. Egyrészt egy általános társadalmi értékrendváltozással függ össze: Inglehart (1997) érvelése szerint a fejlettség egy bizonyos szintjét elérő társadalmak számára egyre fontosabbak lesznek a posztmaterialista értékek, és egyebek mellett fokozottabban odafigyelnek a természeti környezet védelmére is. (Megjegyzendő, hogy ez a latin-amerikai kontextusban egyfajta visszatérésként is értelmezhető az őslakos népek ökológiai szemléletéhez, és maguk a latin-amerikai politikai szereplők is gyakran keretezték így az új keletű környezettudatosságot.)

Másrészt az sem elhanyagolható szempont, hogy a világgazdasági nyitással egyre exportorientáltabbá váló latin-amerikai gazdaságok kénytelenek voltak betartani mindazon környezetvédelmi előírásokat, amelyeket a fejlettebb (és már környezettudatosabb) országok az import feltételül szabtak. Ez utóbbira jellemző eset például a mexikói tonhalhalászat módszereinek megváltoztatása, hogy ne kerüljenek delfinek a hálókba – erre ugyanis az Egyesült Államok környezetvédő szervezetei kampányokkal hívták fel a figyelmet (Tosun, 2013).

Inglehart posztmaterialista tézisének valamelyest árnyalja, hogy Tosun empirikus vizsgálata alapján a jólét hatása a latin-amerikai közvélemény környezettudatosságára nem bizonyult igazán jelentősnek – inkább az egyes ügyek „láthatósága” (*salience*) számított. Az elhíresülő, mediatizált esetek mobilizálták a választókat, és az egyre demokratikusabb politikai térben ezek az ügyek mindjobban meghatározták a politikai aktorok viselkedését is (Tosun, 2013).

Noha az ezredforduló táján a Latin-Amerikában aktív környezetvédő mozgalmak többsége a baloldali politikai térben jelent meg, ez nem tekinthető kizárólagosnak: Yamin Vázquez a World Values Survey (WVS) 2005 és 2014 közötti adatai alapján arra az eredményre jutott, hogy a latin-amerikai értéktérképen a környezettudatosság a piacpártisággal, tehát a (gazdasági) jobboldali értékrenddel korrelál. A szerző ezt azzal magyarázza, hogy az

etatista-baloldali válaszadók számos szociális kérdést soroltak a környezetvédelem elé, míg a piacpárti-jobboldali válaszadóknál ezek többsége hátrébb került. Ugyanakkor a mozgalmi háttérrel is rendelkező baloldali pártok hatalomra kerülése a korábbi civil aktivizmusból a hivatalos kormánypolitika szintjére emelte a kérdést (Yamin Vázquez, 2020).

A nemzetközi környezet ekkoriban támogatta ezt a környezettudatos eltolódást – főként a formálódó nemzetközi szerződések révén, amelyeknek a latin-amerikai államok a részesei lettek. Tosun kiemeli, hogy a civil szervezetek aktívan hozzájárultak a víz- és légszennyezést csökkentő latin-amerikai szabályozások kialakulásához (beleértve a nemzetközi egyezményeket is). A korszakban szintén igen aktívan építkező regionális szervezetek viszont nem váltak meghatározóvá ebben a témában: a Déli Közös Piac (Mercosur)⁴ ugyan ambicionálta, hogy ilyen témával foglalkozó intézményeket és szabályokat hozzon létre, de ez végül az integrációs lendület megtorpanása miatt nem következett be. Mexikó kapcsán az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezménynek (NAFTA)⁵ viszont jelentős szabályozóereje volt, és az Egyesült Államok környezetvédelmi standardjainak adoptálására kényszerítette az országot (Tosun, 2013).

A nyolcvanas évektől Latin-Amerika államai kivétel nélkül részesei lettek a következő nemzetközi egyezményeknek (ECLAC, 2020):

- bécsi egyezmény az ózonréteg védelméről (1985);
- az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezménye (1992) és a kiotói jegyzőkönyv (1997);
- a biológiai sokféleségről szóló riói egyezmény (1992);
- a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló stockholmi egyezmény (2001);
- a párizsi éghajlatvédelmi egyezmény (2015).

Mindez egy adott pillanatban a régióban domináns szerepet játszó Egyesült Államokkal való összeütközést is eredményezett, hiszen a kontinens északi szuperhatalma nem ratifikálta a kiotói jegyzőkönyvet. Below (2015) elemzése szerint, bár az Egyesült Államoknak globális és regionális hegemon szerepe volt, nem tudta Latin-Amerika vezetőire kényszeríteni

4 – 1991-ben alapított regionális kereskedelmi és politikai integrációs szervezet, tagjai: Argentína, Brazília, Paraguay, Uruguay. Venezuela 2013-ban csatlakozott, ám tagságát 2017-ben felfüggesztették.

5 – 1994-ben kötött kereskedelmi egyezmény, melynek részesei: az Amerikai Egyesült Államok, Kanada és Mexikó. 2020. július 1-jével a USMCA (Amerikai Egyesült Államok – Mexikó – Kanada egyezmény) váltja fel.

az akaratát. Az argentin Carlos Saúl Menem⁶ elnök például a jegyzőkönyv aláírása mellett vállalta a kibocsátások önkéntes csökkentését is. A mexikói államfő, Ernesto Zedillo⁷ is aláírta, bár a kibocsátáscsökkentés elfogadását illetően vonakodott. A venezuelai Hugo Chávez⁸ elnök 2004-ig halogatta a ratifikációt, ám onnantól kezdve határozottan támogatta a jegyzőkönyvet (ugyanakkor ragaszkodott hozzá, hogy a fejlődő országok számára ne legyen kötelező a kibocsátás csökkentése) (Below, 2016).

Chávez esetében különösen feltűnő, hogy az Egyesült Államokkal szemben ellenséges külpolitikája részeként jelent meg a klíma- és környezettudatosság. A kétezres évek elején megerősödő latin-amerikai baloldal azonban nemcsak stratégiai, külpolitikai megfontolásból fordult a természetvédelmi kérdések felé, hanem ökolitikai elkötelezettségük sok esetben dekolonizációs, indigenista ideológiai keretbe illeszkedett. Felismerték az őslakoskérdés és a környezetvédelem összefüggését: míg korábban az indián föld *terra nullius*nak számított, az őserdőt felszabdáló utak pedig a fejlődés jelképeinek, addig az új, sok esetben indián politikai mozgalmakból kinövő erők (a bolíviai Evo Morales⁹ vagy az ecuadori Rafael Correa támogatói) számára a biodiverzitás értékelése az indián örökség értékelésével kapcsolódott össze. A 2001-ben a brazil Porto Alegreben megalapított Szociális Világtalálkóról ezek az értékek koherens globalizációkritikus (vagy *alterglobalista*) ideológiai hálóba rendeződtek (Breckenridge-Jackson et al., 2017).

Az új alkotmányok – különösképpen a bolíviai „plurinacionális” alkotmány – figyelembe vették az indián közösségek eltérő természetfogalmát, és korlátozták a természeti erőforrások piacosihasznát (Acosta, 2009). Az ecuadori alkotmányozási folyamat során megfogalmazódott az a tézis, hogy az indiánok védelme az indiánok által lakott természeti közeg védelme is, és fordítva. Az ecuadori indiánmozgalom központi terminusa a „jó élet” (spanyolul *buen vivir*, kecsuául *sumak kawsay*) lett, amely az életminőséget, a környezeti, közösségi és spirituális jóllétet állította a középpontba a materiális javak felhalmozása helyett (Walsh, 2009).

Az indiánok földtulajdonának kérdése azonban számos konfliktust okozott. Brazíliában Lula da Silva¹⁰ elnöksége alatt meggyengült az indiánok érdekképviseletéért felelős állami szerv, a FUNAI, s megszakadt a kormány és az indián közösségek közötti párbeszéd. Chilé-

6 – Carlos Saúl Menem ügyvéd, vállalkozó, 1989 és 1999 között a peronista Partido Justicialista színeiben Argentína elnöke.

7 – Ernesto Zedillo Ponce de León közigazdász, 1994 és 2000 között a balközép Partido Revolucionario Institucional színeiben Mexikó elnöke.

8 – Hugo Rafael Chávez Frías katonatiszt, 1999-től 2013-ban bekövetkezett haláláig Venezuela elnöke, a nevével fémjelzett „21. századi szocializmus” főideológusa, a Movimiento Quinta República, majd a Partido Socialista Unido de Venezuela baloldali pártok vezetője.

9 – Juan Evo Morales Ayma egykori kokatermesztő, mozgalmi aktivista, 2006-tól 2019-ig a baloldali Movimiento al Socialismo párt színeiben Bolívia elnöke.

10 – Luiz Inácio Lula da Silva egykori szakszervezeti vezető, 2003-tól 2010-ig a baloldali Partido dos Trabalhadores színeiben Brazília elnöke.

ben a népesség öt százalékát kitevő mapuche indiánok mozgalmát, amelyet ősi földjeik visszaszerzéséért indítottak, az első Piñera-kormány¹¹ a pinocheti időkből fennmaradt terrorellenes törvény hatálya alá helyezte, vezetőit pedig börtönbüntetéssel sújtotta. A mapuche földek rendszerszintű visszaszolgáltatásától a chilei kormány mereven elzárkózott (Soltész, 2012).

A 2010-es évek elejének latin-amerikai mozgalmaiban sokszor összekapcsolódtak a szociálpolitikai követelések (például a jobb oktatás, az egészségügy, a kisebbségek helyzetének javítása érdekében) és a környezetvédelmi célok. Ez utóbbi téma az urbánus, nemzetközi közegben mozgó civil szervezetek és a rurális, paraszti önszerveződések (amelyek a tradicionális és közösségi föld- és vízhasználatért, illetve a hagyományos termelési módszerek megóvásáért küzdöttek) egymásra találását eredményezte, elsősorban Mexikóban (Foyer – Dumoulin Kervran, 2017).

A célkitűzések természetesen nem voltak mentesek az ellentmondásoktól. Chilében és Brazíliában épp a vízerőmű-építési tervek váltották ki a legnagyobb tiltakozást, holott ezek biztosították volna a legbiztosabb energiaforrást. Míg korábban, az 1984-ben elkészült Itaipu vízerőmű esetében a katonai diktatúra nem vette figyelembe a környéken élők érdekeit, és több ezer négyzetkilométerről kitelepítette a lakosságot, a 2010-es években az északkelet-brazíliai Belo Monte duzzasztógát építését már számos környezet- és indiánvédő mozgalom próbálta megakadályozni. A gát 2019-re ennek ellenére felépült, egy másik projektet, a chilei Hidroaysént viszont a tiltakozások ellehetetlenítették, és a kormány elállt a tervtől (Soltész, 2019a, 2019b).

Különös módon a latin-amerikai integrációs szervezetek lendületének kifulladására is a környezetátalakító nagyberuházások megvalósulása ellen hatott. A Dél-amerikai Nemzetek Uniójának (UNASUR)¹² céljai között például olyan gigaprojektölepek szerepeltek, mint a Perut Brazíliával összekötő Transandino Central vasútvonal, illetve a dél-amerikai kontinenst kelet–nyugati irányban átszelő több autótér terve (Soltész, 2011). Ezek a tervek azonban az integráció gyengülése, illetve a kibontakozó gazdasági visszaesés hatására a 2010-es évek közepére lekerültek a napirendről. Ezekben az években úgy tűnt, hogy a latin-amerikai politikai trendek kedvező viszonyokat teremtettek a természeti környezet számára: természetudatosabb, helyi közösségek által vezérelt, kisebb léptékű fejlesztések tűntek reálisnak. A világpiacon azonban kedvezőtlen fordulatot indítottak be: a nyereségfüggőség növekedését és az „agrárbiznisz” térhódítását.

11 – Miguel Juan Sebastián Piñera Echenique közigazgász, üzletember, a jobbközép Renovación Nacional párt és a Coalición por el Cambio pártszövetség, majd a Chile Vamos pártszövetség színeiben 2010 és 2014 között, majd 2018 óta Chile elnöke.

12 – 2008-ban alapított regionális kereskedelmi és politikai integrációs szervezet, amelynek minden dél-amerikai állam a tagja volt, ám politikai nézeteltérések – elsősorban a venezuelai rezsimhez fűződő viszony – miatt 2018–2019-ben de facto megszűnt.

A nyerstermék-konjunktúra hatásai a környezetvédelemre

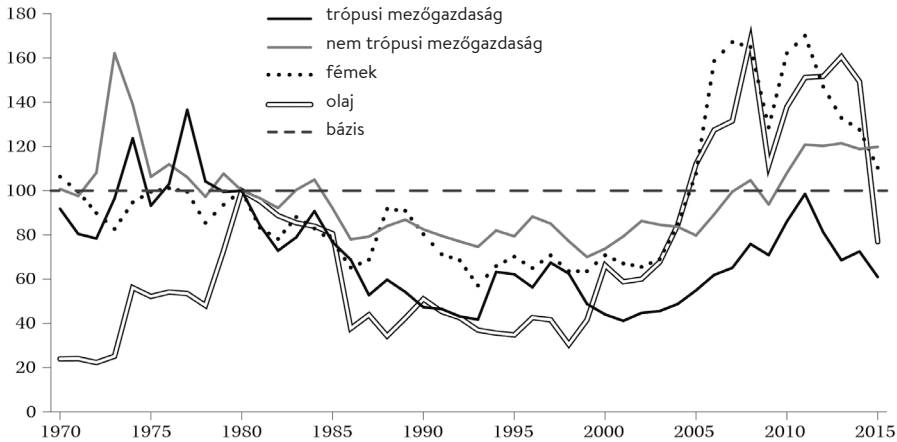
A nyolcvanas és kilencvenes évek kilengései után a kétezres évek masszív gazdasági növekedést hoztak a legtöbb latin-amerikai országnak. A kereskedelempolitikai rezsimek az egyes országok esetében – az egészen szélsőségesen szabadkereskedelem-párti Chilétől kezdve a protekcionista Mercosur-tagállamokon át az állami szektor által dominált Venezueláig bezárólag – eltérők voltak, az általános trend azonban a világpiacon nyitás volt. Továbbá a régió (elsősorban Brazília) nagyvállalatai közül egyre többen léptek ki a regionális és a világpiacon. A brazil bruttó hazai össztermék (GDP) a világ hetedik legnagyobbja lett, a növekedési ütem pedig még a világválság ellenére sem csökkent évi négy százalék alá. Ugyanezen időszakban más, kisebb latin-amerikai országok, mint Peru, Panama vagy a Dominikai Köztársaság, még gyorsabb ütemű növekedést produkáltak (Nagy-Ricz, 2018).

A növekvő világgazdasági integráció ugyanakkor visszahozta a nyerstermékek (angolul: *commodities*) exportjának dominanciáját a feldolgozott termékek és iparcikkek rovására. Elsősorban a rohamosan fejlődő Kína nyersanyagéhsége jelentette a latin-amerikai exportpiac-bővülés és gazdasági növekedés fő motorját. Míg a korábbi iparosító-protekcionista tradíció a hazai piacra termelő vállalatoknak kedvezett, addig a szabadpiaci fordulat nyomán új erőre kapó nyerstermékexportőr modell a szójabab- és kávétermesztésnek, az extenzív állattenyésztésnek, valamint az olaj-, földgáz-, szén- és ércművelésnek biztosított megfelelő feltételeket (Soltész, 2019a).

A nyerstermék-konjunktúrák természetesen mindig is jelen voltak a latin-amerikai gazdaságtörténetben. Brazíliában például minden időben volt egy olyan elsődleges nyerstermék, amelyre éppen nagy kereslet mutatkozott a világpiacon, és minden termelő, aki ebbe a globális láncolatba be tudott kapcsolódni, rendkívüli nyereségre tett szert. A konjunktúraciklusok időtartama és földrajzi kiterjedése mindazonáltal behatárolt volt: nem volt olyan nyerstermék, amelynek előállítására egy évszázadnál tovább nyereséges lett volna, és az előállítására alkalmas terület soha nem volt nagyobb néhány szövetségi államnál. A 17. században ez a termék a cukornád volt, amelyet a partvidéki sáv ültetvényein állítottak elő, majd Minas Gerais arany- és gyémántbányáinak felfedezése után, a 18. században a bányászat tört elő. A 19. század végén a kávétermesztés tette naggyá São Paulót, a 20. század elején pedig az Amazóniában őshonos gumifa nedvét, a kaucsukot fedezte fel magának az autógyártás (Soltész, 2019a).

A világpiacon konjunktúrák kiszámíthatatlan alakulásától függő nyersanyagtermelő gazdaság ugyanakkor rendkívül sérülékennyé tette a latin-amerikai országokat. Ennek ellensúlyozására kialakult egy új gazdaságpolitikai modell, amely a belső piacra termelést, illetve új termelőkapacitások kiépítését tartotta elsődleges szempontnak. Az „importhelyettesítő

iparosítás” néven ismertté váló iparpolitika a periferikus fejlődésből kitörni szándékozó, állami tőkére épülő, majd a külföldi tőke bevonására törekvő latin-amerikai államokat azonban hosszú távon adósságválságokba lökte, és csak még jobban kiszolgáltatta őket a globális pénzpiacoknak (Artner, 2013).

2. ábra: Mezőgazdasági és bányászati termékek világpiaci átlagárának változása az 1980-as bázisévhez viszonyítva (1980 = 100)

Forrás: Ocampo, 2017

A 21. század első évtizedében jelentős nekilendülés volt megfigyelhető számos olyan nyerstermék világpiaci ára esetében, amelynek (egyik) legfontosabb termelőterülete Latin-Amerika volt. Ahogy a 2. ábráról leolvasható, ez elsősorban a kőolaj és az ércek árnövekedését jelentette, de dinamikusan nőtt a mezőgazdasági termékek ára is. A folyamat háttérben, mint már szó volt róla, a kínai import növekedése és azon belül is az egyre jelentősebb szén-, kőolaj-, élelmiszer- és épületfaigény húzódtott meg (Ocampo, 2017).

A latin-amerikai országok nyersanyagexport-függősége a 2010 körül tetőző nyerstermékár-robbanás (*commodity boom*) következtében tehát újra megnőtt. A nyersanyagok (szénhidrogének, ércek, mezőgazdasági nyerstermékek) részaránya 1995-ben az összes latin-amerikai ország teljes exportjának 49,8 százalékát tette ki, majd 2003-ra (ami a nyerstermékár-robbanás kezdetének tekinthető) 43,1 százalékra csökkent. 2013-ra viszont ez az arány jóval az 1995-ös érték fölé, 55,9 százalékra emelkedett. A 2013-as értékek között a leginkább kiugróan magas a szénhidrogén-exportőr országok nyerstermékexport-függősége (Bolívia exportjának 95,9 százaléka nyerstermék, míg Ecuadoré 93,8 százalék, Venezueláé

92,7 százalék, Kolumbiáé pedig 83,3 százalék), de az ércbányászaton és mezőgazdaságon alapuló exportstruktúrájú országok, mint Peru (88,2 százalék), Chile (87,0 százalék) és Brazília (62,9 százalék) nyeresztermékexport-függősége is igen magas, és a vizsgált időszakban mindegyik állam nyeresztermékexport-részaránya növekedést mutatott (Brazília például az 1995-ös 45,9 százalékról mozdult el a 2013-as 62,9 százalékra). A leginkább agrárexport-függő országok Paraguay (2013-ban a nyeresztermékek aránya az exportban 91,2 százalék, a mezőgazdasági termékek aránya 74,4 százalék) és Argentína (2013-ban a nyeresztermékek aránya az exportban 65 százalék, a mezőgazdasági termékek aránya 54,8 százalék). Érdekes ellentét a dél-amerikai országokhoz képest Mexikó, ahol – jelentős részben a NAFTA okozta exportorientált iparszerkezet miatt – a nyeresztermékek aránya a teljes exportban 2013-ban mindössze 24 százalék volt (Ocampo, 2017).

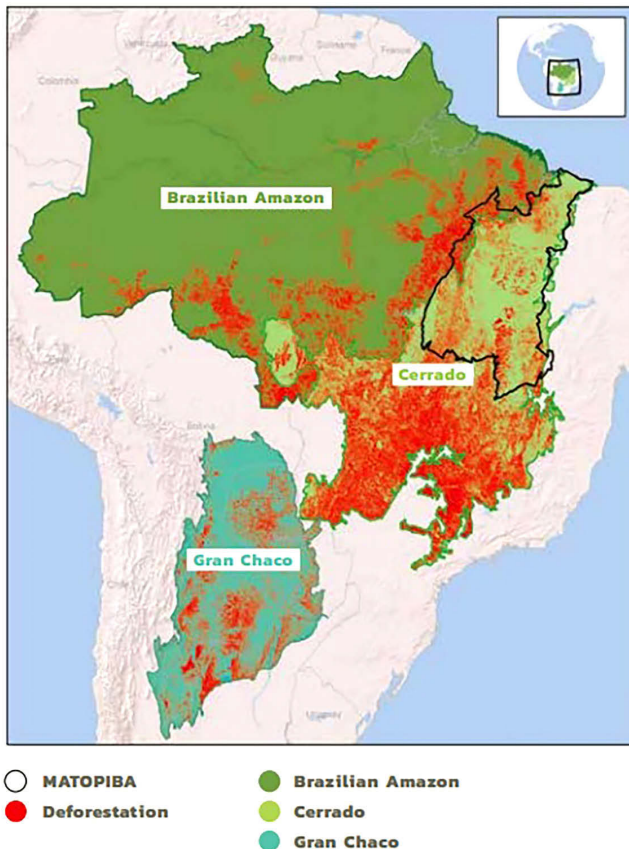
Fontos elemük a fentebb vázolt gazdasági folyamatoknak, hogy a magas nyersanyagárak rekordösszegű bevételekhez juttatták a nyeresztermékexportőröket (Venezuelában és Bolíviában elsősorban az államot, míg a többi országban a bányá- és földtulajdonosokat). A rekordösszegű olajexport-bevételek finanszírozták Hugo Chávez expanzív külpolitikáját és nagyvonalú szociálpolitikáját (utóbbi a bolíviai Evo Morales elnökségének első felére is jellemző volt). Braziliában (illetve Argentínában és Paraguayban) pedig megjelent az úgynevezett agrárbiznisz (*agribusiness*), az exportorientált, tömegtermelő, tőkegazdag mezőgazdasági magánvállalkozások érdekközössége. A szektor leglátványosabb sikerterméke a szójabab, amely a délnyugat- és közép-brazíliai síkságok óriási területein terem, és melynek révén 2016-ra Brazília a világ első számú szójatermelőjévé vált (Soltész, 2019a).

A kínai növekedés megtorpanását követő, hirtelen jött áresés ugyanakkor 2014 körül destabilizálta e szektorok kedvező várakozásokra alapuló finanszírozását. Az etatista modellekben ez politikai-gazdasági válsághoz vezetett (a venezuelai krízis egészen extrém esete mellett a bolíviai politikai folyamatokat is nagyban befolyásolta az exportbevétel-csökkenés), míg a magántőke által működtetett agrárbizniszt a bevételcsökkenés újabb termőföldek bevonására, illetve a környezet- és munkavédelmi szabályozások be nem tartására ösztönözte (Nagy-Ricz, 2018). Ez utóbbi trendek különösen Jair Bolsonaro brazil elnökjelölt 2018-as kampánya során váltak látványossá, amint azt alább részletesen is kifejtem.

Környezeti szempontból a szarvasmarha-tenyésztés és a szójababtermesztés által előidézett erdőirtás az utóbbi évek legdrámaibb fejleménye. A dél-amerikai deforesztáció éves mértéke elkezdte megközelíteni az ilyen szempontból leginkább kritikus hetvenes évek arányait. Természetesen a bányászat (különösképpen az őserdők mélyén zajló illegális aranybányászat) is komoly környezetkárosító hatással jár – gondoljunk csak a közelmúlt brazíliai bányakatasztrófiára –, az erdőtakaró eltűnése azonban olyan globális jelentőségű folyamat,

amely dimenzióit tekintve egyértelműen a legsúlyosabbnak mondható a Latin-Amerikát érintő összes környezeti probléma közül (Romano et al., 2020).

Az erdőirtás három nagyrégióban okoz különösen súlyos károkat: az amazóniai őserdő déli szegélyén, a fás-szavannás Cerrado ökoszisztémában,¹³ illetve a bozotos Gran Chaco vidékén, amint az a 3. ábrán, a Greenpeace által készített térképen látható (Greenpeace France, 2019).

3. ábra: Az erdőirtás által leginkább veszélyeztetett három régió:
Amazónia, a Cerrado és a Gran Chaco

Forrás: Greenpeace France, 2019

13 – Sajátos dél-amerikai ökoszisztéma, mely kétféle területet foglal magában, a fás és füves területek váltakozása jellemzi.

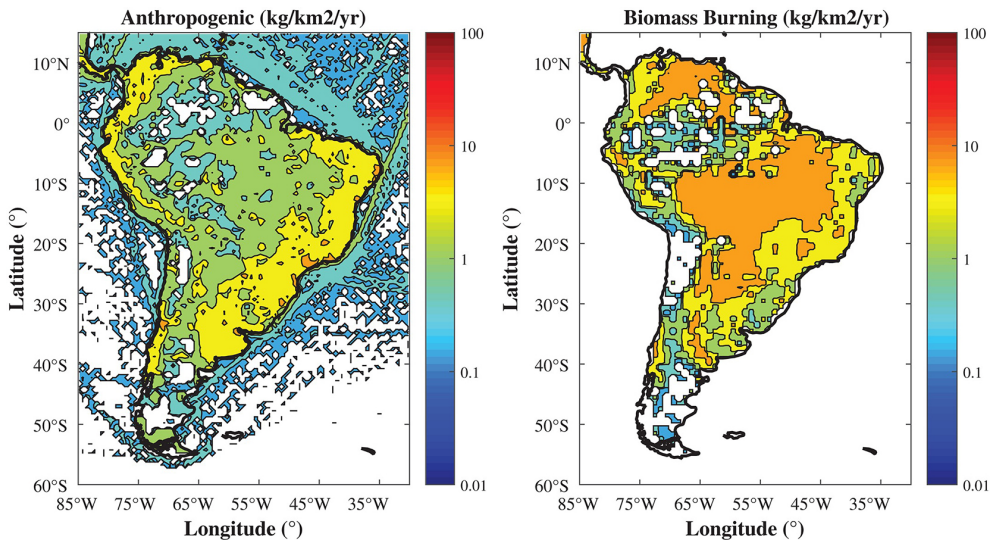
Amazónia 2006 óta részleges védelmet élvez, és a brazil törvények tiltják az irtásos szójaültetvény-telepítést. A legeltetőterületek növekedését ugyanakkor e törvények sem tudták megakadályozni. A Cerrado, bolygónk egyik legnagyobb biodiverzitású területe már csaknem a felére csökkent: déli részén néhány évtized alatt egyeduralkodóvá vált a szója-termesztés és a szarvasmarha-tenyésztés. A terület északi része – a MATOPIBA¹⁴ betűszóval jelölt régió – szárazabb, de az utóbbi időben itt a legintenzívebb az erdőirtás, hogy újabb területeket vonhassanak művelésbe. A délebbre, Argentína, Bolívia és Paraguay területén húzódó, egymillió négyzetkilométeres Gran Chaco pedig száraz trópusi erdő és bozótos, ahol szintén aggasztó ütemben zajlik a deforesztáció. Felmérések szerint nyolc év alatt több mint harmincezer négyzetkilométernyi fás terület tűnt el. Az erdőirtás egyenes következménye mindhárom régióban a talaj eróziója és az üvegházhatású gázok növekvő kibocsátása, ezen túlmenően pedig a (95 százalékban génmódosított) szója termesztéséhez rengeteg rovar- és gyomirtó szükséges, ami a vizek és a talaj szennyezését is okozza (Dobsi, 2019a).

Amazóniában nemcsak a természeti környezet van veszélyben, hanem a környezetvédők is. Míg az egyéni „földfoglalást” a szegény családok folytatják, önhatalmúlag hasítva ki egy-egy parcellát a dzsungelből, addig a nagybirtokos földművelők és állattenyésztők mindezt sokkal nagyobb léptékben, összehangoltan művelik. Domosławski (2017) szerint az erdőirtásokért felelős fakereskedők és állattenyésztők sok esetben likvidálják az érdekeiket sértő civileket. A bányászat is felelős számos megbetegedésért és halálért: az ecuadori Amazóniában az amerikai Texaco olajvállalat okozta szennyezés vezetett halálesetekhez, a perui aranybányák környezetében pedig a bányavállalatok alkalmazottai öltek meg környezetvédő helyieket.

Európai olvasók számára fontos adalék, hogy a 2019-ben megkötött EU–Mercosur szabadkereskedelmi megállapodás (illetve a korábbi években az Európai Unió és Peru, Kolumbia, valamint Ecuador között létrejött hasonló egyezmények) kapcsán komoly vita zajlott a témában. Több európai országban felhívták a figyelmet környezetvédő szervezetek, hogy az előszeretettel hangoztatott környezettudatossága és emberi jogi érzékenysége ellenére az unió is előmozdítója a káros folyamatoknak, hiszen a dél-amerikai nyersanyagexport egyik legfontosabb felvevőpiaca – különösen a kínai visszaesést követően – Európa. A dél-amerikai marhahús, illetve a főként állattakarmányként használt szójabab importját növelő szabadkereskedelmi megállapodások ellen 2019-ben számos tüntetés zajlott Nyugat-Európában: ezek egy része környezet- és emberijog-védő megfontolásból szerveződött, míg másokat az európai agrártermelők érdekvédelme mozgatott. A szerződés aláírási folyamata a tiltakozások hatására megtorpant (Nagy–Soltész, 2019).

14 – Maranhão, Tocantins, Piauí és Bahia szövetségi államok nevéből kreált betűszó.

Az erdőirtásokhoz és a bányászathoz kapcsolódó környezetpusztítás mellett szinte eltörpül, mégsem szabad megfeledkezni a közlekedés és a turizmus okozta lég-, víz- és talajszennyezésről sem. Ahogy a 4. ábrán látható, a dél-amerikai légszennyezés legfontosabb oka az égő biomassza, ami a spontán létrejövő vagy készakarva okozott bozót- és erdőtüzek következménye. Ugyanakkor az antropogén (az emberi tevékenység által közvetlenül okozott) légszennyezés is kezd súlyossá válni a sűrűbben lakott régiókban, különösen a nagyvárosokban, ahol egyre gyakoribbak a szmogriadók. A kétféle légszennyezés kiegészíti egymást – előbbi a belső, utóbbi a partvidéki területeket érinti elsősorban (Navarro-Drazich, 2020).

4. ábra: Antropogén és biomassza-eredetű légszennyezés Dél-Amerikában

Forrás: Molina et al, 2015

Az erdő- és bozóttüzek állandó jelenségnek számítanak a július és szeptember közötti időszakban, a 2019-es évben azonban minden korábbinál nagyobb tüzeket regisztráltak. Ennek háttérében a fentebb vázolt gazdasági okok mellett az is beazonosítható, hogy az új brazil elnök, Jair Bolsonaro személyében az agrárbiznist korábban visszatartó környezetvédelmi szabályozások engesztelhetetlen ellensége került hatalomra. A tanulmány záró részében a Brazíliában kibontakozó krízisen keresztül a környezetvédelem Latin-Amerikában tapasztalható leértékelődésének különösen drámai esetét mutatom be.

Környezetvédelmi krízis Brazíliában

Az agrárbiznisz érdeke a munka- és környezetvédelmi előírások lazítása. Az illegálisan vagy féllegálisan, munkajogi szabályozás nélkül dolgoztatott szegényparasztközségi kizsákmányolása, a földjeikről elűzött indiánok kizsákmányolása, valamint az engedély nélkül művelésbe vont erdők és fás szavannák letarolása azonban számos esetben vezetett botrányokhoz és bírósági ügyekhez. Az őserdővédő aktivistaként feltűnő Marina Silva,¹⁵ aki 2003 és 2008 között Lula da Silva kormányában volt környezetvédelmi miniszter, sokat tett az ilyesfajta visszaélések megakadályozásáért. 2008-as lemondását azonban épp azzal indokolta, hogy a befolyásos gazdasági szereplők elleni fellépéshez nem látja a politikai akaratot az elnök részéről. Eddigre ugyanis kialakult a földbirtokosok érdekei mentén politizáló parlamenti képviselők csoportja, a *bancada ruralista* (körülbelül „vidéki platform”), amely egyre több esetben lépett fel blokkoló kisebbségként a környezet- és indiánvédelmi javaslatokkal szemben, a 2010-es évek közepén pedig a képviselőknek már több mint a fele politizált – meggyőződésből vagy pénzért – a nagybirtokosok érdekeinek megfelelően (Nunes–Peña, 2015).

A korrupciós botrányok sorozatába – máig vitatott módon – belebukó brazil Munkáspárt hatalomvesztése, majd a népszerűtlen Michel Temer¹⁶ átmeneti elnöksége olyan politikai vákuumot eredményezett, amelyben a *bancada ruralista* minden korábbinál nagyobb befolyásra tett szert. A 2018-as elnökválasztáson a képviselők többsége a jobboldali Jair Bolsonaro kampányát segítette, aki a földbirtokosok mellett az evangéliumi keresztény egyházak és az üzleti körök támogatását is élvezte. Bolsonaro meggyőző többséggel nyert a választáson, és 2019. januári beiktatását követően számos olyan intézkedést hozott, amely az agrárbiznisznek kedvezett. Továbbá azt is gyakran hangoztatta, hogy az indián törzsek számára kijelölt védett területeket túl nagyoknak tartja, és ezek csökkentése szolgálná a gazdasági fejlődés érdekeit. Ennek megfelelően el is kezdte a szabályozóhatóságok – a környezetvédelemért felelős IBAMA, a biodiverzitás megőrzéséért felelős ICMBio, a földterületek művelésbe vonását szabályozó INCRA és az indiánok védelmével foglalkozó FUNAI – jogköreinek megnyirbálását. Bejelentette azt is, hogy új utak fognak épülni Amazóniában, illetve egy vasútvonal, amely a fő szójatermelő Mato Grosso államból vezetne az Amazonas közelében lévő egyik folyami kikötőhöz (Dobsi, 2019a, 2019b).

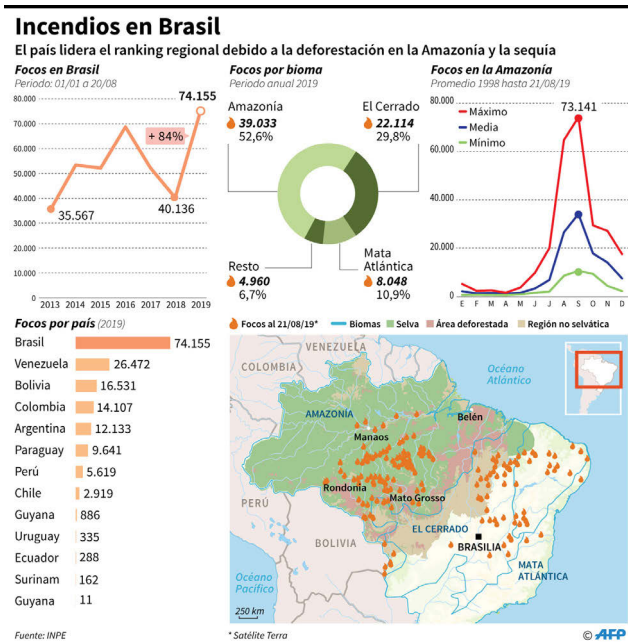
Bolsonaro hatalomra kerülését követően Marina Silva arra hívta fel a figyelmet, hogy az erdőirtások minőségileg új szakaszba léptek. Elismerte, hogy a korábbi kormányok is felelősök a kialakult helyzetért, azonban az új kormány a korábbiakkal ellentétben már nem sikerte-

15 – Maria Osmarina Marina Silva Vaz de Lima brazil környezetvédő aktivista, 2003 és 2008 között környezetvédelmi miniszter, jelenleg a Rede Sustentabilidade ökológista párt tagja.

16 – Michel Miguel Elias Temer Lulia jogász, 2016 és 2018 között a centrista Partido do Movimento Democrático Brasileiro színeiben Brazília elnöke.

lenül küzd a nagybirtokos érdekek ellen és a környezetvédelem mellett, hanem nyíltan az erdőirtás és a mezőgazdasági expanzió mellett tör lándzsát. Bolsonaro hivatali idejének első fél évében a brazil őrkkutatási központ (INPE) exponenciálisan növekedő deforesztációs trendet regisztrált a műholdképeken: a havi átlag 2019 májusában 34 százalékkal, júniusban 88 százalékkal, júliusban pedig 212 százalékkal emelkedett az előző havihoz képest (Dobsi, 2019c).

Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a minden év júniusa és szeptembere között elharapózó – részben természetes kialakuló, részben az ember által okozott – erdő- és bozóttüzek minden korábbinál nagyobb mértéket öltöttek 2019-ben. Amint az 5. ábráról leolvasható, a 2019-ben Amazóniában lokalizált 73 ezer tüzfészek sokkal több, mint ami a korábbi évek azonos időszakát jellemezte. A tüzeknek több mint a fele az amazóniai erdőséget, szűk egyharmada pedig a Cerrado fás szavannáját pusztította. Brazílián kívül Venezuelában, Bolíviában, Kolumbiában, Argentínában, Paraguayban, Peruban és Chilében is ezres nagyságrendben keletkeztek erdőtüzek, a probléma tehát távolról sem csak a brazil politikai folyamatok következménye, hanem a klímaváltozáshoz köthető rendkívüli szárazság is (La Prensa del Perú, 2019).

5. ábra: A 2019-es dél-amerikai erdőtüzek területi és bióma szerinti elosztása

Forrás: La Prensa del Perú, 2019

A helyzet a nemzetközi közösség figyelmét is felkeltette, és a G7-államok húszmillió dolláros gyorssegélyt szavaztak meg Braziliának az erdőtüzek elleni küzdelemre. Amint a bevezetőben már szó volt róla, Bolsonaro elnök hirtelen felindulásból elutasította a segélyt, mert attól tartott, ez a terület feletti brazil szuverenitást csorbítaná. Különösen heves, személyeskedő összecsapásba keveredett Emmanuel Macron francia elnökkel, aki éles kritikát fogalmazott meg Bolsonaro környezetpolitikájával szemben. A brazil elnök emlékeztetett arra, hogy a francia gyarmatosítás nyomán a világ minden táján társadalmi és ökológiai katasztrófák következtek be. Ez az elem gyakori a bolsonarói retorikában: az antikolonializmus, amely korábban a latin-amerikai baloldal (például Hugo Chávez) megszólalásait jellemezte, Bolsonaro színre lépésével a szuverenista jobboldal eszköztárába is bekerült. Az elnök kirohanásait Otavio Rego Barros tábornok, elnöki szóvivő igyekezett elsimítani, és jelezte, hogy Brazília hajlandó elfogadni a nemzetközi segítséget a tüzek megfékezésére, amennyiben az nem sérti az ország szuverenitását, és a műveleteket a brazil hatóságok felügyelhetik (Kottasová et al., 2019; Phillips, 2019).

A tüzeket végül az októberben megérkező esős évszak oltotta el, azonban számítani lehet arra, hogy a következő években június és szeptember között újra és újra megjelenik majd a probléma. A térség többi országa sem rendelkezik megfelelő eszközökkel a heves tüzek megfékezésére, így nemzetközi koordináció és komoly anyagi segítségnyújtás nélkül aligha lehet gátat vetni az erdők pusztulásának. Ehhez azonban latin-amerikai részről politikai akarat is szükséges lenne, ami jelen pillanatban a régió legnagyobb országában, Braziliában nem látszik elégségesnek. Venezuelában az általános gazdasági összeomlás teszi lehetetlenné a hatékony védekezést, míg Kolumbiában az utóbbi év folyamán újból elszaporodó őserdei kokaintetvények és kokainlaboratóriumok felkutatása és megsemmisítése köti le a kormány kapacitásait.

Kitekintés

A 2020-as évből visszatekintve úgy tűnik, hogy a Latin-Amerikában az ezredfordulón lendületet kapó környezettudatos, közösségi és örökségvédő társadalmi mentalitást az extraktivista és a tőkelogika vezérelte gazdasági és politikai érdekek maguk alá gyúrték. Ennek leglátványosabb megnyilvánulásai az amazóniai erdőirtás és az elharapózó erdőtüzek, amelyek képei 2019 augusztusában bejárták a világsajtót. Noha a folyamatokért a jelenlegi brazil politikai elitet súlyos felelősség terheli, az okok természetesen sokkal komplexebbek: a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés örökös ellentmondása, illetve az egyre nagyobb szárazsághullámokat előidéző globális klímaváltozás is részese a kiváltó okok egymásra halmozódásának.

A tanulmány hipotézisében megfogalmazott fő állítás, miszerint a 21. század első két évtizedében lezajló ciklus első felében Latin-Amerikában a környezetvédelem szerepe az értékrendbeli és politikai változások miatt növekedett, majd a világpiacon kialakuló nyersanyagár-robbanás (és ennek ellentettje, a nyersanyagárak hirtelen zuhanása) következtében visszatértek az extraktivista politikák, a fentiekben felvázoltak értelmében bizonyítottan mondható, és tartani lehet attól is, hogy a – jelen tanulmány által nem elemzett – koronavírus-járvány súlyos gazdasági hatásai tovább fogják ösztönözni a latin-amerikai kormányzatokat, nagybirtokosokat és önkényes földfoglalókat, hogy a természeti környezet pusztítása révén állítsanak elő a hazai és nemzetközi piacokon értékesíthető termékeket.

Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy a tanulmány nyitányában szereplő megjegyzés – miszerint az elmúlt két évtized eredményei a jelenlegi kedvezőtlen körülmények ellenére sem tűntek el teljesen – szintén alátámasztható: a kétségtelenül drámai amazóniai erdőirtással párhuzamosan olyan folyamatok is zajlanak Latin-Amerikában, amelyek reménykedésre adnak okot. A régióban egyre komolyabb szerepet töltenek be a megújuló energiaforrások: noha a gigantikus vízerőművek környezetterhelése komoly dilemmákat támaszt, más megújulók telepítése ennél sokkal kevésbé konfliktusos. A nap-, szél-, árapály- és geotermikus erőművek egyre fontosabb szerepet töltenek be Chile energiaellátásában, és számos más latin-amerikai országban is megjelentek a legújabb technológiák, amelyek fejlesztése és telepítése hosszú távon a gazdasági fejlődés katalizátorává válhat (Soltész, 2019b).

Mindezek mellett a térség természeti erőforrásai a felgyorsuló emberi beavatkozások ellenére is hatalmasak. Latin-Amerika túljutott a demográfiai átmenet korszakán, így a népesség növekedési üteme egyre alacsonyabb, és a fejlettebb országok értékeihez konvergál. Egy igazságosabb jövedelem- és tulajdoneloszlás, valamint egy felelősségteljesebb fejlesztéspolitika a régió minden lakójának biztosítani tudná azt a fajta „jó életet”, amelyet az évezred elejének indiánmozgalmai tűztek ki célul az anyagi javak felhalmozása helyett. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessen, a belső igényekre és a társadalmi igazságosságra fókuszáló gazdaság- és szociálpolitikákat zászlajukra tűző politikai erők térnyerésére lenne szükség.

IRODALOMJEGYZÉK

- ACOSTA, ALBERTO (2009): El Estado plurinacional, puerta para una sociedad democrática – A manera de prólogo, in ACOSTA, ALBERTO – MARTÍNEZ, ESPERANZA (szerk.): *Plurinacionalidad – Democracia en la diversidad*, Quito, Abya Yala, 15–20.
- ARTNER ANNAMÁRIA (2013): A perifériás fejlődés anatómiájához – Brazília, *Eszmélet*, 25. évfolyam, 2013/98., 69–90.
- BELOW, AMY (2015): *Environmental Politics and Foreign Policy Decision Making in Latin America – Ratifying the Kyoto Protocol*, New York, Routledge.
- BRECKENRIDGE-JACKSON, IAN – RADOJCIC, NATASHA – REESE, ELLEN – SCHWARZ, ELIZABETH – VITO, CHRISTOPHER (2017): Los movimientos sociales latinoamericanos y el proceso del Foro Social Mundial, in ALMEIDA, PAUL – CORDERO ULATE, ALLEN (szerk.): *Movimientos sociales en America Latina – Perspectivas, tendencias y casos*, Buenos Aires, CLACSO, 159–180.
- COLUMBIA UNIVERSITY – SOCIOECONOMIC DATA AND APPLICATIONS CENTER (SEDAC) (2008): *Global Human Influence Index (Geographic), v2 (1995–2004)*, <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/set/wildareas-v2-human-influence-index-geographic/maps> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019a): *A pusztító szója, avagy mi köze egy európai csirkének a braziliai őserdőkhez?* 2019. 06. 22., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/06/22/a-pusztito-soja-avagy-mi-koze-egy-europai-csirkenek-a-braziliai-oserdokhoz/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019b): *Három éven belül szinte minden állami céget privatizálna Brazíliában Jair Bolsonaro*, 2019. 07. 12., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/07/12/3-even-belul-szinte-minden-allami-ceget-privatizalna-braziliban-jair-bolsonaro/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOBSI VIKTÓRIA (2019c): *A braziliai őserdők megmentésének egyik kulcsa az európai vezetők és cégek kezében van*, 2019. 08. 26., <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2019/08/26/a-braziliai-oserdok-megmentesenek-egyik-kulcsa-az-europai-vezetok-es-cegek-kezeben-van/> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- DOMOSŁAWSKI, ARTUR (2017): *Halál Amazóniában*, Budapest, Typotex.

- ECLAC (Observatory on Principle 10 in Latin America and the Caribbean of the Economic Commission for Latin America and the Caribbean [ECLAC]) (2020): *Latin America and the Caribbean: Ratification of Multilateral Environmental Agreements*, <https://observatoriop10.cepal.org/en/resources/latin-america-and-caribbean-ratification-multilateral-environmental-agreements> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- ESTENSSORO, FERNANDO (2020): Challenges of Latin America in the global environmental geopolitics of the twenty-first century, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 15–30.
- FOYER, JEAN – DUMOULIN KERVRAN, DAVID (2017): ¿Ambientalismo de las ONG versus ambientalismo de los pobres?, in ALMEIDA, PAUL – CORDERO ULATE, ALLEN (szerk.): *Movimientos sociales en America Latina – Perspectivas, tendencias y casos*, Buenos Aires, CLACSO, 391–412.
- GREENPEACE FRANCE (2019): *Hooked on Meat – How Europe’s Soya Addiction Is Feeding The Climate Emergency*, Greenpeace, 12., https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2019/06/hooked_on_meat_EN_web.pdf (letöltve: 2020. 03. 06.).
- INGLEHART, RONALD (1997): *Modernization and Postmodernization – Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, Princeton University Press.
- KOTTASOVÁ, IVANA – DARLINGTON, SHASTA – DOMINGUEZ, CLAUDIA – CO-TOVIO, VASCO – HALLAM, JONNY (2019): *Brazil rejected millions in Amazon aid – Hours later, Bolsonaro hinted at a reversal*, 2019. 08. 27., <https://edition.cnn.com/2019/08/27/americas/brazil-rejects-g7-aid-amazon-intl/index.html> (letöltve: 2020. 03. 06.).
- LA PRENSA DEL PERÚ (2019): *Bolsonaro evalúa enviar el Ejército para combatir incendios en la Amazonía*, 2019. 08. 23., <https://laprensa.peru.com/actualidad/noticia-amazonia-brasil-jair-bolsonaro-evalua-enviar-ejercito-combatir-incendios-nndc-91955> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- MARTINEZ-ALIER, JOAN – BAUD, MICHIEL – SEJENOVICH, HÉCTOR (2016): Origins and Perspectives of Latin American Environmentalism, in CASTRO, FÁBIO DE – HOGENBOOM, BARBARA, BAUD, MICHIEL (szerk.): *Environmental Governance in Latin America*, New York, Palgrave Macmillan, 29–57.
- MOLINA, LUISA T. – GALLARDO, LAURA – BAUMGARDNER, DARREL – ANDRADE, MARIA DE FATIMA (2015): Pollution and its impacts on the South Ameri-

- can cryosphere, *Earth's Future*, 3. évfolyam, 2015/12., 345–369., <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/2015EF000311> (letöltve: 2020. 03. 07.).
- NAGY SÁNDOR GYULA – RICZ JUDIT (2018): Economic crisis in Brazil: Its roots, causes and scenarios, *KKI Studies*, T-2018/4., https://kki.hu/assets/upload/04_KKI-Studies_BRA_Nagy_Ricz_20180208.pdf (letöltve: 2020. 03. 07.).
 - NAGY SÁNDOR GYULA – SOLTÉSZ BÉLA (2019): Az EU és a Mercosur közti szabadkereskedelmi megállapodás értékelése, *KKI Elemzések*, E-2019/39., https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/09/39_KKI-elemzes_EU-Mercosur_Nagy-Solt_szazalekC3_szazalekA9sz_20190919.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - NAVARRO-DRAZICH, DIEGO (2020): Climate change and tourism in Latin America, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 93–106.
 - NUNES, JOÃO – PEÑA, ALEJANDRO (2015): Marina Silva and the rise of sustainability in Brazil, *Environmental Politics*, 24. évfolyam, 2015/3., 506–511.
 - OCAMPO, JOSÉ ANTONIO (2017): ‘Commodity-led Development in Latin America’ in Alternative Pathways to Sustainable Development, Lessons from Latin America, *International Development Policy*, 2017/9., 51–76., <https://journals.openedition.org/poldev/2354> (letöltve: 2020. 03. 06.).
 - PHILLIPS, TOM (2019): *Jair Bolsonaro demands Macron withdraw ‘insults’ over Amazon fires*, 2019. 08. 27., <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/27/jair-bolsonaro-demands-emmanuel-macron-withdraw-insults-over-fires> (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - ROMANO, SILVINA ALEJANDRA – KELLY, JULIÁN – LAVORNIA, JUAN (2020): Economy and nature: Perspectives from South America, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 107–134.
 - SOLTÉSZ BÉLA (2011): Latin-Amerika: integrációk túlkínálata, *Fordulat*, 2011/4., 124–143., http://fordulat.net/pdf/16/F16_Soltesz.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).
 - SOLTÉSZ BÉLA (2012): Az elmúlt évek politikai mérlege, in *A feltörekvő Chile: merre tovább, mint a állam? Kitekintő.hu Elemzések* 10, 14–20., http://www.mat.hu/hun/downloads/docs/kitekinto_elemzofuzet_chile_2012.pdf (letöltve: 2020. 03. 04.).

- SOLTÉSZ BÉLA (2019a): Brazília, in SZENTE-VARGA MÓNICA – BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Budapest, Dialóg Campus, 41–58.
- SOLTÉSZ BÉLA (2019b): Chile, in SZENTE-VARGA MÓNICA – BÁCS ZOLTÁN GYÖRGY (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Budapest, Dialóg Campus, 59–76.
- TOSUN, JALE (2013): *Environmental Policy Change in Emerging Market Democracies – Central and Eastern Europe and Latin America Compared*, Toronto, University Of Toronto Press.
- WALSH, CATHERINE (2009): Estado plurinacional e intercultural. Complementaridad y complicidad hacia el „Buen Vivir”, in ACOSTA, ALBERTO – MARTÍNEZ, ESPERANZA (szerk.): *Plurinacionalidad, Democracia en la diversidad*, Quito, Abya Yala, 161–184.
- YAMIN VÁZQUEZ, PATRICIO (2020): Environmental concern in the Global South: Tackling the post-materialist thesis and the impact of ideology, in LORENZO, CRISTIAN (szerk.): *Latin America in Times of Global Environmental Change*, Cham, Switzerland, Springer Nature, 75–90.

ÁBRAJEGYZÉK

- 1. ábra: Az emberi tevékenység hatása a környezetre Dél-Amerikában a Global Human Influence Index alapján. Forrás: COLUMBIA UNIVERSITY – SOCIOECONOMIC DATA AND APPLICATIONS CENTER (SEDAC) (2008): *Global Human Influence Index (Geographic), v2 (1995–2004)*, <https://sedac.ciesin.columbia.edu/data/set/wildareas-v2-human-influence-index-geographic/maps>
- 2. ábra: Mezőgazdasági és bányászati termékek világgpiaci átlagárának változása az 1980-as bázisához viszonyítva (1980 = 100). Forrás: OCAMPO, JOSÉ ANTONIO (2017): ‘Commodity-led development in Latin America’ in alternative pathways to sustainable development, Lessons from Latin America, *International Development Policy*, 2017/9., 51–76., <https://journals.openedition.org/poldev/2354>
- 3. ábra: Az erdőirtás által leginkább veszélyeztetett három régió: Amazónia, a Cerrado és a Gran Chaco. Forrás: GREENPEACE FRANCE (2019): *Hooked on Meat – How Europe’s Soya Addiction Is Feeding The Climate Emergency*, Greenpeace France, 12., https://cdn.greenpeace.fr/site/uploads/2019/06/hooked_on_meat_EN_web.pdf
- 4. ábra: Antropogén és biomassza-eredetű légszennyezés Dél-Amerikában. Forrás: MOLINA, LUISA T. – GALLARDO, LAURA – BAUMGARDNER, DARREL – ANDRADE, MARIA DE FATIMA (2015): Pollution and its impacts on the South American cryosphere, *Earth’s Future*, 3. évfolyam, 2015/12., 345–369., <https://agupubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/2015EF000311>
- 5. ábra: A 2019-es dél-amerikai erdőtűzek területi és bióma szerinti elosztása. Forrás: LA PRENSA DEL PERÚ (2019): *Bolsonaro evalúa enviar el Ejército para combatir incendios en la Amazonía*, 2019. 08. 23., <https://laprensa.peru.com/actualidad/noticia-amazonia-brasil-jair-bolsonaro-evalua-enviar-ejercito-combatir-incendios-nndc-91955>

ENVIRONMENT, DEVELOPMENT AND POLITICS

LATIN AMERICAN DILEMMAS

Abstract

At the beginning of the new millennium, Latin American societies were characterised by a growing environmental awareness and the willingness to protect their natural and cultural heritage. However, the rise in commodity prices on global markets favoured the mining sector and export-oriented agriculture, thus the region has slowly „slipped back” to its former role of a commodity exporter. Later, the price of these products dropped dramatically, putting pressure on export-dependent sectors. Agro-exporters responded by expanding their production area, which gave new impetus to deforestation that had previously been curbed. The discursive contradiction between environmental protection and economic development was thematised by Brazilian President Jair Bolsonaro’s acts, and brought to international focus by the 2019 forest fires in the Amazon basin. The present study analyses this process from a political and economic perspective, focusing mainly on Brazil.

Keywords: Latin America, Brazil, Amazon basin, environmental problems, deforestation, economic development

Soltész Béla

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem spanyol–portugál szakán (2006) és a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakán (2008) szerzett diplomái után ez utóbbi egyetemen doktorált nemzetközi kapcsolatokból 2016-ban. Ösztöndíjasként Spanyolországban, Chilében és Mexikóban töltött egy-egy félévet. Számos nemzetközi kutatási projektben vett részt kutatóként és projektmenedzserként. 2018 óta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszékének adjunktusa, 2020 óta a Külügyi és Külgazdasági Intézet vezető kutatója. Fő kutatási területei: Latin-Amerika 21. századi társadalmi és politikai folyamatainak elemzése, a nemzetközi fejlesztéspolitika és a nemzetközi migráció.

PRÓFÉTÁK ÉS HELYI ÖKOKÖZÖSSÉGEK

A KISKÖZÖSSÉGI PROGRAM ÉS AZ ÚJ KOMA HÁLÓ¹

TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS

Absztrakt

Már nagyjából fél évszázada tudatában vagyunk az ökológiai válságnak, egyelőre mégsem sikerült megvalósítanunk egy új, ökológikus kultúrát. Nagyon úgy tűnik, hogy a jelenlegi társadalmi szereplők (nagyvállalatok, kormányzatok, civil szervezetek, elszigetelt egyének) önmagukban képtelenek erre. Új társadalmi szereplőkre is szükség van tehát, és a közösségek újrafelfedezése lehet az a társadalomszerkezeti változás, amely meghozhatja az áttörést. Ez a tanulmány az ökológikus helyi közösségek meghatározása és cselekvési lehetőségeik fő irányainak fölvázolása után bemutatja a Kisközösségi Programot: azt, a tanulmány szerzője által elindított kutatási és akcióprogramot, amelynek célja, hogy minél több, elsősorban komplex életmód-alternatívára törekvő ökológikus helyi közösség alakuljon és működjön a Kárpát-medencében. A Kisközösségi Program projektjei közül kiemelten tárgyalja az Új Koma Hálót, a hazai ökológikus helyi közösségek egyre bővülő hálózatát. Ha sok ilyen helyi közösség tömörül hálózatba, az hamarosan már országos szinten is komoly erőt jelenthet.

Kulcsszavak: ökológiai válság, közösségek, hálózatok, akciókutatás, Kisközösségi Program, Új Koma Háló

Prófétán a köznyelvben jövendőmondót, a jövőbe látó embert szoktunk érteni. Pedig a szó eredeti jelentése igencsak más. Az ószövetségi időkben azokat az embereket hívták prófétáknak, akik válságos időkben kiutat mutattak. Akik igyekeztek visszatéríteni a rossz irányba tartó társadalmat a helyes, az isteni útra. Akik az uralkodó társadalmi berendezkedést és az uralkodó gondolkodásmódot kritizálva egy új társadalmi rend és egy új gondolkodásmód,

1 – Jelen tanulmány első harmada jórészt olyan szövegrészeket tartalmaz, amelyek korábban már megjelentek: Takács-Sánta, 2017, 2019. A cikk további kétharmada (a Kisközösségi Programról és az Új Koma Hálóról szóló fejezet) ellenben eddig még publikálatlan szöveg.

egyszóval egy új kultúra létrejöttét igyekeztek elősegíteni. Kultúránk egyre mélyülő válságának korában hatalmas szükség volna prófétákra.

Kultúránk krízisének legsúlyosabb folyamánai közé tartoznak például a rendkívül igazságtalan társadalmi jövedelemkülönbségek, vagy éppen az a tény, hogy a globális kapitalista piacgazdaság rendszere a jutalmazás és a fenyegetés kombinációját használva emberek tömegeit kényszeríti lélekölő munkák végzésére idejük nagy részében. Ám a válság talán legfenyegetőbb következményei ökológiaiak. Immár fél évszázad telt el azóta, hogy széles körben rádöbentünk: rohamosan tesszük tönkre ökológiai lételejainkat (McNeill, 2000). Így már évtizedek óta kénytelenek vagyunk szembenézni az ökológiai válsággal, ám egyelőre inkább csak kisebb korrekciókat sikerült elvégeznünk, kultúránk irányán alapvetően nem módosítottunk: még ma is a piaci-fogyasztói kultúra uralkodik, mondhatni világszerte. Jellemzően azokkal a környezeti problémákkal tudunk mit kezdeni, amelyekre viszonylag egyszerű technológiai válaszok adódtak, az enyhítésükhöz szükséges intézkedések pedig kevés hatalmi érdeket sértettek (ilyen például az ózonréteg elvékonyodása vagy a nagyvárosok levegőjének ólomszennyezettsége). Ám a globális éghajlatváltozás, a fajok tömeges kihalálása, a talajok degradációja vagy éppen számos szintetikus vegyület mérgező hatásai egyre súlyosabb gondot jelentenek szerte a világon. A pusztulás megállításához egy új kultúrára volna szükség: gondolkodásmódunk és társadalmi-gazdasági intézményrendszerünk² gyökeres megváltoztatására. Noha számos jel mutat arra, hogy egy ilyen változás korántsem esélytelen, mindeddig legfeljebb szubkulturális szinten történt meg.

Nagyon úgy tűnik, hogy azok a társadalmi szereplők, amelyekről az elmúlt évtizedekben azt vártuk, hogy zászlóvivőivé válnak a Nagy Ökológiai Fordulatnak, képtelenek betölteni ezt a szerepet, és ha ez eddig így volt, nem túl sok alapunk van arra, hogy azt reméljük, ezután majd minden másképp fog történni. A nagyvállalatokra és a kormányzatokra csak kevés számíthatunk (hiszen gyakrabban a probléma részei, mint a megoldásé), a civil szervezetek túlspecializáltak, jellemzően nem rendelkeznek átfogó társadalmi vízióval, az egyének pedig önmagukban túl gyengék.³ Vagyis, noha ezek a szereplők fontosak lehetnek az ökológiailag fenntartható társadalmak kialakításában, önmagukban aligha elegendők. Mindebből következően új társadalmi szereplőkre is szükség van a Nagy Ökológiai Fordulathoz. Az áttöréshez tehát némileg át kell strukturálnia a társadalomnak. Ennek talán legígéretesebb lehetősége, ha az ökológiailag elkötelezett egyének összefognak egymással, de formális civil szervezetek helyett inkább egy új gondolkodásmód, illetve egy új társa-

2 – Az „intézmény” szó ebben a tanulmányban nem a köznapi, hanem a szociológiai értelmében szerepel: intézmény az, ami rendszerré, rendszeressé válik (intézményesül) egy társadalomban. Az intézmények bizonyos cselekedeteket lehetővé tesznek az emberek vagy szervezetek számára, míg más cselekedeteket meggátolnak, de legalábbis megnehezítik.

3 – Annak némileg részletesebb elemzéséért, hogy ezektől a szereplőktől miért nem várhatjuk a Nagy Ökológiai Fordulatot, lásd Takács-Sánta, 2017, 2019.

dalmi berendezkedés megvalósítását célul kitűző (kis)közösségeket, alapvetően baráti társaságokat alkotnak. A társadalmi atomizáció meghaladása jelentené az egyik legfontosabb kiutat az ökológiai válságból!

Miért tűnik reális forgatókönyvnek a közösségek újrafelfedezése? A Homo sapiens mintegy 200 ezer éves történetének (Marean, 2015) döntő részében az emberek kis vadászó-gyűjtögető közösségekben éltek, a mezőgazdaság bő tízezer évvel ezelőtti kialakulása után pedig egyre többen és többen faluközösségekben. Még a 19. század elején is a világ emberi népességének 97-98 százaléka falvakban lakott, vagy pedig nomád életformát folytatott állattartóként, illetve vadászó-gyűjtögetőként (Ponting, 1991) – vagyis alapvetően közösségekben létezett. A látványos társadalmi atomizáció, az „egyszemélyes csoportok” (Csányi, 2002) általánossá válása csak a 19. században induló és a 20–21. századra kiteljesedő tömeges urbanizáció terméke. Történelmi távlatból nézve tehát a jelenlegi atomizált társadalmak tekinthetők egyértelműen anomáliának, s így emberi természetünkől korántsem volna idegen visszatalálnunk a közösségekhez. Sőt, döntő többségünkben ott van a határozott vágy a közösségi létre, és saját bőrünkön érezzük a közösségek (relatív) hiányát manapság.

Milyen közösségekről van szó?

Ezen a ponton fontos tisztáznunk, hogy mit is értünk itt és most közösségen. Ezt a fogalmat ugyanis már csak a társadalomtudományokban is sokan sokféle értelemben használták (jó áttekintést ad Légmán, 2012), és akkor a szó köznyelvi jelentéseiről még nem is beszéltünk.

Itt és most olyan közösségekről van szó, amelyekre az alábbi négy tulajdonság mindegyike igaz. Egyrészt a közösség tagjai rendszeres és gyakori személyes interakcióban állnak egymással, továbbá rendszeres időközönként azonos térben tartózkodva kommunikálnak egymással. Nem tartoznak ide tehát a pusztán virtuális közösségek. Továbbá a rendszeres és gyakori személyes interakció nagy eséllyel csak akkor teljesülhet, ha a közösség tagjai ugyanazon a településen, de legalábbis egymáshoz nagyon közeli településeken laknak. Részben ebben az értelemben beszélünk *helyi* közösségekről. Ám a „helyi” jelző jelen esetben ennél többet is jelent: egyfajta lokalizmust, illetve lokálpatriotizmust, vagyis a hely szeretetét, kötődést a helyhez, a lokalitás előnyben részesítését a nagyobb térléptékekkel szemben.

Másrészt a közösség tagjait hasonló értékrend és világnézet kapcsolja össze, vagyis gondolkodásmódjuk *alapjaiban* hasonló. A szóban forgó közösségek tagjait rendszerint az ökológiai gondolkodásmód kapcsolja össze, és különíti el – gyakran akár egy településen belül is – a többségi társadalomtól. Ám léteznek – akár magyarországi – példák arra is, hogy mondjuk a vallási vagy a hagyományörző gondolkodásmód jelenti ezt a kapcsot, illetve elkülönülést (legalábbis elsődlegesen) – ugyanakkor ezek a megközelítések jó összhangban

állnak az ökológiai gondolkodásmóddal, és környezetkímélő viselkedés következik belőlük (Takács-Sánta, 2016a, 2017).

Harmadrészt a szóban forgó közösségek közös gyakorlati célokkal rendelkeznek, és ezeket együtt igyekeznek megvalósítani.

Negyedrésztt itt és most csak olyan csoportok nevezhetők közösségnek, amelyeknek legalább három (olykor viszont több száz) olyan felnőtt tagjuk van, akik minimum két külön rokonsági vonalat képviselnek. (Vagyis egyetlen, a mai értelemben vett család önmagában még nem jelent közösséget.)

A fentiek értelmében tehát *ökologikus helyi* közösségekről beszélünk. Ezek két nagy csoportra oszthatók: egyesek közülük komplex életmód-alternatívára törekuszenek, mások viszont csupán egyetlen ügyre fókuszálnak. Utóbbiak közé tartoznak többek között a közösségi kertekhez (Rosta, 2014) vagy a szívességbankokhoz (Jacsó, 2013) kapcsolódó, döntő részben városi közösségek. A továbbiakban csak a komplex életmód-alternatívát célzó ökoközösségekkel foglalkozunk, ám megjegyzendő, hogy ilyenek – elvileg legalábbis – az „együgyű” közösségekből is kinőhetnek.⁴

A komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek egy saját tipológia értelmében három fő csoportba sorolhatók (Takács-Sánta, 2016a, 2017). Az egyik csoport az *ökofalvak* közösségei. Az ökofalvak különálló települések vagy településrészek, amelyek egy ökológikus életmódot folytató közösség lakóhelyéül szolgálnak.⁵

A második csoport a *co-housing* közösségé. A co-housing olyan lakóhelyet jelent, ahol emberek önszántukból alkotnak lakóközösséget, részt vesznek a házuk tervezésében, és maguk szervezik a közösségük életét. Az általuk meghatározott mértékben közös tereket hoznak létre, továbbá feladatokat, tevékenységeket osztanak meg egymás között (Takács-Sánta et al., 2017: 10. fejezet). A co-housingok döntően városokban találhatóak, de léteznek közöttük vidékiek is. Noha csak kisebb részüket hozták létre ökológikus szándékkal, általánosságban érvényes, hogy a közösségi életformából következően lakóik környezetterhelése kisebb, mint az őket körülvevő többségi társadalomé (Meltzer, 2005).

Végül, de nem utolsósorban pedig ott vannak még a „szétszórt” ökoközösségek is. Ellenkéntben az előző két kategóriával, itt a közösség tagjai nem egymás szomszédságában, hanem egy településen (vagy több közeli településen) szétszórva élnek – a teljes lakosságszámhoz

4 – Noha kutatócsoportunk eddig nem bukkant ilyen példára, érdemes megjegyezni, hogy jómagam is tagja, sőt, egyik főszervezője vagyok egy ökológikus helyi közösségnek, a Vértesi Kamra bevásárlóközösségnek, amely úgy tűnik, épp e tanulmány írásának időszakában indul el az egy ügytől a több felé.

5 – Az ökofalvakról főleg hazai, de némiképp nemzetközi vonatkozásban is sok szempontú áttekintést ad Farkas, 2017.

viszonyítva kisebbségben. Városokban és vidéki településeken egyaránt léteznek ilyen közösségek.

A tagok közötti kapcsolatok szorossága jelentősen eltérhet az ökológikus helyi közösségekben. A „szétszórt” közösségek tagjai között a nagyobb fizikai távolság miatt már eleve jellemzően gyengébb a kapcsolat, mint az ökofalvak vagy a co-housingok közösségei esetében. Ez azt is jelenti, hogy egy atomizált társadalomból kiindulva – vagyis amikor az emberek nem igazán szocializálódnak a közösségi létre – egy „szétszórt” közösséget könnyebb létrehozni és működtetni, mint a másik két típust. Ha ehhez hozzávesszük azt is, hogy a „szétszórt” közösségek létrehozásakor nem feltétlenül szükséges plusztőke földvásárláshoz vagy építkezéshez, illetve nem szükségszerűen kell elköltöznie bárkinek is, könnyen belátható, hogy ilyen típusú közösségekben potenciálisan lényegesen több ember vehet részt, mint ahányan ökofalvakhoz vagy co-housingokhoz reálisan csatlakoznának.

Mit tehetnek az ökológikus helyi közösségek?

E közösségek céljait három szinten igyekezhetnek megvalósítani. Egyrészt a *közösség* szintjén. Számos ökológikus közösségi életmód-alternatíva létezik, ilyen például a használati tárgyak (például autók, szerszámok, könyvek) megosztása a tagok között, vagy akár a közös mezőgazdálkodás.

Másrészt ott az *egyén*, illetve a *háztartások* szintje. A közösség tagjai segíthetik egymást egyéni életük, illetve háztartásuk környezetkímélőbbé tételében. Például információkat, tapasztalatokat cserélhetnek környezetkímélő megoldásokról, vagy környezetkímélő viselkedési normákat tartathatnak be egymással. E normák megszilárdulása közösségben egyszerűbb, mint egyénileg.

Harmadrészt pedig a *település* szintjén is lehetőség nyílik a cselekvésre. A közösség politikai aktivitást is folytathat (a szó klasszikus, tehát elsősorban nem pártpolitikai értelmében): igyekezhet részt venni a település (esetleg településrész vagy járás) közügyeiről folytatott párbeszédben, vitában és döntéshozatalban. Ennek folyamán megkísérelheti környezetkímélőbbé tenni a helyi önkormányzat(ok), illetve a helyben működő cégek tevékenységét (utóbbi akár abban az értelemben is, hogy maga a közösség indít vállalkozást⁶); továbbá formálni a helyi emberek gondolkodásmódját és viselkedését.⁷

6 – Lásd <http://kozossegeivallalkozas.hu>

7 – Arról, hogy a helyi ökoközösségek miként tehetik a demokráciát helyibbé és részvételibbé, lásd Takács-Sánta, 2017: 6. fejezet.

E három szint közül az első és a harmadik különösen fontos abból a szempontból, hogy a helyi ökoközösség új intézmények kialakulását segítheti így elő, vagyis egy új társadalmi-gazdasági berendezkedés építőköveinek kifaragásában játszhat kulcsszerepet. Ezáltal aránytalanul nagy hatást tud elérni a közösség: az új intézményeket ugyanis jó eséllyel olyan emberek is használni fogják, akik nem különösebben környezettudatosak, ám így viselkedésük végeredményben mégiscsak környezetkímélő lesz. (Például egy helyi termelői piacra egyáltalán nem csak környezettudatos indítatásból járhat az ember vásárolni.)

Érdemes megjegyezni azt is, hogy az újonnan kialakuló közösségek nem csak az ökológiai fenntarthatóság szempontjából volnának hasznosak, hiszen a depressziótól kezdve a hajléktalanságig számos egyéni és társadalmi probléma vezethető vissza legalább részben a társadalom atomizáltságára. Vagyis az új közösségek kialakulása nemcsak a környezetterhelés csökkenését (illetve a környezeti változásokhoz történő alkalmazkodást) segítené elő, hanem számos egyéb haszonnal is járna. A környezeti problémák enyhítése kapcsán létrejött közösségi intézmények segíthetik más társadalmi problémák megoldását is, amelyek szintúgy együttműködést igényelnek, továbbá szintúgy az önzés kordában tartásáról, illetve a közjó elősegítéséről szólnak.

Egy-egy helyi ökoközösség hatósugara nyilván kicsi. De gondoljuk egy pillanatra magunk elé Magyarországot térképét, és képzeljük el, hogy sok száz településen működik ilyen közösség. Mindez már óriási erő volna. Ezek a csoportosulások kristályosodási magvai lehetnének egy új, ökológikus kultúrának. Sok ilyen helyi közösség decentralizált, országos hálózatba tömörülve pedig már országos szinten is komoly befolyásoló erőt jelenthet.

A Kisközösségi Program

A közösségek újrafelfedezésének fontosságával kapcsolatos fenti gondolatok csirái még 2008 elején fogalmazódtak meg bennem. Hirtelen villantak be, igazi heuréka-élmény volt. Akkor már bő másfél évtizede (16 éves korom óta) birkóztam azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne igazán hatásosan tenni az ökológiai válság ellen. Ám akkor először volt az az érzésem, hogy tudok is egy igazán ígéretes megoldást, amely valódi kiutat jelenthet – legalábbis egy nagyon fontos eleme lehet a válságból kivezető utaknak. Határozottan úgy éreztem akkor, hogy megtaláltam a legfontosabb munkámat életem hátralevő részére – és ezt mindmáig így gondolom.

Rendkívül izgalmas hónapok következtek ezután. Egyrészt folyamatosan e téma körül forogtak a gondolataim, rengeteget olvastam, gondolkodtam, terveztem. Másrészt csapatot szerveztem a feladatra, mert az a kezdetektől fogva világos volt számomra, hogy egyedül nagyon kevés volnék mindehhez. Végül 2008 szeptemberében kezdtük el a tevékenységünket

három munkacsoportban, mintegy 15 önkéntes munkatárs részvételével – nagy többségük diákom volt korábban az ELTE-n. Kezdeményezésünket később Kisközösségi Programnak kereszteltük el.⁸

Fő célunkként azt tűztük ki, hogy minél több ökológikus helyi közösség létrejöttét és működését segítsük elő szerte a Kárpát-medencében – méghozzá mindenféle méretű településen, az aprófalvaktól a nagyvárosokig. Már kezdettől fogva kutatási és akcióprogramként határoztuk meg magunkat, jelezve azt a kettősséget, hogy miközben a szó hagyományosabb értelmében vett kutatásokat is végzünk, egyúttal egy társadalmi változást is igyekszünk előmozdítani.

Dacára az ambiciózus céloknak, a Kisközösségi Program első csaknem kilenc évében igencsak befelé forduló módon működött, tevékenységünkől vajmi keveset mutattunk kifelé. Visszatekintve is azt gondolom, hogy ez nem igazán történhetett volna másként. Az volt a célunk ugyanis, hogy a program szilárd elméleti alapokon, továbbá kiterjedt terepi ismeretekre nyugodjon, és eleinte úgy éreztük, hogy ehhez az alapozáshoz sokat kell még tanulnunk, tájékozódunk. A befelé forduló időszak ezen túl azért sem lehetett volna sokkal rövidebb, mert a programon – néhány kóssa, időszakos kivételt leszámítva – önkéntes munkatársak dolgoztak csak (és ez a mai napig így van).⁹

A stabil alapok megteremtéséhez két főcsapáson indultunk el. Egyrészt terepmunkába kezdünk, ami mintegy három évig kizárólag föltérképező országjárásból állt: igyekeztünk megismerni minél több és minél többféle ökológikus helyi kezdeményezést Magyarországon – elsősorban közösségi kezdeményezéseket. Mindegyiküknél több mélyinterjút készítettünk, leginkább a kezdeményezések vezetőivel.¹⁰ Az interjúzást olykor részt vevő megfigyeléssel is kiegészítettük. 2012-ben felkérést kaptunk, hogy vegyünk részt a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács egy jogyakorlat-gyűjteményének elkészítésében. Végül 14 olyan esettanulmány került ebbe a publikációba (Kajner et al., 2013), amely programunk országjáró terepkutatásainak eredményein alapszik. Ezt az országjárást mindmáig folytatjuk, bár az utóbbi években már csak kisebb intenzitással, miután egyre kevesebb olyan kezdeményezésről szerzünk tudomást, aminek számunkra újdonságértéke van, amihez hasonlót még ne

8 – Lásd www.kiskozossegek.hu

9 – A kezdetek óta érvényes, hogy egy adott időben mindig legalább 15 önkéntes dolgozott a Kisközösségi Programon, és ez a szám gyakran akár a duplájára is nőtt. Az önkéntes munka természetéhez tartozik, hogy egy-egy munkatárs jellemzően két-három évig marad csak, ugyanakkor kialakult egy olyan, nagyjából fél tucat fős mag, akikkel már hosszú évek óta működünk együtt. Az önkéntesek bázisát leginkább két képzés adja. Egyrészt az ELTE humánökológia mesterszak, amelynek 2013 óta igazgatója vagyok. Másrészt pedig a Kisközösségi Program égisze alatt zajló tíz hónapos Humánökológia tanfolyam, amelyet 2010 óta minden évben megtartok. Emellett azért akad jó pár olyan önkéntesünk is, aki az „utcáról” kopogtatott be hozzánk.

10 – Ezt a terepmunkánkat már a kezdetektől fogva támogatta a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának Hivatala is. Mintegy két évig tartott az együttműködésünk – aztán elfogyott a pénzük az ilyesmire, majd nem sokkal később a kormány gyakorlatilag meg is szüntette ezt a hivatalt (helyettesessé fokozták le az ombudsmant, alaposan csorbítva mind a jogosítványait, mind pedig a költségvetését).

kutattunk volna. 2020 elejéig összesen nagyjából 70 helyi ökokezdeményezést vizsgáltunk meg, a számunkra legérdekesebbekhez pedig kétszer-háromszor is ellátogattunk.

Terepmunkánk 2012-től új irányba bővült. Bár már a Kisközösségi Program indulásakor megfogalmaztuk önmagunk számára, hogy akciókutatások keretében szeretnénk majd segíteni ökológikus helyi közösségek létrejöttét, illetve működését, akkoriban még messze nem éreztük elegendőnek a tudásunkat egy ennyire felelősségteljes kutatáshoz. A „hagyományos” terepkutatások esetében, amikor szemlélődő kutatóként vagyunk csak jelen, egy elhibázott kutatás leginkább csupán a saját tudományos előmenetelünkre hathat negatívan. Egy akciókutatás esetében ugyanakkor emberek és közösségek sorsát befolyásolhatja negatívan, ha a legjobb szándék ellenére helytelen ötleteket és tanácsokat adunk a helyieknek. Négy év terepmunka és temérdek szakirodalom földolgozása (lásd alább) után éreztük csak késznek magunkat az akciókutatásokra. Két, egymással szomszédos Pest megyei községben, Nagyborzsönyben (2012-től) és Kóspallagon (2014-től) vágunk bele az első ilyen kutatásokba. Míg előbbi településen végül nem jött létre ökológikus közösség (bár például egy később kérészetletűnek bizonyult termelői piac elindításában segédkeztünk a helyieknek), utóbbiban 2016-ban igen: ez volt az első olyan közösség, amely döntően a mi inspirációnk nyomán alakult.¹¹

A Kisközösségi Program első szűk kilenc évének másik fő csapásiránya a könyvírás és a hozzá kapcsolódó szakirodalom-feldolgozás volt. Igen ambiciózus célt tűztünk magunk elé: egy olyan kézikönyv és hozzá tartozó honlap elkészítését, amely életünk számos területén tartalmazza egyrészt a mai magyarországi helyzet kritikai áttekintését, másrészt rengeteg közösségi cselekvési alternatívát. A Kiútikönyv munkacímű kötet egy fejezetét viszonylag rövid idő után publikáltuk előzetesen, elektronikus formában (Takács-Sánta et al., 2012), ám ahogy teltek az évek, kiderült, hogy hiába dolgozunk föl rengeteg szakirodalmat, illetve hiába találkozunk munkacsoportunk minden héten, és halad előre egy kicsit, egy ilyen nagyszabású könyvterv önkéntes munkában aligha lesz megvalósítható értelmes határidőn belül.

Időközben ugyanakkor egy kiadói följajánlás nyomán lehetőségünk adódott arra, hogy hamar megjelentessünk egy másik könyvet. Ezt a lehetőséget meg is ragadtuk, és úgy döntöttünk, hogy a Kiútikönyvbe szánt, döntően a saját terepmunkáinkon alapuló, jógyakorlatokat bemutató esettanulmányokat gyűjtünk össze egy kisebb csokorral. Ezzel párhuzamosan – 2013-ban elnyert Bolyai-ösztöndíjam eredményeként – egy olyan könyv megírását vállaltam, amely a Kisközösségi Program elméleti alapjait, továbbá közösségkutató terepmunkáinknak eredményeit mutatja be.

11 – A nagyborzsönyi és a kóspallagi akciókutatásunk első éveinek áttekintését lásd Takács-Sánta, 2017: 8. fejezet.

Mindkét kötet 2017-ben jelent meg (Takács-Sánta, 2017, Takács-Sánta et al., 2017), és ezzel elindult a Kisközösségi Program történetének második, már sokkal inkább kifelé is forduló szakasza. Ekkor éreztük úgy ugyanis, hogy most már letettünk valamit az asztalra, annyit, amennyi indulásnak megteszi – és nem is csak a két könyvet, hiszen már egy ökoközösség is alakult az inspirációnk nyomán, sőt, akkorra már egy-két továbbit is támogattunk. Nyíltan elkezdtük hirdetni honlapunkon és Facebook-oldalunkon, hogy szívesen segítünk mindenkinek, aki egy helyi ökoközösség részévé szeretne válni. 2018 tavaszára már négy-öt ilyen közösséggel működünk együtt, és ekkor gondoltuk azt, hogy eljött az idő: érdemes volna összekapcsolnunk ezeket a kezdeményezéseket, és így elkezdni szőni a fentebb említett reménybeli nagy, országos hálózatot.

Az Új Koma Háló

Ennek érdekében 2018. augusztus 22-ére összehívtuk e kezdeményezések meghatározó embereit. Egy kiváló hangulatú és termékeny megbeszélés fő eredményeként a nap végére megalakítottuk a részt vevő kezdeményezések hálózatát, amelyet Új Koma Hálónak kereszteltünk el.¹² A cél egyrészt az, hogy a hálózat révén maguk a kezdeményezések is képesek legyenek segíteni egymást, illetve folyamatosan érezzék, hogy koránt sincsenek egyedül az országban. Másrészt cél az is, hogy mi, a Kisközösségi Program munkatársai hatékonyan tudjuk támogatni őket tudásunkkal, tapasztalatainkkal vagy akár csak néhány lelkesítő szóval. Elhatároztuk azt is, hogy félévente fogunk személyesen találkozni, a közbülső időben pedig levelezőlistán (illetve alkalmszerűen egy-egy kezdeményezés képviselőivel külön folytatott személyes konzultációk révén) tartjuk a kapcsolatot.

Az Új Koma Háló megalakulása legalább annyira tudható be a megváltozott társadalmi kontextusnak, mint a Kisközösségi Program keretein belül zajló szisztematikus tevékenységünknek. 2018-ban eléggé váratlanul itthon is felpörgött az ökológiai válsággal kapcsolatos diskurzus a közbeszédben. Először főként a műanyagok káros hatásai, majd az év szokatlan nyaratól kezdve egyre inkább a globális éghajlatváltozás vált slágertémává. Greta Thunberg az Új Koma Háló alakuló találkozója előtt két nappal ült ki először a stockholmi parlament lépcsőjére.

Az azt követő másfél évben az ökológiai válság témája folyamatosan igen erőteljesen napirenden maradt a közbeszédben, és ez a Kisközösségi Programnak – a lehetőségekhez

¹² – A komaság olyan intézmény volt a Kárpát-medence hagyományos paraszti közösségeiben, amely a rokoni kapcsolatokon túlmutatva erősítette a közösség koherenciáját. A helyi ökoközösségek tagjai is gyakorlatilag komák, illetve az egyes közösségek között is kialakulhat kvázi komasági viszony. Az „Új” jelzővel azt akarjuk érzékeltetni, hogy szó sincs múltbéli révedésről, a hagyományos intézmény föllevenítését a mai helyzethez adaptálva tartjuk célszerűnek.

képeket – aktív kommunikációjával együtt¹³ ahhoz vezetett, hogy újabb és újabb közösségek (illetve közösségkezdemények) csatlakoztak az Új Koma Háléhoz.

A Háló tagjai

Milyen típusú közösségek az Új Koma Háló tagjai? Kiknek a csatlakozását várjuk? Mindenekelőtt olyan közösségeket, amelyek nem csupán egyetlen ügyre fókuszálnak, hanem komplex, ökológikus életmód-alternatíva megvalósítására törekuszenek – lehetőleg mindhárom fent említett szinten cselekedve.

Ezen túl viszont szemet gyönyörködtető sokféleség jellemzi az Új Koma Háló tagjait. Például szétszórt és ökofalusi közösségek egyaránt találhatóak közöttük, bár egyértelműen előbbiek dominálnak. Ugyanígy vidéki és városi kezdeményezések egyaránt tagjai a hálózatnak – méghozzá nagyjából egyenlő arányban.¹⁴ Bár a 2010-es évek második felében indult kezdeményezések vannak többségben az Új Koma Hálóban, egy-két régebb óta létező csapat is csatlakozott már. Az ő tapasztalataik mindenképp sokat segíthetnek mindazoknak, akik még csak nemrég indultak el az úton. Ugyanakkor országjáró, térképező kutatásaink alapján tudjuk azt is, hogy aligha létezik sok olyan, még a 2010-es évek közepe előtt indult helyi ökoközösség, amely beleillene az Új Koma Hálóba. Azt a pár kezdeményezést közülük, amelyek még nem tagjai a Hálónak, igyekszünk bevonni a közeljövőben, amennyiben nyitottak erre. Végül a sokféleség vallási értelemben is megmutatkozik. Noha az Új Koma közösségek döntő többsége nem vallási alapon szerveződik, a tagok között akad egy ökumenikus (de főként katolikus) keresztény és egy Krisna-tudatú csapat is.¹⁵

Korlátok és meghaladásuk lehetőségei

Az Új Koma Háló közösségeinek döntő többségét az jellemzi, hogy adott egy mag, a közösség vezetői,¹⁶ vagyis egy-két-három erőteljesen elkötelezett ember, akik túlzás nélkül a prófétai szerepet vállalják, és igyekeznek társakat toborozni maguk köré. Ez ügyben gyak-

13 – A Kisközösségi Program Facebook-oldalán, havi hírlevelén, honlapján és a nyilvános rendezvényeken történő megjelenéseinken túl a főáramú médiában 2019 decemberében kapott először számottevő teret a programunk: a 444.hu egy velem készített, terjedelmesebb interjú hozott le, amelyben a Kisközösségi Program is kimondottan hangsúlyosan szerepelt (<https://444.hu/2019/12/01/a-kozossegek-megmenthetnek-minket>).

14 – A pontos arány attól is függ, hogy hol húzzuk meg a határt város és vidék között. Az egyenlő arány akkor áll fenn, ha városnak tekintjük a közigazgatásilag ebbe a kategóriába sorolt településeket. Ugyanakkor az Európai Unióban megszokott gyakorlat, hogy a 10 ezer fő alatti településeket a vidékhez soroljuk. Ezen az alapon az Új Koma Háló közösségeinek mintegy kétharmada vidéki településen működik. A vidék fogalmának meghatározási nehézségeiről lásd Kovács et al., 2015.

15 – A vallás szerepéről a helyi ökoközösségek működésében lásd Takács-Sánta, 2017: 7. fejezet.

16 – Vezetőn itt természetesen nem parancsolgató „főnököt” értünk, hanem egyrészt az irányokat megmutató, víziókat megfogalmazó *leadereket*, másrészt menedzsereket, akiknek az operatív vezetés a dolguk (például Vágvolgyi–Szép, 2014).

ran támadnak nehézségeik, sokszor nem egyszerű további igazán aktív embereket találniuk. Ilyenkor jellemzően azt szoktuk javasolni, hogy szervezzenek valamilyen jól meghirdetett beszélgetős eseményt (például filmklubot), ahol felbukkanhatnak olyan helyiek, akiket addig még nem ismertek. Igazi probléma akkor lép föl, amikor a közösség magja egyetlen főre fogyatkozik, vagy ha soha nem is volt annál nagyobb, hiszen ilyenkor roppant sérülékennyé válik a közösség: annak az egy embernek a kiesése a kezdeményezés megszűnését is jelenti, amit elősegíthet az is, hogy igencsak csüggesztő tud lenni, amikor egyetlen hasonlóan elkötelezett társunk sem akad.

Szorosan idekapcsolódó probléma a megélhetés kérdése. Az Új Koma Háló közösségeit jellemzően nők vezetik, akik rendszerint vagy gyesen lévő kismamák, vagy nyugdíjasok, vagy pedig a háztartásukban valaki más keres annyi pénzt, hogy ők maguk nem kényszerülnek (fő)állás vállalására. Ez utóbbi máris szül némi ellentmondást azokban az esetekben, amikor a háztartás bevétele olyan gazdasági tevékenységből származik, amely nehezen egyeztethető össze az ökológiai fenntarthatósággal. Talán ennél is nagyobb gondot jelent, hogy sokan minden akaratuk ellenére azért nem képesek részesei (de legalábbis igazán aktív részesei) lenni egy helyi ökoközösségnek, mert főállású munkájuk, családjuk és a háztartási teendők mellett egyszerűen nem jut idejük erre. Hiába szeretnének részt venni egy új világ felépítésében, beleragadtak a régibe. Erre a problémára egyrészt a boldogulás alternatív formáinak megtalálása jelenthet megoldást: olyan kisvállalkozások (akár közösségi vállalkozások) indítása, amelyek nem mondanak ellent az ökológiai fenntarthatóság alapelveinek. Másrészt pedig az önkéntes egyszerűség vállalása: az igények lefaragása, a részleges elfordulás a gazdaság által teremtett javaktól, szolgáltatásoktól.

Korlátot jelent az is, hogy az Új Koma Háló tapasztalatai alapján a helyi ökoközösségeket alapvetően a középosztály működteti, a társadalom leggazdagabb és legszegényebb rétegei egyaránt kimaradnak belőlük. Kézenfekvő lenne itt azon gondolkodni, hogy miként lehetne őket is bevonni. Valójában azonban arra volna szükség, hogy mind a pazarló gazdagságot, mind pedig a mélyszegénységet fől számoljuk, ugyanis a túlfogyasztás és az emberhez méltatlan nyomor egyaránt elfogadhatatlan egy ökológikus társadalmi berendezkedésben. A leginkább embert próbáló feladatot tehát azok vállalják, akik a leggazdagabb, illetve a legszegényebb régiókban igyekeznek helyi ökoközösséget kialakítani. Előbbi helyeken elsősorban az jelenti a nehézséget, hogy miként lehet túllépni a *fancy*, ám az ökológiai lábnyomot számottevően nem csökkentő ökotevékenységeken. Utóbbi helyeken ellenben az, hogy miként lehetne az életminőséget az ökológiai lábnyom (számottevő) növelése nélkül javítani. Ám még ennél is nagyobb nehézséget jelent, hogy kerüljenek olyan proféták, akik ezekben a kevésbé kecsegtető régiókban is vállalják helyi ökoközösségek formálását. Már korábbi közösségkutatásaink (Takács-Sánta, 2016a; 2017: 7. fejezet) is azt mutatták, hogy az öko-

logikus helyi közösségeket rendszerint olyan diplomás emberek kezdeményezik, akik – a vidéki közösségek esetében – rendszerint „gyűttmentek” is. Magyarországon ilyen emberek főként Budapest környékén, az agglomerációban laknak. Ennek megfelelően az Új Koma Háló jelenlegi közösségeinek bő fele innen kerül ki. Itt kimondottan gazdag települések is találhatóak, és a Háló-tagok egy része ilyen helyeken próbálkozik. Ugyanakkor az ország legszegényebb régiói egyelőre nem képviseltetik magukat az Új Koma Hálóban, és nincs is igazán tudomásunk komplex ökológikus életmód-alternatívára törekvő közösségekről ezekben a térségekben. Ennek a földrajzi egyenlőtlenségnek az elsimitására akkor lesz igazán remény, ha majd több kezdeményező típusú értelmiségi fog tudni elszakadni a fővárostól.

Egy új világ alapjai?

Az Új Koma Hálóban részt vevő közösségek száma másfél év alatt nagyjából megnégyszereződött, és egy nagyságrenddel nőtt. Ez a növekedési ütem természetesen korántsem garantált a későbbiekben, ám ha változatlan marad, néhány éven belül már több száz, egymással együttműködő helyi ökoközösség fog létezni az országban. Ez már az a nagyságrend, amikor ezek a közösségek az országot átformáló erővé kezdhetnek válni. Mindehhez persze az is szükséges, hogy e közösségek ne pusztán létezzenek, hanem számottevő, a településekre és a háztartásokra nagy hatást gyakorló szereplők legyenek. Minderre megvan az esély, ám még csak az út elején járunk. Az Új Koma Háló közösségei néhány kisebb építőkövét már kifaragták az új világhoz: vannak, akik bevásárlóközösséget működtetnek; mások elérték, hogy az önkormányzat rendeletileg tiltsa be az avarégetést a településen, és sokakat megismertettek a komposztálással; megint mások különféle közösségi eseményeknek otthont adó teret hoztak létre.

Mi a Kisközösségi Programmal továbbra is azon igyekszünk, hogy minél több helyi ökoközösség alakuljon, és működjön minél hatásosabban szerte a Kárpát-medencében – miközben akciókutatásról lévén szó, továbbra is kutatóként is vizsgáljuk ezt a folyamatot. 2019 elején indítottuk útjára legújabb kezdeményezésünket, a *Kiutak.hu* portált. Elsősorban olyan embereknek szánjuk, akik vagy máris tagjai egy helyi ökoközösségnek, vagy eltökélten szeretnének azzá válni. Olyan olvasni- és néznivalókat ajánlunk ezen az oldalon életünk számos különböző területéhez kapcsolódóan, amelyek segíthetnek egy komplex ökológikus életmód-alternatíva kialakításában. 2020 tavaszától folyamatosan töltögetjük konkrét, közösségi cselekvési tippel bővítjük a portált. Elsősorban e cselekvési tippekből áll majd össze a Kiútikönyv, amely ezzel, az eredetinel kevésbé ambiciózus fókusszal realisan 2021-ben már napvilágot láthat.

A próféták kora

Mindannyiunk érdeke, hogy minél zökkenőmentesebben lépjünk át a piaci-fogyasztói kultúrából egy új, ökológikus kultúrába (Takács-Sánta, 2016b). Jelenleg egy átmeneti korban élünk, és egy átmeneti kor mindig a próféták kora. A történelmi helyzet szüli a prófétákat. Akiben a válság fölébreszti a felelősséget, az kénytelen prófétává válni, más választása egyszerűen nincs (Fromm, 1986). Nem szabad ugyanakkor túlmisztifikálnunk a prófétákat. Nem egyedül kell megváltoztatniuk a világot, legtöbbjüknek elég a saját környezetére, nagyjából a saját településére koncentrálnia. Ebben a szűkebb környezetben kell lépten-nyomon olyan értékeket terjeszteniük, mint az ökológiai fenntarthatóság, a mértékletes boldogulás, a hely szeretete, a közösségek fontossága, a szolidaritás vagy éppen a civil kurázsizs. Ezeknek az értékeknek és egy új, ökológiai világnézetnek a szellemében pedig másokkal összefogva kell megkísérelniük kiépíteni egy új, a mainál ökológikusabb és igazságosabb társadalmi-gazdasági berendezkedést.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSÁNYI VILMOS (2002): Az egyszemélyes csoportok és a globalizáció, *Magyar Tudomány*, 109. évfolyam, 2002/6., 762–774.
- FARKAS JUDIT (2017): *Levél a köldökszinorról – Ökofalvak Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan.
- FROMM, ERICH (1986): Propheten und Priester, in Uő: *Über den Ungehorsam und andere Essays*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 39–42.
- JACSÓ ENIKŐ (2013): *Szívésségbankok*, http://www.humusz.hu/sites/default/files/Dokumentumok/kozossegek/szivessegbank_kiskozossegi_program.pdf (letöltve: 2020. 02. 28.).
- KAJNER PÉTER – LÁNYI ANDRÁS – TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAIK (2013): *A fenntarthatóság felé való átmenet jó példái Magyarországon*, https://www.nfft.hu/documents/1238941/1240165/NFFT_mt_18_Fenntarthatosagi_jo_peldak_2013.pdf (letöltve: 2020. 03. 02.).
- KOVÁCS ANDRÁS DONÁT – FARKAS JENŐ ZSOLT – PERGER ÉVA (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete, *Tér és Társadalom*, 29. évfolyam, 2015/1., 11–34.
- LÉGMÁN ANNA (2012): Közösségképek, in KOVÁCH IMRE – DUPCSIK CSABA – P. TÓTH TAMÁS – TAKÁCS JUDIT (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon – Tanulmányok*, Budapest, Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, 357–368.
- MAREAN, CURTIS W. (2015): An evolutionary anthropological perspective on modern human origins, *Annual Review of Anthropology*, 44. évfolyam, 533–556.
- MCNEILL, JOHN R. (2000): *Something New Under the Sun: An Environmental History of the Twentieth Century*, New York, W.W. Norton and Company. (Magyarul: *Valami új a nap alatt – A huszadik század környezettörténete*, Budapest, Ursus Libris, 2011.)
- MELTZER, GRAHAM (2005): *Sustainable Community – Learning from the Cohousing Model*, Victoria, Trafford Publishing.
- PONTING, CLIVE (1991): *A Green History of the World – The Environment and the Collapse of Great Civilizations*, New York, Penguin Books.

- ROSTA GÁBOR (2014): *Közösségi kertek – Szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság*, Budapest, Városi Kertek Egyesület.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2016a): Egy új világ építése egészen alulról? Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon, *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle*, 6. évfolyam, 2016/4., 73–99.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2016b): Mit szólunk ahhoz, hogy süllyed a hajónk? Négyféle hozzáállás kultúránk válságához, in HORVÁTH BALÁZS (szerk.): *Ökológiai lábnyom és fenntarthatatlanság*, Budapest, L'Harmattan, 239–244.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2017): *A közlegelők komédiája – A közösségek újrafelfedezése mint kiút az ökológiai válságból*, Budapest, L'Harmattan.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS (2019): Kisközösségek békés ökoforradalma, *Ellensúly*, 2. évfolyam, 2019/2., 87–95.
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAI (2012): *Mit tehetnek helyi (kis)közösségek a biológiai sokféleség megőrzése és a zöldterületek védelme érdekében?*, <http://www.kiskozossegek.hu/upload/file/kiutikonyv2.pdf> (letöltve: 2020. 03. 02.).
- TAKÁCS-SÁNTA ANDRÁS ÉS MUNKATÁRSAI (2017): *Építőköcskák egy új világhoz*, Budapest, Andron Könyv Kft. – Kisközösségi Program.
- VÁGVÖLGYI GUSZTÁV – SZÉP ÉVA (2014): *Közösségek felé – A fenntarthatósági kezdeményezések jó gyakorlatai, közösség szervezési és vezetési mintázatai*, http://elotiszaert.hu/wp-content/uploads/2020/01/kozossegek_fele_zarotanutmany.pdf (letöltve: 2020. 03. 02.).

PROPHETS AND ECOLOGICAL LOCAL COMMUNITIES

THE KISKÖZÖSSÉGI PROGRAM AND THE ÚJ KOMA HÁLÓ

Abstract

Though we are aware of the ecological crisis for about half a century, we have been unable to create a new, ecological culture ever since. It seems very likely that current social actors (corporations, governments, NGOs, isolated individuals) per se are not able to do this task. Hence, new social actors are needed, as well, and the rediscovery of communities may be the social structural change that can create the breakthrough. After defining ecological local communities and outlining the main directions of their potential actions, this study presents the Kisközösségi Program: a program that involves both research and action with the aim of helping the formation and operation of the most possible ecological local communities in the Carpathian Basin – mostly those that strive for a complex alternative lifestyle. Among the projects of Kisközösségi Program the Új Koma Háló, the ever growing network of Hungarian ecological local communities is discussed at large. If a lot of local communities were forming a network, it would soon become a considerable force also at the national scale.

Keywords: ecological crisis, communities, networks, action research, Kisközösségi Program, Új Koma Háló

Takács-Sánta András

Humánökológus, az ELTE docense, a Társadalomtudományi Karon a humánökológia mesterszak igazgatója, emellett tanít a Természettudományi Karon is.

ÁTFOGÓ ÖKOLÓGIA

SZEMPONTOK EGY JAVASLAT RECEPCIÓJÁHOZ

NOBILIS MÁRIÓ

Absztrakt

A Laudato si' enciklika fő fogalma az „átfogó ökológia”. E tanulmány azt vizsgálja, milyen szándék vezette Ferenc pápát ennek a – mint írja – „saját felhívásának” megalkotásakor, mit akart kifejezni a szóösszetétellel, és milyen viszonyban van az átfogó ökológia magának az ökológiának, a humánökológiának és a környezetvédelemnek fogalmaival. Az enciklika sajátosságait keresve kitérünk a globalitás és a lokalitás viszonyára Ferenc pápa gondolkodásában, és eljutunk a „kölcsonös kapcsolatiság” fogalmához. A tanulmány második része ennek megvalósulási lehetőségét veszi szemügyre két kiválasztott területen: a társadalmi igazságosság és az ökológiai kérdés között, illetve a tudomány és a teremtéstudatosság (hívó világlátás) viszonyában. A „gondolkodás újragondolása” követelményére is kitérve azt keressük, hogy az emberi létnek ezek a különböző területei az enciklika által javasolt átfogó megközelítés nyomán hogyan léphetnek egymással újszerű kapcsolatba.

Kulcsszavak: átfogó ökológia, kölcsönösség, kapcsolatiság, szegények és ökológia, természettudomány és hit

Öt éve jelent meg Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Az évforduló indítást ad arra, hogy visszatekintsünk: mi bontakozik ki az üzenet olvasásából, mi valósult meg, és milyen fókuszpontokra kellene jobban, mélyebben megértve koncentrálnunk.

Jelen rövid reflexióban az enciklika egyik fő fogalmát, az *átfogó ökológiát* próbáljuk elhelyezni néhány tágabb összefüggésben, és levonni ebből az összképből néhány gyakorlati következtetést. Vizsgálódásunk szükségszerűen töredékes, némiképp esetleges, ugyanakkor talán nem érdektelen hozzájárulás egy összkép kialakításához.

A Pápa „saját felhívása”

Ferenc pápa dokumentumának legfőbb fogalmává tette az „átfogó ökológiát” (*ecologia integrale*) (vö. például LS 10, 11, 137). Az enciklika negyedik fejezete ezt a címet viseli és teljes egészében erről a fogalomról is szól, amelyet a Pápa a saját felhívásának, illetve javaslatának nevez. Természetesen nem úgy érti ezt a „saját” jelleget, mintha azt gondolná, hogy valami egészen új, soha nem hallott szempontot talált fel és vezetett be. Ellenkezőleg: igyekszik bizonyítani, hogy elődeinek írásaiban és az egyházi Tanítóhivatal korábbi megnyilvánulásaiban,¹ de más jellegű – akár világi – ökológiai, teremtésvédelmi szövegekben is jelen van már az a szempont, amelyet ő most a középpontba szeretne helyezni. Ez az előzményekre épülés (nemcsak a kifejezésé, hanem az egész enciklikáé) egyébként kapcsolatban van Ferenc pápa dél-amerikai tapasztalatával és azzal az összetett viszonyrendszerrel, amely őt – alakító módon – a szociális igazságosságot előtérbe helyező teológiai irányzatok, többek közt a felszabadításteológia (Gutiérrez–Müller, 2016), illetve az arra egyfajta reflexióként létrejött „népi teológia” (*teología del pueblo*) gondolatvilágához fűzi (Béres, 2017: 105; vö. Repole, 2017: 65–67).

Az „átfogó” szó huszonkét alkalommal fordul elő az enciklika szövegében, ebből nyolc esetben az „átfogó ökológia” kifejezésben. Jellemző további szókapcsolatok az „átfogó fejlődés”, az „átfogó közösség”, illetve olyan kifejezések, mint az átfogó kép/szemléletmód/látásmód/megközelítés. Egy alkalommal használja a fordulatot: „A család az átfogó képzés helye” (LS 213), és egyszer az „átfogó emberi megtérésről” is beszél (LS 218). Mindez egy egységes képet rajzol ki, egyazon vonalba illeszkedik.

De mi az „átfogó” jelző jelentése? Az ökológiai-társadalmi krízisnek, illetve a rá irányuló megoldási javaslatoknak milyen jellemzőjét szeretné kifejezni vele Ferenc pápa?

Az ökológia eredetileg egy természettudományos diszciplína, mely a biológiai létezők (és környezetük) kölcsönhatásaival foglalkozik (Baritz–Fülep, 2008: 72; vö. LS 138). De már az 1920-as évektől megindult ezen a szorosan vett tudományágon kívül, a társadalomtudományok terén az „ökologizáció” folyamata, mely szociális jelenségeket igyekezett leírni, analóg módon alkalmazva rájuk az ökológia által feltárt dinamikákat, és ezzel kezdetét vette a *humánökológia* kialakulása (Nánási, 1999: 19). A humánökológia valójában már maga is egy olyan szemléletmód irányába mutat, mely átfogja a természeti és a társadalmi környe-

1 – Messze meghaladná tanulmányunk kereteit ezeknek a mélyre vezető teológiatörténeti gyökereknek az elemzése, és nem is ez a történeti kutatás a célunk. Az, hogy a fogalom történetét írásunkban jellemzően a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaig vezetjük vissza, nem azt jelenti, hogy a korábbi előzményekről, mindenekelőtt Szent VI. Pál pápának – a Zsinattal egyébként is olyannyira egybeszövődő – tanításáról ne akarnánk tudomást venni. Ő a *Populorum progressio* enciklikában visszatérő fogalomként használja az „átfogó fejlődést” (*integra progressio*), és az is erre az összefüggésre való egyértelmű utalás, hogy Ferenc pápa a *Laudato si'* kiadása után a benne foglalt feladatokra létrehozott új vatikáni testület nevéül (Dicasterium ad *Integram Humanam Progressionem fovendam*) épp ezt a VI. Pál-i kifejezést választotta.

zet folyamatait, és ezeket egységes összefüggésben igyekszik megérteni (vö. LS 155). Erre gondolva nem lenne tehát alap nélküli a humánökológia szinonimájának tartani az „átfogó ökológia” kifejezést a *Laudato si’* által használt értelemben.

A folyamat a humánökológiai megközelítések első korszakában még tudományos diszciplínának párbeszédének volt értelmezhető. Újabb fordulópontot jelentett azonban az „ökológiai kérdés társadalmivá válása” a hatvanas–hetvenes években. Rachel Carson *Néma tavasz* című könyve 1962-ben (Carson, 1962), illetve *A növekedés határai* 1972-ben (Meadows et al., 1972) a legismertebb mérföldkövei annak a folyamatnak, amely által természettudományos kérdésből – belátva a tudomány által feltárt jelenségek hatását az emberiség jövőjére – fokozatosan köztudat, mozzgalom, és ezáltal civil, politikai, később gazdasági törekvések összessége lett. A pontos megkülönböztetés azt kívánná, hogy ezt a társadalmi kezdeményezést – mely maga is nagyon sokrétű – következetesen „környezetvédelemnek” nevezzük, meghagyva az „ökológia” kifejezést a szorosan vett tudományág megjelölésére. Azonban a mindennapi beszédben ez a megkülönböztetés nem tartható meg szigorú következetességgel, különösen, ha jelzőről (öko-, környezeti) van szó. A nyugati nyelvekben talán még erősebb ez az egybemosódás, mint a magyar szóhasználatban. Ezért nem meglepő, hogy a Pápa a nyelvi közmegegyezést követve az enciklikában – és így akkor is, amikor az „átfogó ökológia” kifejezést használja – nem fordít különösebb figyelmet a tudományág és a mozgalmi jelenségek megkülönböztetésére, főleg abban az irányban, hogy a különböző környezetvédelmi kezdeményezésekre rendszeresen használja az „ökológia”, „ökológiai” szót.

Ezért megalapozottnak tűnik azt feltételezni, hogy amikor a Pápa átfogó ökológiáról beszél, akkor elsősorban nem a tudományágak interdiszciplináris kapcsolataira gondol – főleg nem szűkíti le érdeklődését ezekre, és így a humánökológia tudományos művelésére –, hanem sokkal inkább valami olyasminék érti, amit más szóval „átfogó környezeti szemléletmódnak” nevezhetnénk, vagyis egyrészt a környezetért viselt emberi felelősség gondolkodásmódjának kiterjesztéseként, másrészt a Földért viselt felelősséget megélni kívánó törekvések szemléletmódjának és eszköztárának kiszélesítéseként. Így tehát azt is mondhatnánk – természetesen némi leegyszerűsítéssel, és csak a párhuzam kibontására törekedve a könnyebb megértés kedvéért –, hogy ha a hetvenes évek mozgalmainak megjelenése „az ökológia társadalmivá válása” volt (a tudomány által megállapított tényekből fakadó következmények széles körű gyakorlatba ültetése), akkor Ferenc pápa „átfogó ökológiája” a „humánökológia társadalmiasítása” kísérletének is tekinthető. Vagyis egy olyan felhívásnak, amely az ember (életének minden dimenziója) és a környezet együttmozdulásának, szükségszerű összefüggéseinek széles körű tudatosítását és az ebből levonandó következtetések gyakorlattá váltását sürgeti. Úgy tűnik, lényegében ezt igyekszik kifejezni maga Ferenc pápa is, amikor az enciklikában így ír: „Mivel minden szorosan összefügg mindennel, és a mai

problémák olyan látásmódot kívánnak meg részünkről, amely figyelembe veszi a világváltság összes elemét, azt javaslom, hogy most gondolkodjunk el egy olyan átfogó ökológia szempontjairól, amely egyértelműen magában foglalja az emberi és társadalmi dimenziókat” (LS 137).

Kölcsönös kapcsolatiság – a Zsinat irányvonala

A Pápa megközelítésében azonban ehhez képest is fellelhető néhány újdonság. Az egyik abban érhető tetten, hogy vallási vezető létere és hagyományos, magas presztízsű egyházi dokumentumot írva szokatlan nézőpontot választ. A második fejezetet így kezdi: „Miért illesztek ebbe a minden jóakarátú embernek szánt dokumentumba olyan fejezetet, amely hitbéli meggyőződésekre vonatkozik? Tudatában vagyok annak, hogy a politika és a gondolkodás területén vannak olyanok, akik határozottan elvetik egy Teremtő gondolatát, vagy olyannyira irrelevánsnak tekintik, hogy az irracionális területére számúzik azt a gazdagságot, amelyet a vallások nyújthatnak egy átfogó ökológia és az emberiség teljes fejlődése számára. Az is előfordul, hogy egyfajta szubkultúrának tekintik a vallásokat, amelyet egyszerűen csak el kell tűrni. A tudomány és a vallás azonban, melyek a valóság két különböző megközelítését nyújtják, intenzív és mindkettőjük számára gyümölcsöző párbeszédet kezdenek egymással” (LS 62).

Teljességgel szokatlan – mondhatnánk akár: skizofrén gesztusnak tűnhet –, hogy egy pápa(!) egy enciklikában(!) mintegy mentegetőzzön amiatt, hogy hitből fakadó megközelítést alkalmaz. Ám a *Laudato si'* esetében jól érthető Ferenc pápának ez a beszédmódja. Mivel az enciklikát „az e bolygón lakó minden embernek” címzi (LS 2), túllépve ezáltal elődeinek legszéleskörűbb megnyilvánulásain is (a maga idején az is újdonság volt, amikor XXIII. János pápa a nukleáris háború fenyegetettségének érzetében írt *Pacem in terris* enciklikáját a klasszikus megszólítottakon – pátriárkákon, püspökökön, papokon, az összes keresztényen – túl „minden jóakarátú embernek” címezte), ezért akkor következetes önmagához, ha folyamatosan ezt az univerzális nézőpontot képviseli, ha mindenféle különböző felfogású olvasót szem előtt tart. Így tehát az enciklika konzekvens, „komolyan gondolt” jellegének mércéje ez a mondat (és része annak, amit maga Ferenc pápa számos megnyilatkozásában *parrhésziának*, egyenes, nyílt beszédnek nevez) (például Loppiano, 2018).

Más oldalról nézve úgy is értékelhetjük ugyanezt a gesztust, hogy Ferenc pápa a *Laudato si'*-ben nem (csak) a katolikus egyház fejeként, hanem a világ egyik globális vezetőjeként értelmezve magát igyekszik megszólalni. Ez a nézőpont nincs ellentétben a katolikus egyház vezetőjének pozíciójával, sőt szükségszerű önértelmezés akkor, ha a II. Vatikáni Zsinat, azon belül is különösen a *Gaudium et spes* dokumentum nézőpontját tartjuk szem előtt az

egyház küldetéséről. E megközelítés szerint az egyház „az egész emberi nemmel és annak történelmével valóban bensőséges kapcsolatban érzi magát” (GS 1), és (a Zsinat) „nem is adhatná ékeőbb bizonyosságát elkötelezettségének, tiszteletének és szeretetének az emberek nagy családja iránt, melyben maga is él, mint hogy hozván az evangélium világosságát párbeszédet kezd e kérdésekről, és az emberiség rendelkezésére bocsátja azokat az üdvös erőket, melyeket maga az Egyház a Szentlélek vezetése alatt alapítójától kap” (GS 3). Ennek a küldetéstudatnak a konzekvens megnyilvánulása a Ferenc pápa által megcélzott párbeszéd-pozíció² a *Laudato si'*-ben.

A világ egyik globális vezetőjeként értelmezett pápai szerep magával hozza azt a kérdést, hogy mi a *Laudato si'* (és úgy általában a Tanítóhivatal, illetve a katolikus egyház) álláspontja a globalizációval kapcsolatban. Nem vizsgálva az összetett kérdés történeti és egyéb dimenzióit, az enciklikára fókuszálva azt állapíthatjuk meg, hogy az „átfogó” szemléletmód nyilvánvalóan feltételezi a globális lépték elfogadását. A „globális” szó az „átfogóhoz” hasonló arányban, húsznál több alkalommal fordul elő az enciklika szövegében. Ferenc pápa magától értetődő szemléleti kategóriaként használja a fogalmat, gyakran a „probléma/kihívás”, illetve a „válasz/megoldás” szavak jelzőjeként, ilyen mondatokban: „A politika és a vállalati szektor lassan reagál, messze nem érnek fel a globális kihívások szintjéig” (LS 165); „Felelősebb globális válaszra van szükségünk, mégpedig olyanra, amely egyszerre néz szembe a környezetszennyezés csökkentésével és a szegény országok és térségek fejlődésével” (LS 175). A Pápa tehát tudomásul veszi, sőt magától értetődő tényként kezeli az emberiség, az emberi tevékenység globális hatókörűvé válását. Ugyanakkor egyáltalán nem áll be a (globalizmusként ideológiává is tett) globalizáció reflektálatlan támogatói közé, sőt szigorú kritikával illet bolygószintű folyamatokat, miközben a politikától és egyéb döntéshozóktól globális szintű válaszokat követel.

Eközben viszont az is érzékelhető az enciklikában, hogy a Pápa nagyon határozottan igyekszik kiállni a *helyi valóságok* értéke mellett, védelmük érdekében, sőt beemelni őket a lényegi döntéshozatali folyamatokba. Erre vonatkozó kitételek például: „a környezettel kapcsolatos kérdések vizsgálatakor figyelmet kell fordítani a helyi kultúrákra, és el kell érni, hogy a tudományos-technikai nyelvezet párbeszédet folytasson a népi nyelvezettel” (LS 143); „mindenképp különleges figyelmet kell fordítani az őslakos közösségekre és kulturális hagyományokra. Ők nemcsak egy kisebbség a többi között, hanem a közös párbeszéd fő résztvevőivé kell válniuk, különösen amikor az ő területeiket érintő nagy projektekre kerül sor” (LS 146).

2 – Itt ismét megjegyzést érdemel, hogy a „párbeszéd” a *Laudato si'*-hez fontos inspirációkat nyújtó Szent VI. Pál pápa pontifikátusának egyik fő fogalma volt (vö. például ES 15, 60–120), és az ő személyes hatása nem elhanyagolható ennek a gondolatnak a GS-ben való megjelenésére sem.

Az így kirajzolódó kép érezhetően különbözik egyfajta „konzervatív zöld” álláspont kontroverz lokális szemléletmódjától, amely elismeri ugyan a globális folyamatok meglétét, azonban az ezekre adandó globális válasz lehetőségének, helyességének megkérdőjelezésével gondolja megőrizni vagy újra helyzetbe hozni a helyi értékeket (vö. például Scruton, 2018). Mindkét megközelítés komolyan igyekszik számot vetni mind a globális, mind a helyi jellegű kihívásokkal, azonban míg az idézett „konzervatív” álláspont inkább szembeállítja ezeket, és a helyi cselekvés és értékrend javára igyekszik elbillenteni a mérleget, addig a Pápa megközelítése egyensúlyosabbnak tűnik, és elsősorban nem szembeállít, hanem igyekszik egyetlen képbe foglalni és együttműködésbe rendezni a tényezőket.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Ferenc pápa, miközben globális szintű vezetőként felelősséget vállal az emberiség – ma már szükségszerű, kikerülhetetlen – közös tudatának és megoldáskeresésének előmozdításáért, egy pillanatra sem téveszti szem elől a lokális értékeket és a valódi, jó értelemben vett emberi érdekeket. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a globális–helyi kettősség terén is átfogó szemléletmódra törekszik, ezen a skálán is értelmezi az „átfogó” mivoltot.

A már idézett 137. pontban is feltűnik az enciklikában több helyen előforduló „minden összefügg mindennel” állítás. Ehhez kapcsolódóan kapja meg igazi értelmét a második fejezetet kezdő, már ugyancsak idézett bekezdés azon gondolata, hogy „a tudomány és a vallás [...] a valóság két különböző megközelítését nyújtják, intenzív és mindkettőjük számára gyümölcsöző párbeszédet kezdhetnek egymással” (LS 62). A Pápa átfogó ökológiára vonatkozó javaslatának egyik sajátossága, hogy minden eddiginél szélesebbre akarja nyitni az együttműködés horizontját, minden lehetséges pozitív erőt be szeretne vonni – a különböző szinteken – a megoldás keresését célzó dialógusba. A negyedik fejezet alcímei jól kifejezik ennek a széles horizontnak különböző aspektusait: *Környezeti, gazdasági és szociális ökológia, Kulturális ökológia, A mindennapi élet ökológiája, A közjó alapelve, A nemzedékek közötti igazságosság*.

A Pápa amellet érvel és azt szeretné javasolni az átfogó ökológia elvével, hogy a szokásos területeken – tudomány, politika, technika, gazdaság, civil szerveződések – túllépve az emberi lét kivétel nélkül mindegyik aspektusát vonjuk be az ökológiai kérdések megoldásának keresésébe, beleértve a spiritualitást, az erkölcsöt vagy a művészetet is. Bár a szociológia kurrens irányzatainak elterjedt meggyőződése, hogy a morál mint a szociális dinamikákhoz képest külső, változatlan elvrendszer az újabb történelmi korokban már nem képes jelentős hatással lenni az emberi társadalom nagy léptékű folyamataira (Morel et al., 2000), és több más területet – például a vallást vagy a művészetet – sem szokás komoly folyamatalakító tényezőnek tekinteni, a Pápa azonban az utóbbi másfél–két évszázad útkereséseire, zásutcaíra és a részleges megoldások kudarcának tapasztalatára hivatkozva azt javasolja, hogy

mégiscsak tekintsük küldetéssel rendelkezőnek és ily módon „kívülről” meghatározottnak (illetve önmagát meghatározni képesnek) az embert, és így a komplex problémák megoldására törekedve mégiscsak vegyük tekintetbe az „emberi” teljes komplexitását, a modern korban háttérbe szorult vagy szorított megközelítéseit és erőforrásait is (LS 137, 203–206, 224; vö. Gatti, 2001: 65–88).

Ha az „átfogó ökológia” javaslatát a „minden mindennel összefügg” gondolatával párhuzamba állítva magyarázzuk, akkor ahhoz a megállapításhoz juthatunk, hogy az átfogó ökológia egyik legjobb lehetséges értelmezési kulcsa a *kapcsolatiság*, mégpedig a *kölcsönösség* horizontjában. A 19–20. században a részterületek (értve ezen például a tudományok, a társadalom vagy a gazdaság egyes szegmenseit) kutatásában és fejlesztésében messzire jutott, ám az egész átlátásának képességét elvesztő emberiség a maga okozta károk és veszélyek felismerése nyomán lassanként rádöbben az egység újramegszerzésének elodázhatatlanságára. A multiplikálódott és felaprózódott, gyakran egymással is szembeforduló, akár harcoló részegységek közötti egység felé pedig a kapcsolatok újratemtése útján lehet elindulni. Mégpedig egy olyan kapcsolatiság által, amelyben az egyik kapcsolatteremtő fél nem azzal az előfeltételezéssel megy bele a kapcsolatba, hogy a másik felet remélhetőleg legyőzi, meghódítja, uralja, de legalábbis „tájékoztatja az igazságról”, amit a másik passzívan tudomásul vesz, hanem azzal a nyitottsággal, hogy talán más-más dimenzióban, de mindkét félnek van lehetősége tanulni a másiktól, gazdagodni a másik által. Ez az alapállás ugyanúgy érvényes lehet világrészekre, tudományterületekre, mint személyekre vagy csoportokra (és ez az egyház tekintetében is igaz, amint ezt a II. Vatikáni Zsinat ki is fejezte) (GS 40, 44). Ezeknek az új minőségű kölcsönös kapcsolatoknak az alapján épülhet fel újból és talán új minőségben az egység látásmódja, mely persze mindig megkíván valamilyen belülről nem megragadható, mintegy ajándékként érkező külső hozzájárulást is.

Amennyiben elfogadjuk az átfogó ökológia értelmezési kulcsának a „kölcsönös kapcsolatiság” fogalmát, akkor érdemes reflexiónk második részében rátekinteni néhány olyan tipikus és jelentőségteljes viszonylatra, amelyeknek ilyen értelmű megújítása – a *Laudato si'* javaslatának szellemében, azt továbbgondolva és alkalmazva – feltehetően hozzá tud járulni, sőt szükséges a globális környezeti-társadalmi krízis megoldásának sikeréhez.

Kapcsolat a társadalmi igazságosság és az ökológiai kérdés között

A *Laudato si'* helyes értelmezésének egyik legalapvetőbb kritériuma, hogy – az elterjedt vélemény ellenére – az nem egyszerűen „zöld enciklika”. Maga a Pápa hangsúlyozza a dokumentum bevezető részében, hogy a benne foglaltak az egyház társadalmi tanításának részét képezik (LS 15). Az enciklikában lényegében ugyanakkora hangsúlyt kap a szegénység

kérdése (amit azonban Ferenc pápa nem fogalmi oldalról közelít meg, hanem a személyek, az embertársak felől: szignifikánsan többször használja a „szegények”, mint a „szegénység” szót), amekkorát a környezeti problémáké. Nem a két kérdés szembeállítását, esetleges versengését, hanem mély összefüggését akarja ezzel hangsúlyozni. Arra a párhuzamra igyekszik ráirányítani a figyelmet, mely a szegények és a Föld iránti viselkedés hasonlóságában fedezhető fel az emberi és társadalmi magatartás terén. A hulladékproblémákkal kapcsolatban például így ír: ezek „szorosan kapcsolódnak a selejtezés kultúrájához, amely egyaránt érinti a kirekesztett embereket és a gyorsan hulladékká váló dolgokat” (LS 22). Ezzel csatlakozik Benedek pápa megközelítéséhez, akit idéz is: „a külső sivatagok azért szaporodtak el a világon, mert a belső sivatagok szétterjedtek” (LS 217), és a spirituális dimenzió túl levonja ennek a kijelentésnek szociális következtetéseit is.

Ferenc pápának e világos és radikális állásfoglalása mögött egyértelműen ott áll latin-amerikai tapasztalata, ahol a „szegények melletti opció” az egyház létének és küldetésének kikerülhetetlen, mondhatni élet-halál kérdése, sokkal egyértelműbben, mint – a jelenlegi közfelfogás számára – a „fejlett” világban (Kasper, 2015: 91–99; Scannone, 2017: 38–41). Nem lehet azonban Ferenc pápa harmadik világbeli tapasztalatára hivatkozva elütni a kérdést, és szemléletmódjához mintegy lekezelő módon viszonyulva kikerülni a „szegények egyháza” célkitűzésének komolyságát a saját viszonyaink között. A Pápa víziójának ugyanis mély biblikus és teológiai gyökerei vannak (Kasper, 2015: 92; Scannone, 2017: 32–37), melyeket a világegyház dimenziójában és az egyház önmagáról alkotott elvi felfogása tekintetében sem lehet figyelmen kívül hagyni. Másrészt mondanivalójának éppen az a fő iránya, hogy a szegény kontinensek és embermilliók problémáit nem lehet anélkül megoldani, hogy a magukat fejlettnak tartó társadalmak ne kezdenének másképp gondolkodni saját helyzetükről és a kiszolgáltatott népekhez, illetve csoportokhoz fűződő viszonyukról (különösen: LS 48–52). Az enciklika egyik fő üzenete, hogy az eddig külsőként, jelentéktelenként kezelt (mert nem erős, érdekérvényesítésre képes csoportokat jellemző, ámde lényeges) nézőpontokat be kell emelni a saját gondolkodásunkba. Ez, ha tetszik, az egyre globálisabb közösségi, kapcsolati háló realizálása és a kölcsönösség szükségletének szociális téren való tudomásulvétele.

A szegénységgel való szembesülés és annak saját horizontunkba való beemelése azonban nem csak a távoli földrészek „közeljövetele” szintjén kell hogy megjelenjen. Legalább ennyire fontos, hogy szembesüljünk „saját harmadik világunk” realitásával, vagyis azokkal a kiáltó igazságtalanságokkal, melyek a közvetlen környezetünkben jelennek meg. Ezzel kapcsolatban fontos, hogy az enciklika nem arra törekszik, hogy lelkiismeret-furdalást keltsen és tartson fenn azokban, akiknek bőségesebb anyagi lehetőségek állnak rendelkezésükre. Sokkal inkább azt tűzi ki célul, hogy – ismét, ezen a téren is – konkrét emberi kapcsolata-

tokra biztasson szegények és gazdagok között. Azt szeretné elérni, hogy vegyük észre azokat az értékeket és szépségeket, melyeket a szegény, sőt akár nyomorban élő embertársaink élete, kultúrája hordoz, és így ne csupán a gazdagok kötelességének tekintett segélyezésre, „leereszkedő” jó cselekedetekre gondoljunk velük kapcsolatban, hanem merészkedjünk bele egy valódi kölcsönösségbe, ahol mindenki növekedhet a másikkal való találkozásban. A Pápa ilyen tapasztalatairól és ennek a dimenzióknak a felfedezésére való képességéről tanúskodik például, amikor – nyilván konkrét találkozásokra gondolva – így ír:

„Csodálatra méltó azoknak az egyéneknek és csoportoknak a kreativitása és nagylelkűsége, akik képesek átlépni a környezetük által megszabott határokat, csökkentik a korlátok közé szorítottság káros hatásait és megtanulják irányítani életüket a zavar és bizonytalanság közepette. Például egyes helyeken, ahol az épületek homlokzata nagyon leromlott állapotú, vannak emberek, akik nagy méltósággal gondozzák otthonuk belső terét, vagy jól érzik magukat az emberek szívéllyességének és barátságának köszönhetően. Az ott élők pozitív és jótékony társadalmi élete fényt áraszt a látszólag előnytelen környezetre. Nemesgyszer dicséretes az a humánökológia, amelyet a szegények ki tudnak alakítani oly sok korlát közepette is” (LS 148).

Ha ezt a hozzáállást (amelynek következetes képviselője jelenleg leginkább néhány lelkeségi mozgalomra jellemző, például a Bárka vagy a Sant’Egidio közösségekre) minél több keresztény elsajátítaná, az talán lényegi szinten változtathatna – jó irányba – a hazai szociális problémák felfogásán és kezelésmódján is. Többé nem elzárkózó, avagy lelkiismeret-furdalásos „gazdagokra” és veszélyes, avagy pusztán anyagilag támogatni való „nyomorgókra” oszlana sokak fejében a társadalom, hanem különböző ajándékokkal és rászorultságokkal rendelkező emberek közösségei jönnének létre, melyek a kölcsönös osztozás és gazdagodás terei lehetnének.

Kapcsolat a tudomány és a teremtéstudatos megközelítés között

Sok jel mutat arra, hogy a korunkbeli válságjelenségek szoros – kölcsönös – kapcsolatban állnak a tudásról alkotott képünknek, illetve a tudás kommunikációjának változásával. A téma rendkívül szerteágazó, és már a kiindulópontban is nagyon sokféle alapállás képzelhető el. Jelen keretek között a kérdéskörnek még csak a vázlatos leírását sem kísérelhetjük meg, csupán néhány kiragadott momentumra tudunk utalni. A kiragadás önkényességét talán enyhíti, hogy mindegyik valamilyen kapcsolatban áll a *Laudato si’* egy-egy megállapításával.

A világról alkotott tudásunk bővülésének (és e tudás megszerzését segítő eszköztárunk gazdagodásának) nem várt következménye, hogy míg a 19. században, és talán egészen a

20. század közepéig az emberiség egyre nagyobb biztonságot, a világ feletti uralom növekedésének képét társította bővülő (elsősorban természet)tudományos ismereteihez, addig a múlt század második felére ez a folyamat több irányból megkérdőjeleződött. Nem egy csapásra, de megjelent a tudással kapcsolatos többféle fenntartás, sőt kimondott kétely. A számos idevezető együtttható között minden bizonnyal jelen van a fizika kvantummechanikai fordulatának pár meglepő és a tudásról alkotott addigi képnek ellentmondani látszó eredménye (már a 20. század első évtizedeiben); a gyakorlatban felhasznált tudás rémisztő következményei (például a nukleáris energia pusztító célú alkalmazása); a tudomány felismerései arról, hogy az ember, miközben hatékonyabban „műveli” a világot, le is rombolhatja azt (jelesül az ökológiai krízisre vonatkozó figyelmeztetések, mint például *A növekedés határai*) (vö. OA 21); a nagymértékben specializálódott tudás kezelhetetlensége a hétköznapi ember számára, és ennek ellenhatásaként egyfajta „alternatív tudás” iránti igény megjelenése a hétköznapi ember szintjén, ami akár egyfajta különös, öntudatlan önvédelmi kísérletnek is tekinthető; a tudományos paradigmaváltások popperi–kuhni modelljének kidolgozása és közismertté válása; a korábban egymástól viszonylag elkülönülten létező tudásformák (például a nyugati és a távol-keleti világszemlélet) egyre sűrűbb és intenzívebb találkozásai és interakciói a globális kommunikáció lehetőségeinek növekedése (és a népeségrobbanás okozta egyre gyakoribb interakciók) nyomán; a tudás és a hatalom egyre nyilvánvalóbb összekapcsolódása, és ezzel egy időben a tudás mint hatalmi eszköz iránti gyanakvás (egészen az összeesküvés-elméletek széles körűvé válásáig) – és még hosszan sorolhatnánk. Ez vezetett ahhoz a helyzethez, hogy ma az emberiség egy része a tudományos ismeretek iránt egyre kevesebb bizalommal és ugyanakkor a tudásból fakadó egyre kisebb biztonságérzetben él. Mindez elkerülhetetlenné teszi, hogy megkíséreljük a „gondolkodás újragondolását” egy inter- és transzdiszciplináris párbeszéd keretei között (Patsch, 2014: 53–57), amelyhez teológiai oldalról nélkülözhetetlen és kiváló hozzájárulásnak tűnik egy elmélyített szentháromságos szemléletmód (Coda, 2017: 71–88).

Külön említést érdemel, hogy a ma közkeletű „tudományos-technikai” kifejezés, tehát a természettudomány és a technika, technológia egyetlen rendszernek tekintése a köztudatban élő meggyőződéshez képest sokkal újabb keletű, egyáltalán nem természetes és hagyományos kapcsolat. Valójában ez a „házasság” a tudomány és a technika között a maga teljességében csupán a II. világháború idején jött létre. Amit ma természettudománynak hívunk, eredetében a filozófia része volt, és bár szétválásuk régen elkezdődött és olykor viharos eseményeken keresztül zajlott, mégis számos olyan tudós, akiket ma a modern természettudomány megalapozóinak tartunk, valószínűleg értetlenül tiltakozna, ha a technikával és a mai szemléletmódú hasznossági elvvel akarnánk kapcsolatba hozni az általa felismert összefüggéseket (Pansera, 1998: 12–17).

Ebben a helyzetben említésre méltó, hogy Ferenc pápa a *Laudato si'*-ben, miközben – amint már idéztük – a tudomány és a vallás intenzív és mindkét fél számára gyümölcsöző párbeszédének lehetőségéről beszél, ugyanakkor ilyen megállapításokat is tesz: „... a mai világ számos problémájának gyökerénél mindenekelőtt az a nem mindig tudatos tendencia áll, hogy a tudomány és technika módszertanát és célkitűzéseit olyan értelmezési paradigmává tegyék, amely megszabja az emberek életét és a társadalom működését” (LS 107); „... az emberek már nem hisznek a boldog jövőben, nem bíznak vakon a jobb holnapban a világ jelenlegi körülményei és a technikai lehetőségek alapján. Tudatában vannak annak, hogy a tudomány és a technika fejlődése nem azonos az emberiség és a történelem haladásával, és sejtik, hogy a boldog jövő felé alapvetően más utak vezetnek” (LS 113). Ezeket a kijelentéseket azonban nem olvashatjuk a tudomány és technika iránti gyanakvás kifejeződéseként, hanem ismét azt kell látnunk, hogy a Pápa érzékenyen kívánja mérlegelni a hatásokat és folyamatokat, és kritikai párbeszédre hív, hogy az emberi lét különböző aspektusai kölcsönösen kiegészítő, moderáló és keretbe helyező hatással lehessenek egymásra.

A Tanítóhivatal megnyilatkozását olvasva és értelmezve azt sem hallgathatjuk el, hogy miközben folyamatos változásban van a társadalom hozzáállása a tudáshoz és a tudományhoz, a vallásosság még nem integrálta igazán a tudományos nézőpontot. Számos keresztény gondolkodásában még a bő egy évszázaddal ezelőtti kép él a hit és a tudomány szükségszerű szembenállásáról, az evolúciós szemléletmód és más természettudományos állítások „veszélyességéről” – mint ahogy számos nem hívő is megállt a Galileit korszakalkotó felfedezései miatt elítélő, tudományellenes egyház féloldalas és már régen meghaladott fogalmánál (Tanzella-Nitti, 2019). Mondhatni mindkét fél a másiknak egy korábbi korszakáról alkotott sematikus képpel a tudatában él, miközben a jelenkor kihívásai szükségessé tennék, hogy tudomány és hit – számot vetve saját és a másik fél fejlődésével, alakulásával – újszerű, egymást támogató, kiegészítő, egymás kompetenciájára támaszkodó dialógusban működjön együtt egy megújult emberiségnek a jelenleginél sokkal harmonikusabb és reflektáltabb „világhasználata” és távlati (végső soron természetfeletti) célra irányuló fejlődése érdekében.

Ennek a közös útkeresésnek a folyamata már megindult, sőt eredményeket is hozott a tudományok képviselői közötti párbeszédben. Léteznek már azok az interdiszciplináris alapok, amelyekre építve a tudományterületek képviselői elmélyíthetik a „gondolkodás újragondolását” is lehetővé tevő dialógust. Bagyinszki Ágoston és Mészáros Lukács megfogalmazásában: a „[t]eológia és természettudomány komplementaritásának, dialogikus-kritikus viszonyának koncepciója [...] szerint közvetlen konfliktus teológia és természettudomány között nem lehetséges, de a kettő közvetett interakciója történelemformáló valóság” (Bagyinszki–Mészáros, 2018: 33). Át tudjuk tekinteni azokat a modelleket, amelyek tudomány és hit összehangolására elképzelhetők, és mérlegre tudjuk tenni őket, megjelölve

közülük az igazán járható utat kínálók (Collins, 2018: 165–294). Történelemformálónak viszont az emberiség jelen kiútkeresése közepette ez a folyamat is akkor válhat, ha – amint a *Laudato si'*-ben Ferenc pápa minden területre vonatkozóan javasolja – szükségessége és igazsága minél szélesebb rétegeket átfogó meggyőződéssé válik.

Az átfogó jelleg szintézise – lehetséges?

Nyilvánvalóan merész vállalkozás lenne egy átfogó szintézist megkísérelni magának a Pápa által használt „átfogó” fogalomnak a mibenlétéről. Ahogy a tanulmány elején is jeleztük, jelen keretek között nem is lehet másra vállalkozni, mint néhány interpretációs szempont felvázolására. Ezt a tudatosan vállalt töredékességet szem előtt tartva mégis mi rajzolódik ki összefoglaló módon vizsgálásunkból?

A Pápa a *Laudato si'*-ben nem törekszik elvi kérdések eldöntésére, valójában még új tanítás kifejtésére sem. Felhívása erősen gyakorlati jellegű, és az egész enciklika fogalmazásmódja cselekvésre buzdító hangvételű. Nem tagadja, sőt kifejezetten állítja, hogy az emberiség jelenlegi gondjainak megoldása nem gyökeresen újszerű felfedezések segítségével, hanem már sokszor megfogalmazott igazságokhoz való mélyebben megértett visszatérés által valósulhat meg (vö. LS 222, 224). Ami ezeknek az „ősi tanításoknak” az alkalmazásában újszerűnek tűnhet, az nem tartalmukból, hanem a jelenkori problémákra való dialogikus alkalmazásukból, tehát a világgal folytatott párbeszéd frissességéből és bátorságából származik.

Ha az enciklika mégis felkínál valamilyen elvi útmutatást, akkor ez talán éppen az átfogó szemléletmód hangsúlyozásában érhető tetten. Mint láttuk, a kölcsönös kapcsolatiságot sürgető felhívással Ferenc pápa egy dinamikus, rugalmas globális szellemi keretet szeretne létrehozni, ahol mind az egymástól akár egész távolinak tűnő emberi valóságok szinergiáinak, mind a figyelmes és jó szándékú kritikának előrevivő és kölcsönös épülést elősegítő szerepe lehet.

Egy ilyen szellemi és gyakorlati terepre való kimerészkedés – mint emberileg nézve nyílt végű történet – minden résztvevő számára előzetesen fel nem mérhető fordulatokat és kihívásokat hozhat. Megkockáztathatjuk: az „átfogó ökológia” javaslata végső soron a Megtestülésben túlradó módon feltárult teremtő szeretet, az önmagát a másikért túllépő és odaadó önzonosság alapvető (teológiailag feltárt) dinamikájának bátor és konkrét alkalmazása a jelenre, mely – miközben maga a *Laudato si'* enciklika mint „tett” és vállalkozás is épp ennek az attitűdnek a példáját nyújtja – az egyházat és az emberiséget ugyanennek folytatására, bizalomteli, eltökélt és állhatatos megvalósítására hívja meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAGYINSZKI ÁGOSTON OFM – MÉSZÁROS LUKÁCS (szerk.) (2018): *Apóriák – Természettudomány és teológia párbeszédben*, Budapest, L'Harmattan–Sapientia.
- BARITZ SAROLTA LAURA OP – FÜLEP DÁNIEL (szerk.) (2008): *Tanulmánygyűjtemény a környezettudatos gondolkodáshoz*, Budapest, Szent István Társulat.
- BÉRES TAMÁS (2017): *A hálás élet művészete – Bevezetés az ökoteológiába*, Budapest, L'Harmattan.
- CARSON, RACHEL (1962): *Silent Spring*, Boston, Houghton Mifflin.
- CODA, PIERO (2017): »*La Chiesa è il Vangelo.*« *Alle sorgenti della teologia di papa Francesco*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.
- COLLINS, FRANCIS S. (2018): *Isten ábécéje – Egy tudós érvei a hit mellett*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ES: PAULUS PP, VI.: *Litterae encyclicae Ecclesiam suam de quibus viis Catholicam Ecclesiam in praesenti munus suum exsequi oporteat (die VI mensis Augusti, 1964.)*, http://www.vatican.va/content/paul-vi/la/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html (letöltve: 2020. 05. 22.).
- GATTI, GUIDO (2001): *Tecnica e morale*, Roma, LAS.
- GS: II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházzól a mai világban (1965. december 7.), in DIÓS ISTVÁN (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Budapest, Szent István Társulat, 2000, 605–739.
- GUTIÉRREZ, GUSTAVO – MÜLLER, GERHARD LUDWIG (2016): *A szegények oldalán – A felszabadítási teológia*, Budapest, Új Ember.
- KASPER BÍBOROS, WALTER (2015): *Ferenc pápa – a gyengédség és a szeretet forradalma. Teológiai gyökerek és lelkipásztori távlatok*, Budapest, Vigilia.
- LOPPIANO: FRANCESCO, PAPA: *Discorso nel Sagrato del Santuario Maria Theotokos a Loppiano*, 2018. 05. 10., http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2018/may/documents/papa-francesco_20180510_visita-loppiano-focolari.html (letöltve: 2020. 02. 28.).
- LS: FERENC PÁPA: *Laudato si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*, Budapest, Szent István Társulat, 2015.

- MEADOWS, DONELLA H. ET AL. (1972): *The Limits to Growth*, New York, Universe Books.
- MOREL, JULIUS ET AL. (szerk.) (2000): *Szociológiaelmélet*, Budapest, Osiris.
- NACCI, MICHELA (2000): *Pensare la tecnica, Un secolo di incomprendioni*, Roma, Laterza.
- NÁNÁSI IRÉN (szerk.) (1999): *Humánökológia – A természetvédelem, a környezetvédelem és az embervédelem tudományos alapjai és módszerei*, Budapest, Medicina.
- OA: PÁL PÁPA, VI.: Octogesima adveniensi kezdetű apostoli levele a Rerum novarum enciklika közzétételének 80. évfordulóján (1971. május 14.), in TOMKA MIKLÓS – GOJÁK JÁNOS (szerk.): *Az egyház társadalmi tanítása – Dokumentumok*, Budapest, Szent István Társulat, [1993], 315–347.
- PANSERA, MARIA TERESA (1998): *L'uomo e i sentieri della tecnica – Heidegger, Gehlen, Marcuse*, Roma, Armando.
- PATSCH FERENC SJ (2014): *Globalizáció, vallásteológia, kölcsönösség*, Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya.
- PT: JÁNOS PÁPA, XXIII.: *Pacem in terris kezdetű enciklikája az igazságon, igazságszágon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között* (1963. november 4.), <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=122> (letöltve: 2020. 02. 28.).
- REPOLE, ROBERTO (2017): *Il sogno di una Chiesa evangelica, L'ecclesiologia di papa Francesco*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.
- SCANNONE, JUAN CARLOS (2017): *Il Vangelo della Misericordia nello spirito di discernimento – L'etica sociale di papa Francesco*, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana.
- SCRUTON, ROGER (2018): *Zöld filozófia – Hogyan gondolkozzunk felelősen bolygónkról?*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TANZELLA-NITTI, GIUSEPPE (2019): A „Természet könyve” metafora a kora újkorban: történelem és örökség, in BAGYINSZKI ÁGOSTON OFM (szerk.): *A „Természet könyve” mint „a Szentírás könyvének” analógiája – A „Két könyv” metafora mai jelentősége a természettudomány és a teológia párbeszédében*, Budapest, L'Har-mattan–Sapientia, 49–76.

INTEGRAL ECOLOGY

ASPECTS FOR THE RECEPTION OF AN APPEAL

Abstract

The key concept of the Encyclical 'Laudato si' is the "integral ecology". This study examines the intent Pope Francis had by developing his "own proposal" as he calls it, and the content he wanted to express with the compound "integral ecology", as well as the relationship between the integral ecology and the concepts of the ecology itself, the human ecology and the environmental protection. Reflecting on the specificities of the Encyclical, we consider the relationship between globality and locality as interpreted by Pope Francis, and arrive at the concept "mutual connection". The second part of the study examines the scenarios of implementing that mutual connection in two selected fields i.e. in the relations between social justice and the ecological issue, and between the science and the awareness for creation (faithful thinking). Also referring to the requirement of "rethinking thinking", we examine how these various fields of human existence can be connected with each other in a novel way, following the comprehensive approach proposed by the Encyclical.

Keywords: integral ecology, mutualism, connectivity, the poor and the ecology, natural science and faith

Nobilis Márió

A Székesfehérvári Egyházmegye papja, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola oktatója, kutatási területe a teremtésvédelem lelkipásztori teológiája.

Lányi András – A szegénység ökológiája

Ürge-Vorsatz Diána – Globális klímaváltozás

Farkas István Tamás – Az ökológiai problémákat okozó környezetterhelésről

Balogh Réka – A Fenntartható Fejlődési Célokról

Tarrósy István – Afrika felemelkedőben

Vörös Zoltán – Az ázsiai gazdasági fenntarthatóságról

Soltész Béla – Környezet, fejlődés: latin-amerikai dilemmák

Takács-Sánta András – Próféták és helyi ökoközösségek

Nobilis Márió – Átfogó ökológia